Kunnskapsdokument

Språkplan 2022-2027

FÆRDER KOMMUNE
– med vind i seilene

Sist endret juni 2022

INNHOLD

Forord 3

1. Innledning 4
- Mål 4
- Roller og ansvarsområder 4
- Språk 7
- Skriving 10
- Lesing 12
- Tilpasset undervisning i den tidlige leseopplæringen 16
- Barn som strever med språkopplæringen 17
- Barn med annet morsmål enn norsk 20
- Alternative og støttende kommunikasjonsformer i barnehage og skole 22
- Digitalt 23

2. Barnehagen 24
- Mål for de ansatte 26
- 1-3 åringen 27
- 3-5 åringen 31
- Skolestarteren og overgangen barnehage-skole 36

3. Skolen 37
- Mål og tiltak for begynneropplæringen 37
- 1. trinn 43
- 2. trinn 46
- 3. og 4. trinn 49
- 5.-7. trinn 55
- 8.-10. trinn 59

4. Lesestrategier 63
- Lesing i alle fag - lesing av fagtekster 63
- Lese- og læringsstrategier 64
- Leseplakaten 66
- Skrivehjulet 67
- Skrivetrekanten 68
- Foss-strategien 69
- Knyttneveprøven 70

Litteraturhenvisning 71

Forord

Det er lett å ta noe for gitt.
Du tenker kanskje ikke over det, men språk betyr så mye.

Språk kan være begynnelsen på noe stort.
Språk er lek.
Språk er å forstå
Språk er å utforske
Språk er å oppdage
Språk er å uttrykke seg selv
Å finne sin egen vei
Språk er å delta
Språk er minner
Språk samler oss, for språk er mer enn ord
Språk hjelper oss å mestre
Språk trøster og gir mot
Språk åpner for livslang læring

Disse ordene lærte jeg en gang av en veldig klok kollega. Å gi tilgang til språket er en av våre aller viktigste oppgaver hjemme og i barnehagen og på skolen. Å gi barn og unge en solid språkkompetanse, er av stor betydning for barn og unges videre liv.

Språklig kompetanse forstås som evnen til å snakke, lese, skrive, lytte og tenke kritisk for å kunne forstå muntlig, skriftlig, visuell og teknologisk basert informasjon. Språklig kompetanse handler om evnen til å forstå det som blir sagt og lest, å kunne bruke språket funksjonelt og kritisk – og å kunne uttrykke seg relevant muntlig og skriftlig i ulike situasjoner. Språk er et viktig sosialt samhandlingsverktøy, og et verktøy for kommunikasjon og kunnskapstilegnelse.

Huller i språkkompetansen reduserer muligheten for læring og sosial interaksjon. Barn med svake ferdigheter i norsk språk ved skolestart preges ofte av dette gjennom resten av læringsløpet. Faktisk viser forskning at svak norskspråklig kompetanse ved inngangen til skolen, er en viktig predikator for frafall i videregående opplæring. Barnehagen spiller derfor en viktig rolle for hvert enkelt barns språkutvikling, gjennom å legge til rette for gode språkmiljøer med nærvær av gode språkmodeller, og systematisk språkstimulering. Så tar skolen over for å bygge videre på det barnet har lært i barnehagen.

At alle barn og unge har tilstrekkelig norskspråklig kompetanse for læring, sosial utvikling og videre deltakelse i utdanning og arbeidsliv, er et uttalt mål for oss i Færder kommune.

God sammenheng i barns og unges språkutvikling forutsetter et nært samarbeid mellom barnehagene og skolene, og synliggjøres gjennom rutiner for overganger i læringsløpet. Språk-, lese- og skriveplanen skal bidra til å sikre god og hensiktsmessig progresjon i barn og unges språkutvikling. Planen skal sikre at ansatte i barnehager og skoler bidrar til sømløse overganger i alle nye steg i læringsløpet.

Språkplanen skal bidra til enda bedre systematikk i arbeidet med å kjenne til barn og unges ståsted, bygge videre på det barn og unge kan, det barn og unge skal lære og gi mulighet til å lære på den måten barn og unge lærer best. Dersom noen strever med å lære seg språk vil planen gi pedagogene tips om hvordan hjelpe og tilpasse.

For barn uten et norskspråklig hjemmemiljø er språkmiljøet og språkopplæringen i barnehagen og språkutviklingen i skolen særskilt viktig. Det er særlig viktig at barnehage og skole anerkjenner og bygger på kjennskap til barnas morsmål i utviklingen av andrespråket. For minoritetsspråklige barn og unge har gode læringsmiljøer med gode språkmodeller en særlig positiv effekt. Språkplanen inneholder et kapittel om hvordan dette fokuset skal ivaretas.

Språk-, lese- og skriveplanen har i versjon 1.0, hatt stor betydning for arbeidet med barn og unges språkutvikling i Færder kommune. Planen har allerede i flere år vært et felles verktøy for alle tjenester og innholdet er fulgt opp av systematisk kompetanseheving.

Denne versjonen av språk-, lese- og skriveplanen er en revisjon som forbedrer den gamle og tilpasser planen til Rammeplanen for barnehagen og til Fagfornyelsen for skolen. Med denne revisjonen innlemmes også språk-, lese- og skriveplanen som en forpliktende del av i den store satsingen; en helhetlig plan for oppvekst.

Arbeidsgruppa som har revidert og forbedret planen fortjener en stor takk for sitt gode arbeid. Jeg har stor tro på at denne planen vil gi barn og unge i Færder de aller beste muligheter for å bade i språk. Lykke til med å ta den reviderte språkplanen i bruk!

Hilde Schjerven
Virksomhetsdirektør for oppvekst

1. Innledning

En felles overordnet språkplan for alle barnehagene og skolene i Færder kommune skal sikre sammenheng fra lovverk og nasjonale planer, via lokale styringsdokumenter og lokale planer til praksisen i den enkelte barnehage og skole. Planen forankres og forpliktes gjennom Helhetligplan for oppvekst. Språkplanen vektlegger muntlig språkkompetanse, leseferdigheter, skriveferdigheter og digitale ferdigheter. Formålet med planen er å synliggjøre helhet og sammenheng i språk-, lese- og skriveopplæringen i Færder kommune. Tidlig innsats og stadig fokus på kvalitetsheving gjennom hele opplæringsløpet er nøkkelen til et utdanningssystem som bidrar til sosial utjevning.

Planen er forpliktende for alle kommunale barnehager og skoler i Færder kommune. Flere av private barnehagene har også deltatt i revisjonen av denne planen, så planen er også førende for dem. Det er ledelsen som har ansvaret for at planen blir implementert, og at det kontinuerlig jobbes for å nå planens målsettinger. Hensikten er å sikre en felles standard for kvalitet i språk-, lese og skriveopplæringen i vår kommune. 1. opplag av planen ble ferdigstilt våren 2016. Planen ble revidert i 2. opplag i 2018. Ny mer omfattende revisjon høsten 2021, 3 opplag. Ny plan skal virke fra 2022-2030.

Det er nå gjort et større revisjonsarbeid i en samskapingsprosess mellom blant annet barnehage, skole og PPT. Hjelpetjenestene har også bidratt sterkt til at vi får et helhetlig læringsløp i språk-, lese og skriveutviklingen for barn og unge i Færder. Planen har gitt større plass til også de som strever med språk, lesing og skriving og minoritetspråklige barn. I rammeplan for barnehagen står det at gjennom dialog og samspill skal barna støttes i å kommunisere, medvirke, lytte, forstå og skape mening. Alle barn skal få god språkstimulering gjennom barnehagehverdagen, og alle barn skal få delta i aktiviteter som fremmer kommunikasjon og en helhetlig språkutvikling. For skole kom Fagfornyelsen og nye læreplaner i 2020. Det gir endring i skolens didaktikk. Dybdelæring er et bærende prinsipp for fagfornyelsen. Språk, lesing og skriving har en sentral rolle i den dypere læringen.

Dybdelæring
Dybdelæring handler om elevenes gradvise utvikling av forståelse av begreper, metoder og sammenhenger innenfor et fagområde. Det handler også om å forstå temaer og problemstillinger som går på tvers av kunnskapsområder. Dybdelæring innebærer at elevene bruker sine evner til å analysere, løse problemer og reflektere over egen læring til å konstruere en varig forståelse. Å lære noe grundig og med god forståelse forutsetter aktiv deltagelse i egne læringsprosesser, bruk av læringsstrategier og evne til å vurdere egen mestring og fremgang. Det å lære seg noe grundig betyr med andre ord at man tilegner seg kompetanse. Kompetanse er både kunnskaper, ferdigheter og holdninger som kan anvendes i kjente og ukjente situasjoner.

MÅL

Hovedmålet med denne planen er å styrke språk-, lese- og skrive- opplæringen i Færder kommune. Planen skal sikre god begynneropplæring, systematisk kartlegging og beredskap for barn som strever. Planen skal skape grunnlag for gode overganger og sørge for progresjon, helhet og sammenheng fra barnehage og ut grunnskolen. For å kvalitetssikre dette arbeidet må planen være forpliktende for alle som arbeider med læring i kommunen. Det må stilles krav til egnet kompetanse for de som jobber med språkopplæring. Mål, kartlegging og oppfølging er en sentral del av kvalitetssikrings- arbeidet og skal være felles for alle barnehager og skoler. Med en godt strukturert felles plan unngår vi tilfeldige faktorer i språk-, lese- og skriveopplæringen. Barn og elever skal få det samme tilbudet uansett barnehage eller skole. Barn og elever med risikofaktorer skal oppdages tidlig, slik at tiltak igangsettes umiddelbart.

ROLLER OG ANSVARSOMRÅDER

Skole- og barnehageeier skal:
- analysere barnehagenes og skolenes behov
- legge til rette for kontinuerlig kompetanseheving for ansatte i barnehage og skole
- støtteprosesser i barnehage og skolene

Virksomhetsledere i barnehage og skole skal:
- ha ansvar for at leseplanen blir implementert og satt i system i den enkelte barnehage og skole
- sørge for nødvendig kompetanseheving for personalet
- anvende Språkløyper i utviklingsarbeid og i møtetid som kompetanseheving av personalet i språk-, lesing og skriving
- ha ansvar for å synliggjøre leseplanen på barnehagens og skolens hjemmesider
- drive oppfølging i etterkant av kartlegging
- vise engasjement for språk- og leseopplæringen og pedagogenes metoder og strategier

Fagarbeidere og assistenter skal:
- bidra aktivt i muntlige språksituasjoner med barn
- delta i faglig utvikling på skolen
- bidra med et rikt muntlig språkmiljø

Det pedagogiske personalet skal:

- bruke planen aktivt for å kvalitetssikre språk-, lese- og skriveopplæringen i alle fag
- sørge for kontinuerlig kartlegging/oppfølging av barnas språk-, lese og skriveferdigheter og tilpasse undervisningen deretter sette i gang umiddelbare tiltak ved behov
- følge opp tiltakene
- ha åpen dialog med hjemmet
- ha medansvar for å gjøre planen kjent for foresatte
- sørge for at språk, lesing og skriving er tema på alle foreldremøter og utviklingssamtaler
- gi informasjon om barnets språk-, lese- og skriveutvikling
- informere om hvordan foresatte kan støtte barnet i språkutviklingen, og hvordan det arbeides med språk, lesing og skriving
- tilegne seg kompetanseheving gjennom for eksempel «Språkløyper – Nasjonal strategi for språk, lesing og skriving»
- bidra med et rikt muntlig språkmiljø

Pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT) skal:

- PPTs mandat framkommer i opplæringslovens § 5-6: Tenesta skal hjelpe skolen i arbeidet med kompetanseutvik ling og organisasjonsutvikling for å leggje opplæringa betre til rette for elevar med særlege behov. Den pedagogisk- psykologiske tenesta skal sørgje for at det blir utarbeidd sak kunnig vurdering der lova krev det»
- PPT skal være en nær samarbeidspartner for skoler og barnehager i kommunen. PPT er en lovpålagt, kommunal tjeneste etter Opplæringsloven
- PPT følger opp og bidrar inn i leseveiledernettverket
- hjelper barnehager og skoler med kompetanse- og organisasjonsutvikling innenfor områdene språk, lesing og skriving
- PPT skal særlig være opptatt av kompetanseutvikling rettet mot tidlig innsats for å inkludere og tilrettelegge for barn med særlige behov. Det ordinære opplæringstilbudet må være preget av en bred tilnærming med aktiv bruk av kartlegging og tilpasning for det enkelte barns behov i leke- og læresituasjonen
- PPT har stedlige pp-rådgivere i alle skoler og barnehager som kan konsulteres på området. PPT kan gjøre sakkyndige vurderinger for å vurdere om barnets behov kan ivaretas innenfor det ordinære tilbudet etter at barnehage/skole har kartlagt og prøvd ut tiltak
- PPT kan også informere og veilede elever og foresatte direkte der det vurderes som hensiktsmessig.

Helsestasjonen skal:

- Helsestasjonen har fokus på språk og språkutvikling fra fødsel og ved hver konsultasjon på helsestasjonen gjennom observasjon, informasjon og veiledning

- Språkutvikling vurderes og sees i sammenheng med samspill, psykososial utvikling og hørsel.
- Fokus på hvordan foreldre stimulere barnet til god språkutvikling gjennom turtaking, felles fokus og benevning.
- Foreldrenes vurdering av barnets språk, språkforståelse og språkutvikling er også av vesentlig betydning
- I konsultasjon ved 2 år og 4 år bruker vi systematiske språkobservasjoner ved bruk av SATS 2 og SPRÅK 4
- Ved mistanke om nedsatt hørsel henviser vi fastlege evt. direkte til ØNH SIV
- ved mistanke om forsinket språkutvikling innhenter vi samtykke fra foreldrene om å ringe barnehagen, dette for å samarbeide om evt. videre oppfølging evt. språkutredning

Hjemmet bør:

- samtale med barna og vise interesse for barnehagen/skolen og deres skolearbeid
- lese høyt for barna
- støtte opp om lekser

Språkplanen bygger på disse grunnleggende ferdighetene

Skolen skal legge til rette for og støtte elevenes utvikling av de fem grunnleggende ferdighetene gjennom hele opplæringsløpet. Læreplanverket definerer fem grunnleggende ferdigheter: lesing, skriving, regning, muntlige ferdigheter og digitale ferdigheter. I denne planen vil vi ikke ta for oss regning som ferdighet. Planen har med den digitale ferdighet i forhold til de tre andre ferdighetene som forsterking, beriking og utvidelse av læringen.

Disse ferdighetene er del av den faglige kompetansen og nødvendige redskaper for læring og faglig forståelse. De er også viktige for utviklingen av elevenes identitet og sosiale relasjoner, og for å kunne delta i utdanning, arbeid og samfunnsliv. Utvikling av de grunnleggende ferdighetene har betydning gjennom hele opplæringsløpet. Det går for eksempel en sammenhengende linje fra den første lese- og skriveopplæringen til det å kunne lese avanserte faglige tekster. I undervisningen må de grunnleggende ferdighetene ses både i sammenheng med hverandre og på tvers av fag. De grunnleggende ferdighetene hører hjemme i alle fag, men fagene spiller ulike roller i utviklingen av de forskjellige ferdighetene. Enkelte fag vil ha et større ansvar enn andre. Utvikling av faglig kompetanse skal derfor skje i samspill med utviklingen av grunnleggende ferdigheter i faget slik det er beskrevet i læreplanene for fagene. Lærere i alle fag skal støtte elevene i arbeidet med grunnleggende ferdigheter. I undervisningen må de grunnleggende ferdighetene ses både i sammenheng med hverandre og på tvers av fag. De grunnleggende ferdighetene hører hjemme i alle fag, men fagene spiller ulike roller i utviklingen av de forskjellige ferdighetene. Utvikling av faglig kompetanse skal derfor skje i samspill med utviklingen av grunnleggende ferdigheter i faget slik det er beskrevet i læreplanene for fagene. Lærere i alle fag skal støtte elevene i arbeidet med grunnleggende ferdigheter (Udir (2020) grunnleggende ferdigheter, 16. mai 2022, **www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeverk/rammeverk-for-grunnleggende-ferdigheter/2.2-muntlige-ferdigheter/**).

SKRIVING er å formidle et budskap til andre. Den utvikler læring og egne holdninger, verdier og tankesett.

Skriving innebærer delferdighetene; rettskriving, grammatikk, setningsoppbygging og tekstbinding i lag med bilder, figurer, symboler og tabeller på en hensiktsmessig måte.

Målet er å bruke skriving som kommunikasjonsverktøy tilpasset mottaker og formål for budskapet.

DIGITALE FERDIGHETER brukes for å kommunisere og samhandle med andre, på en forsvarlig og hensiktsmessig måte for å for å innhente, tolke og vurdere informasjon.

En ressurs i kreativ og skapende kommunikasjon, og gir nye muligheter i læringsprosesser og arbeidsmetoder, for å løse praktiske oppgaver.

LESING er meningsskaping med tekst.

Tekster brukes i vid betydning og avgrenses ikke til tekst alene, men også bilder, illustrasjoner, symboler og ikoner.

Å lese handler om å kunne forstå, bruke, reflektere over og engasjere seg i innholdet i tekster.

MUNTLIGHET handler om å lytte og tale i samtale, og gi respons. Å kunne tilpasse samtalens formål og mottaker.

Muntlighet læres gjennom lek og samhandling med andre.

Målet er å kunne reflektere, drøfte og uttrykke egne meninger, og ta inn over seg andres.

SPRÅK

Fra Rammeplanen for barnehagen; Barnehagen skal fremme kommunikasjon og språk

Barnehagen skal være bevisst på at kommunikasjon og språk påvirker og påvirkes av alle sider ved barnets utvikling. Gjennom dialog og samspill skal barna støttes i å kommunisere, medvirke, lytte, forstå og skape mening. Barnehagen skal anerkjenne og verdsette barnas ulike kommunikasjonsuttrykk og språk, herunder tegnspråk. Alle barn skal få god språkstimulering gjennom barnehagehverdagen, og alle barn skal få delta i aktiviteter som fremmer kommunikasjon og en helhetlig språkutvikling.

Gjennom arbeid med fagområdet skal barnehagen bidra til at barna får utforske og utvikle sin språkforståelse, språkkompetanse og et mangfold av kommunikasjonsformer. I barnehagen skal barna møte ulike språk, språkformer og dialekter gjennom rim, regler, sanger, litteratur og tekster fra samtid og fortid. Barnehagen skal bidra til at barn leker med språk, symboler og tekst og stimulere til språklig nysgjerrighet, bevissthet og utvikling.

I barnehagen skal barna få mulighet til å erfare ulike formidlingsmåter av tekster og fortellinger, som kilde til estetiske opplevelser, kunnskap, refleksjon og møter med språk og kultur. Personalet skal invitere til utforsking av både muntlige språk og skriftspråk.

Gjennom arbeid med kommunikasjon, språk og tekst skal barnehagen bidra til at barna:

- uttrykker sine følelser, tanker, meninger og erfaringer på ulike måter
- bruker språk til å skape relasjoner, delta i lek og som redskap til å løse konflikter
- videreutvikler sin begrepsforståelse og bruker et variert ordforråd
- leker, improviserer og eksperimenterer med rim, rytme, lyder og ord
- møter et mangfold av eventyr, fortellinger, sagn og uttrykksformer
- opplever spenning og glede ved høytlesning, fortelling, sang og samtale
- utforsker og gjør seg erfaringer med ulike skriftspråksuttrykk, som lekeskrift, tegning og bokstaver, gjennom lese- og skriveaktiviteter.

SFO-personalet skal:

- skape et variert språkmiljø der barna får mulighet til å oppleve glede ved å bruke språk og kommunisere med andre
- synliggjøre språklig og kulturelt mangfold, støtte barnas ulike kulturelle uttrykk og identiteter og fremme mangfold i kommunikasjon, språk og andre uttrykksformer
- invitere til ulike typer samtaler der barna får anledning til å fortelle, undre seg, reflektere og stille spørsmål
- oppmuntre barna til å fabulere og leke med språk, lyd, rim og rytme
- støtte barnas lek med og utforsking av skriftspråket
- bruke varierte formidlingsformer og tilby et mangfold av bøker, sanger, bilder og uttrykksformer
- inkludere alle barna i språkstimulerende aktiviteter.

Muntlige ferdigheter

Muntlige ferdigheter innebærer å skape mening gjennom å lytte, tale og samtale. Det betyr å mestre ulike språklige handlinger og å samordne verbale og andre delferdigheter. Det betyr videre å kunne lytte til andre og gi respons og være bevisst på mottakeren når en taler selv.

Muntlige ferdigheter er en forutsetning for utforskende samtaler der vi skaper og deler kunnskap med hverandre.
Muntlige ferdigheter er en forutsetning for livslang læring og for aktiv deltakelse i arbeids- og samfunnsliv på en reflektert og kritisk måte.
Utviklingen av muntlige ferdigheter starter i tidlig småbarnsalder, og opplæringen i skolen må derfor bygge på og videreutvikle ferdighetene. Gjennom utviklingen av muntlige ferdigheter i opplæringen blir kunnskap tilegnet og formidlet i alle fag. Muntlige ferdigheter gir muligheter til å gå inn i ulike roller ved å veksle mellom faglig og dagligdags kommunikasjon.

Muntlige ferdigheter blir utviklet gjennom aktivt deltakelse for å kunne bli i stand til å mestre muntlige sjangre i stadig mer komplekse lytte- og talesituasjoner. Denne utviklingen er knyttet til innhold, språk og uttrykksmåter som kjennetegner de ulike fagene. På de laveste nivåene fører opplæringen fram til å kunne uttrykke egne meninger, framføre muntlige tekster, fortelle sammenhengende om opplevelser, ta ordet etter tur i en samtale, og lytte og gi respons til andre. Opplæringen på høyere nivå leder fram til å kunne ytre seg med grunngitte synspunkter, drøfte faglige spørsmål på ulike kunnskapsområder, forstå og ta hensyn til hvordan ulike uttrykksmåter påvirker budskapet, og vurdere egne ferdigheter (Udir (2020) grunnleggende ferdigheter, 16. mai 2022, **www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeverk/rammeverk-for-grunnleggende-ferdigheter/2.2-muntlige-ferdigheter/**).

Muntlige språkferdigheter

Muntlige språkferdigheter er avgjørende for at barn skal kunne kommunisere effektivt med andre. Dette innebærer å forstå, innhente og sortere informasjon fra omverdenen, samtidig som barnet skal kunne uttrykke seg på en hensiktsmessig måte. Denne utviklingen starter i tidlig spedbarnsalder, ved at barnet observerer ansiktsuttrykk, gester og lyder. Den språklige ballasten barn får med seg fra tidlig alder har stor innvirkning på senere skoleprestasjoner. Foreldre og barnehageansatte har derfor en uvurderlig rolle i barnas språkutvikling. Forskning viser

at språkforståelse er en viktigere forutsetning for senere leseforståelse enn tidlig avkoding (Lervåg og Aukrust, 2010). Arbeid med å styrke muntlige språkferdigheter er derfor grunnpilaren i alt arbeid med lesing og skriving. Skolens oppgave er å videreføre barnehagens arbeid i forhold til muntlige språkferdigheter, samt å sørge for den formelle lese- og skriveopplæringen. I fellesskap skal barnehage og skole sørge for at barna utvikler et rikt muntlig og skriftlig språk. Vi vet at språk- og lesevansker er årsak til adferdsproblematikk i grunnskolen og frafall i videregående skole. For at barn skal utvikle gode muntlige språkferdigheter, er det viktig at de får bruke språket i samtlige fag. På denne måte styrkes utgangspunktet for all læring, personlig utvikling og deltakelse i samfunnet. Språklig bevissthet knyttes til språkets lydstruktur (fonologi), ordenes oppbygging (morfologi) og ordenes betydning (semantikk).

Disse tre elementene er særlig grunnleggende i begynneropplæringen, men er også viktige i det videre løpet mot å skape mening fra ulike typer tekster i alle fag:

- **Språkets lydstruktur:** Forståelse av at et ord er satt sammen av ulike lyder (fonemer), at disse kan nedtegnes med ulike bokstaver (grafemer), videre kunne lytte ut hvor i ordet de ulike lydene er.
- **Ordenes betydning:** Å kunne forstå hva ord og begreper betyr, å kunne forklare begrepenes innhold ved hjelp av egne ord, og å kunne bruke begrepene i riktig sammenheng. Å holde fokus på universelle begreper, sentrale ord og spesifikke fagord og gloser, samt høy- frekvente ord i norsk og engelsk gjennom hele skoleforløpet.
- **Hvordan vet vi at eleven har lært et begrep?** Og hva er høyeste nivå av kompetanse når det gjelder begrepsinnlæring? Begrepsarbeidet bør ikke foregå isolert, men som en naturlig del av helhetlige læringsprosesser. Noen elever lærer seg raskt både skrivemåte og ordenes betydning, mens for andre er dette vanskelig. Diktater og gloseprøver vil derfor for mange gi lite mestring og mange nederlag. En arbeidsmetode kan være å la elevene samarbeide om å skrive setninger der de aktuelle ordene skal inngå. Barn har generelt god hukommelse. De lærer raskt å uttale og skrive ord riktig, og sette dem på rett plass i en setning. Høy kompetanse er å ha dybdeforståelse av ordets egentlige betydning. Det er lærerens oppgave å sikre at elevene har lært begrepet, og ikke bare bruker det.
- **Systematisk arbeid med ord og begrepsforståelse** er nødvendig gjennom hele barnehage- og skoleløpet
- **Setningsstruktur og språkbruk:** Å kunne se hvordan enkeltord til sammen utgjør større enheter og setninger, å kunne sette ordene i riktig rekkefølge slik at de gir mening. Å vite hvordan det å endre ordenes plass gir ny mening. Å kunne binde setninger sammen til tekst.

Arbeid med språk

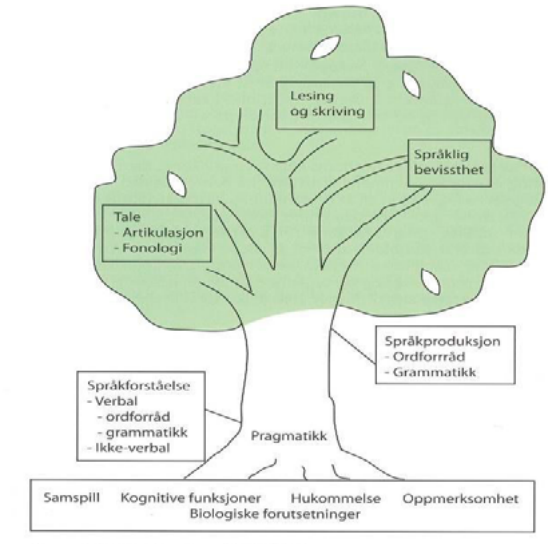
Å ha god språkforståelse vil si å ha evnen til å forstå det semantiske innholdet i en tekst. For å utvikle god språkforståelse er det viktig at barn får bruke språket aktivt. Å delta i et muntlig språkfellesskap i barnehage og skole er en svært viktig forutsetning for utvikling av god språkforståelse. Studier viser at aktiviteter som felles høytlesing med utvidede tekstsamtaler og eksplisitt trening av ord og begreper har god effekt på muntlige språkferdigheter (Hagen, Melby Lervåg og Lervåg, 2014).

Ved skolestart er det store variasjoner i barnas vokabular. Denne forskjellen øker gjennom skoleforløpet, og betegnes som «Matteuseffekten»; jo flere ord du forstår, desto flere ord vil du forstå - utfra den konteksten de er i. Barnehagen er derfor en svært viktig arena for å utjevne de store forskjellene i barns læringsforutsetninger. Skolen må fra første trinn av arbeide strukturert med ord og begreper. Arbeid med ordkunnskap gjennom bredde- og dybdeforståelse er svært viktig på alle trinn.

Språk og kommunikasjon er vårt viktigst verktøy, der vi i samhandling med andre kan gjøre oss forstått og forstå andre.

Å tilegne seg språk kan illustrer ved hjelp av et tre. Røtter, stamme, grener, kvister og blader, sammenkoblet påvirker hverandre og utgjør en helhet, slik er det også med språket. Det er røttene som holder treet oppe, og det er her forutsetninger for å lære språk: motivasjon, hukommelse, hørsel, syn, kognitive evner, oppmerksomhet, samspill med andre, m.m. (fritt etter James Law, i Udir, 2017).

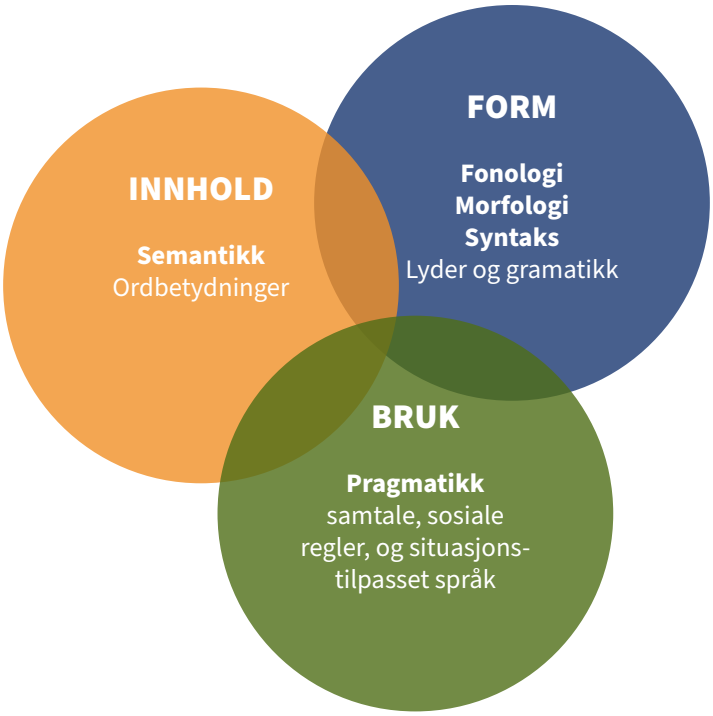
De ulike elementene man finner i «språktreet» kan også illustreres ved hjelp av Bloom og Laheys språkmodell (1978).

Figur 1. Fritt etter Law (2000)

Modellen under viser tre hovedkomponenter i språket: form, innhold og bruk, utvikles og påvirker hverandre på en meningsfull måte.

Å være en aktiv deltaker i barnehage og skolens fellesskap er en svært viktig forutsetning for god språkutvikling. Studier viser at aktiviteter som felles høytlesing med utvidede tekstsamtaler og eksplisitt trening av ord og begreper har god effekt på muntlige språkferdigheter (Hagen, Melby-Lervåg og Lervåg, 2014).

Barnehagen og skolen har et enormt potensialt for å tilrettelegge god språklig utvikling gjennom språkaktiviterer for å øke språklig bevissthet og forståelse.

Språklig bevissthet: er evnen til å kunne håndtere talespråket frigjort fra språkets kommunikative funksjon Språklig bevissthet er en forutsetning for at barn skal kunne lære seg å lese og skrive. I følge teorien "the simple view of reading" er leseforståelse et produkt av avkoding og språkforståelse (Gough & Tunmer, 1986). Flere har tatt til ordet for at en slik forståelse er for enkel da en må ta med; miljø, arbeidsminne, leseflyt, motivasjon, mestring og moro.

SKRIVING

Å kunne skrive som grunnleggende ferdighet

Å kunne skrive vil si å kunne ytre seg forståelig og på en hensiktsmessig måte om ulike emner og å kommunisere med andre. Skriving er også et redskap for å utvikle egne tanker og egen læring. For å kunne skrive forståelig og hensiktsmessig må ulike delferdigheter utvikles og samordnes. Dette innebærer å være i stand til å planlegge, utforme og bearbeide tekster som er tilpasset innholdet og formålet med skrivingen.

Utviklingen av skriveferdigheter gjør det mulig å gå inn i ulike skriveroller i kunnskapssamfunnet. Å utvikle skriveferdigheter er en forutsetning for livslang læring og for å kunne delta aktivt i samfunnslivet på en kritisk og reflektert måte.

Den første skriveopplæringen innebærer å utvikle rettskriving, legge grunnlaget for en funksjonell håndskrift og tastaturbruk, samt å kunne planlegge og skrive enkle, oversiktlige tekster for ulike formål. Den videre utviklingen av funksjonell skriving henger tett sammen med den faglige utviklingen. Skriving er et redskap for læring i alle fag, og gjennom å utvikle skriveferdigheten blir faglige ferdigheter utviklet. Parallelt med den faglige progresjonen blir stadig mer avanserte og fagspesifikke skriveferdigheter utviklet, slik at form og innhold i teksten blir tilpasset formålet med skrivingen (Udir (2020) grunnleggende ferdigheter, 16. mai 2022, www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeverk/rammeverk-for-grunnleggende-ferdigheter/2.2-muntlige-ferdigheter).

Skriftlige ferdigheter

Hva vil det si «å kunne skrive»? Og hva er formålet med å legge vekt på skriving som grunnleggende ferdighet i alle fag? Å kunne skrive innebærer å kommunisere skriftlig med andre ved å uttrykke seg på en forståelig og hensiktsmessig måte om ulike emner. Skriving er i tillegg et redskap for å utvikle egne tanker og egen læring. For å utvikle skriftkompetanse må ulike delferdigheter oppøves og samordnes. Dette innebærer å være i stand til å planlegge, utforme og bearbeide tekster som er tilpasset innholdet og formålet med skrivingen. Å utvikle skriveferdigheter i fagene gjør det mulig å gå inn i ulike skriveroller i kunnskapssamfunnet.

Gode skriveferdigheter er en forutsetning for livslang læring og for å kunne delta aktivt, kritisk og reflektert i samfunnslivet. Å lære seg å skrive er en kontinuerlig prosess som fortsetter etter den første skriveopplæringen er avsluttet. I det videre løpet er skriving et viktig redskap for kunnskapsutvikling i alle fag. Gjennom skriving kan eleven vise sin måloppnåelse i fagene. Å lære seg et fag, er å lære å uttrykke seg på fagets premisser, også skriftlig. Det betyr at alle lærere har ansvaret for skriveopplæringen i sitt fag. For å utvikle skrivekompetansen i fagene må det arbeides innenfor de ulike ferdighetsområdene i skriving; planlegging og bearbeiding, kommunikasjon, innhold, tekstoppbygging, språkbruk, rettskriving og tegnsetting, refleksjon og vurdering. Dette arbeidet forutsetter veiledning av lærer i skriveprosessen, og vurdering underveis. Elevene må få anvende skriving som verktøy både for å tenke og for å lære.

SKRIVEUTVIKLING

Den tekniske skriveutviklingen kan deles opp i fem stadier.

1. Tidlig skriving

- *Skribling.* Etterligner skrift det ser i miljøet rundt seg. Ofte bølgeformede linjer eller bokstavlignende figurer.
- *Bokstavskribling.* Begynner å interessere seg for bokstavene, og utforsker dem. Er ofte opptatt av bokstavene i eget navn. Kan fundere over bokstavenes visuelle form, men ikke alltid interessert i å kople dem til lyd. De store bokstavene utforskes ofte først fordi de er lettere å gjengi, og forekommer først i navn. Ikke nøye med skriveretning, speilvender ofte bokstavene.
- *Logografisk skriving.* Skriver enkelte ord som bilder (logoer) slik de husker dem. Har ikke forstått sammenhengen mellom lyd og bokstav (det alfabetiske prinsippet).

2. Semifonografisk skriving
Har oppdaget skriftens lydprinsipp og utforsker sammenhengen mellom lyd og bokstav. Eksperimenterer med å skrive ordene slik de høres ut. Bruker hovedsakelig konsonanter og bokstavnavn når de lytter (kåpe =kp). Opptatt av å eksperimentere, og automatiserer ikke ordbilder.

3. Fonografisk skriving
Kan de fleste lydene, og staver ordene lydrett. Begynner å bruke mellomrom mellom ordene. Har oppdaget at noen ord ikke skrives slik de høres, og enkelte ord kan være skrevet ortografisk. Teksten er som regel leselig for andre.

4. Overgangsskriving
Er bevisst at mange ord ikke skrives slik de høres, og er i stand til å følge en del rettskrivningsregler. Prøver ut rettskrivningsregler og har ofte mange skrivefeil. Skriveutviklingen henger tett sammen med barnets leseutvikling, fordi de ofte møter høyfrekvente ord i tekstene de leser og automatiserer dem i egen skriving.

5. Ortografisk skriving
Har opparbeidet seg, og automatisert tilstrekkelig mange ordbilder, og skriver de fleste ord riktig. Fortsetter hele livet. Nye ord læres ofte ved hjelp av ordlister eller stavekontroll.

Veiledet skriving: For å oppnå gode skriftlige ferdigheter i de ulike fagene er det viktig at elevene blir veiledet gjennom skriveprosessen. Elevene må derfor få eksplisitt skriveundervisning i fagene. Lærer modellerer og utformer tekster sammen med

elevene, benytter eksempeltekster, gjerne skriverammer og prosessorientert skriving som metode. Gradvis utvikles elevene til selvstendige skrivere. Utbytte av lesingen øker dersom elevene får anledning til å snakke sammen om teksten, både om innhold og form, derfor legger veiledet lesing stor vekt på læringsstøttende tekstsamtaler.

En modelltekst er en tekst som tydeliggjør språklige trekk som en ønsker at elevene skal eller kan bruke i egen skriving. Bruk av modelltekster i under-visningen har fått en sentral plass i Kunnskapsløftet (**Kunnskapsdepartementet, 2006**), spesielt i norskfaget, og det finnes gode grunner til å arbeide med modelltekster i skolen. Studier har vist at elever bruker et sett av språklige mønstre fra tekster de har lest (Håland, 2013; Lancia, 1997). Men studier har også vist at modelltekster ikke gir nok skrivestøtte i seg selv (Hillocks, 1986), og at modelltekstene trenger å bli fulgt av annen type støtte, slik som lærers instruksjon og forklaring (Stolarek, 1994). I modelltekstdidaktikken er særlig tekstsamtaler, ofte omtalt som dekonstruksjon av modelltekster, framhevet som særlig viktig støtte (Callaghan & Rothery, 1988; Cope & Kalantzis, 1993; Rose & Martin, 2013).

SKRIVERAMME

Å gi rammer for skriving betyr å gi elevene stillaser slik at de kan utvikle sin skrivekompetanse.

Skriverammer er støttestrukturer som synliggjør for elevene hvordan den ferdige teksten kan se ut. Skriverammene strukturerer innholdet i teksten og kan i tillegg gi hjelp i form av setningsstartere, bindeord og setningsmønstre. Læreren bør modellere og veilede i bruk av skriverammer. Det innebærer å diskutere formål og nytte av rammene med elevene før de selv bruker dem som støtte i egen skriving. Det er viktig å kommunisere til elevene at skriverammene er fleksible verktøy som kan brukes for å planlegge og strukturere egen tekst. Målet er at elevene på sikt skal klare seg uten denne formen for støtte.
Noen av skriverammene for fagtekster er bearbeidet fra engelsk fra ressursen skrivesententeret.no **(www.skrivesenteret.no/uploads/files/Lewis_and_Wray.pdf. Writing frames, Wray and Lewis**).

Flere av skriverammene finner du også på calliidlagadus.org (**www.calliidlagadus.org/web/index.php?artihkkal=407&giella1=sam”samisk**).

I eksempelet over kan du se hvordan en skriveramme hjelper eleven å strukturere argumentasjonen sin, og hvordan skriverammen danner utgangspunkt for den endelige teksten (**Skrivesenteret; 16.5.22; https://skrivesenteret.no/ressurs/skriverammer/**).

LESING

Å kunne lese som grunnleggende ferdighet

Å kunne lese er å skape mening fra tekst. Lesing gir innsikt i andres erfaringer, meninger, opplevelser og skaperkraft, uavhengig av tid og sted. Lesing av tekst på papir og digitalt er en forutsetning for livslang læring, og for å kunne delta aktivt i samfunnslivet på en kritisk og reflektert måte.

Å lese handler om å kunne forstå, bruke, reflektere over og engasjere seg i innholdet i tekster. Tekster inkluderer alt som kan leses i ulike medier, ikke bare ord, men også illustrasjoner, symboler eller andre uttrykksmåter. Kunnskap om hva som kjennetegner ulike typer tekster og deres funksjon, er en viktig del av lesing.

Utvikling av funksjonell leseferdighet er et samspill mellom forståelsesprosesser og avkodingsprosesser i tilnærmingen til tekst. Den grunnleggende leseopplæringen innebærer å mestre lesing av papirtekster og skjermbaserte tekster med konsentrasjon, utholdenhet, flyt og sammenheng. I opplæringen blir den funksjonelle leseferdigheten utviklet videre gjennom kunnskap om og erfaring med ulike tekster i de enkelte fagene. Dette innebærer å kunne orientere seg i et tekstmangfold og forholde seg kritisk til ulike typer informasjon i stadig mer komplekse lesesituasjoner.

Leseutvikling krever gode strategier for å kunne søke og bearbeide informasjon. Bevisst bruk av hensiktsmessige lesestrategier som er tilpasset formålet med lesingen og med ulike teksttyper i fagene, er derfor avgjørende for å utvikle funksjonell leseferdighet.

Energien en «har til disposisjon» til lesing er konstant. Hvis avkodingen er dårlig automatisert, blir det mindre energi igjen å bruke på forståelsen. Leseforståelse kan ikke automatiseres i samme grad som avkoding (Udir (2020) grunnleggende ferdigheter, 16. mai 2022, www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeverk/rammeverk-for-grunnleggende-ferdigheter/2.2-muntlige-ferdigheter/).

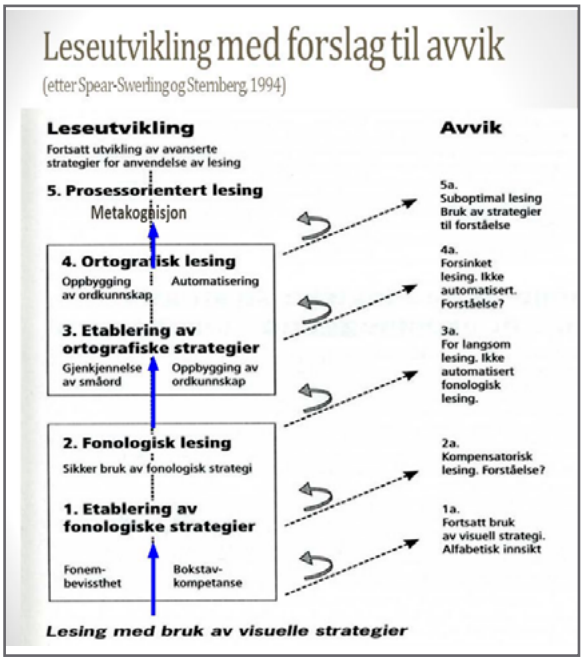
leseflyt

LESING = avkoding x forståelse

Avkoding = teknisk lesing

Forståelse = å tillegge sin egen fantasi = kreativ prosess

Leseflyt = "broen" mellom avkoding og forståelse

Kilde: Leseutvikling (Spear-Swerling og Sternberg, 1994, gjengitt i Frost, 2013). Skriveutvikling (Hagtvedt, 2013).

Prefonetisk skriving (eksperimentell skriving) = Barnet anvender symboler, tegn og «tulleskriving», men har ingen kunnskap om lyd-bokstav kombinasjon.

Semifonemisk = Etablering av fonologiske lesestrategier. Blander fantasibokstaver og bokstaver. (Skog – skrives s+oo+o+o)

Fonemisk skriving = fonologisk lesing
Tidlig fase: kt (katt), 1 tus (1 hus) , blkn (vulkan)
Senere fase: 15 LETMELK OG EN SKONET, JÆI. Sempe fin sole. De er moro hær, Di liker is

Skriving med konvensjonell ortografi = prosesorientert lesing (ortografiske ord, morfembevissthet «Jenta ledde (lo) boka på borde».

AVKODING

GRUNNLAG

- Syn
- Hørsel
- Minne
- (Motorikk)

TEKNISK LESING

- Bokstav/lyd
- Rekkefølge
- Fonologisk
- Ortografisk

AUTOMATISERING

- Høyfrekvente ord
- Rimstavinger
- Opptakter
- Lavfrekvente ord

HASTIGHET

- Flere ord om gangen
- Fikseringer
- Linjeskift
- Leseflyt

FORSTÅELSE

GRUNNLAG

- Språk
- Erfaringer
- Minne

LESESTRATEGIER

- Lære
- Oppleve
- Gjøre

TEKSTSTRUKTURELL STØTTE

- Overskrift
- Ingress
- Illustrasjoner
- Tegn i teksten

ORGANISERING AV LÆRESTOFF

- Tankekart
- Styrkenotat
- Kolonnenotat
- Venndiagram

Avkodingsstrategier

- Logografisk avkoding.
- Enkel fonologisk avkoding (ordene avkodes bokstav for bokstav /lyd for lyd).
- Avansert fonologisk avkoding (ordene avkodes i bokstav/lydgrupper).
- Ortografisk avkoding (ordene avkodes som helhet – ordbilder).
- Kontekstuell avkoding (skjønner ordene ut fra sammenhengen i teksten).

Logografisk strategi (førlesing). Ikke lesing i egentlig forstand. Leseren uttaler ordet først etter at det er gjenkjent visuelt. Rekkefølgen av bokstavene spiller i alminnelighet ingen avgjørende rolle for gjenkjenningen – leseren har ennå ikke forstått det alfabetiske prinsippet.

Enkel fonologisk strategi. Ordene avkodes ved å omkode enkeltbokstaver til enkeltlyder og sette dem sammen. Med denne strategien kan en avkode alle ord som er lydrette, men det går svært sakte. Fonologisk avkoding anses som «grunnmuren» i leseopplæringen. Elever som er usikre på denne strategien, og ikke behersker omkodingen fra bokstav til lyd, utvikler med stor sannsynlighet leseproblemer.

Avansert fonologisk strategi. Leseren gjenkjenner og avkoder bokstavblokker i ordet til lydmønstre. Ordene omkodes ofte delvis som enkeltbokstaver (feks. p-r-e-s-ang).

Fonologisk avkoding forutsetter at leseren har kunnskap om bokstaver, eller grupper av bokstaver, og hvilke lydenheter de tilsvarer, samt bevissthet om – og evne til å oppfatte rekkefølge av lydene.

Ortografisk strategi. Leseren gjenkjenner det trykte ordet som en enhet, og vet hva det betyr. Lydering og sammentrekning er ikke nødvendig. Dette er bare mulig med stavemønsteret til ord en har lest før, slik at en har lært det (også det språklige innholdet), lagret det og husker det. Ortografisk avkoding er særlig viktig i avkoding av ord som ikke er lydrette. Siden denne avkodingen er avhengig av hvor mange ganger en må se et ord før en kjenner det igjen (noe som kan variere fra elev til elev), anses denne strategien i stor grad å være en selvlæringsprosess, og utvikles best når eleven leser mye og variert.

Kontekstuell strategi. Leseren forutsier eller gjetter ordene ut fra sammenhengen i teksten. Denne strategien brukes på alle lesenivåer. Mest brukes den når de andre avkodingsstrategiene er lite utviklet (yngre lesere, dårlige lesere) og når leseren støter på ukjente, nye ord som ikke lar seg avkode bare med fonologisk strategi.

Det er ikke forskjellige «faste» stadier i leseutviklingen – vi veksler mellom de ulike avkodingsstrategiene alt etter hva slags ord som skal avkodes. Begynnerleseren avkoder hovedsakelig fonologisk, men de fleste barn kjenner fort igjen ord de har sett, og lagrer dem som ordbilder. Fra 2. trinn er det en lineær vekst i ortografisk koding, og fra 4. – 6. trinn er utviklingen i ortografisk avkoding spesielt rask. Fra 8. trinn er det stort sett ferdighet i ortografisk avkoding som skiller gode og dårlige lesere. Gode lesere leser stort sett alle slags ord (også lydrette) ortografisk så fort de har dannet ordkoder av dem, men skifter raskt strategi når det er nødvendig. Tidlig og god mestring av fonologisk avkoding virker som en «motor» i utviklingen av ortografisk strategi. Elever med lesevansker har ofte sen eller dårlig utvikling av fonologisk avkoding, og detter forplanter seg videre til den ortografiske avkodingen. Avkodingen kan også gå så sakte at barnet glemmer de første bokstavene i ordene, eller de første ordene i setningen, før det har lest ferdig. Lesehastighet og leseflyt er viktig for leseforståelsen, og lav hastighet og dårlig leseflyt er typisk for dyslektikere. Andre årsaker til lesevansker kan være at barnet strever med språk og begreper, og ikke forstår det de leser. All forskning viser at det er avgjørende å fange opp barn med lesevansker tidlig – lesevanskene går sjelden over, men forsterkes jo lenger man venter med å sette inn tiltak.

Metodisk forslag i leseopplæring

Leseutviklingens fem dimensjoner: For å utvikle gode leseferdigheter må den daglige leseopplæringen fokusere på å utvikle følgende fem dimensjoner:

- Fonologisk bevissthet; kjennskap til språkets lyder. ‘
- Automatisert ordavkoding; forutsetter bokstavkunnskap og kjennskap til kombinasjonen fonem (språkets lyder) - grafem (bokstaver dvs. språkets tegn) og kunne trekke sammen språk- lydene til ord. Avkodingen er automatisert når den ortografiske strategi er den dominerende strategi.
- Leseflyt; lese sammenhengende, raskt og feilfritt med riktig setningsmelodi.
- Leseforståelse; forstå innholdet i teksten du leser.
- Leseinteresse; motivasjonen for å lese henger sammen med elevens interesse for teksten som skal leses.

Lesing er en sammensatt ferdighet som bygger på en rekke avkodings- og forståelsesprosesser. Det finnes ulike måter å beskrive leseferdigheter på. Denne planen støtter seg til en inndeling i følgende tre aspekter ved lesing:

- Nivå 1: Finne informasjon i teksten
- Nivå 2: Tolke og forstå teksten
- Nivå 3: Reflektere over og vurdere tekstens form og innhold

Målet for leseopplæringen er å skape bevisste lesere som tenker rundt egen læring og utvikling (metakognitiv refleksjon) før, under og etter lesing ved å:

1. Målrette lesingen: Velge lesemåte utfra formål og tekst

- Uttrykke formålet med lesingen
- Orientere seg i teksten

2. Ta i bruk førforståelse:
- Hente fram bakgrunnskunnskaper og erfaringer
- Bruke dette i samtale eller egen tenkning før lesingen tar til

3. Opparbeide gode avkodingsferdigheter:
- Lese ulike tekster med flyt
- Ha gode avkodingsferdigheter på bokstavnivå, orddeler og ordnivå

4. Øke sitt ordforråd:
- Stoppe opp ved nye og vanskelige ord
- Ta i bruk strategier for å lære nye ord
- Bruke de nye ordene skriftlig og muntlig

5. Øke sin leseforståelse:
- Stille spørsmål til, gjengi eller gjenskape innholdet
- Vurdere forholdet mellom form, innhold og språklige virkemidler

(kilde: Lesesenteret, Universitet i Stavanger)

Avkoding: Med avkoding menes å forbinde lyd og bokstav. Dette gjelder for norsk og alle andre alfabetspråk. Begrepet «å knekke lesekoden» refererer egentlig bare til å kunne koble om fra bokstavlyder til ord, eller å skjønne det alfabetiske prinsippet som vårt språk bygger på. Dette er en teknisk ferdighet og innbefatter ikke forståelse. Denne måten å lese ord på blir slitsom, og det er en lite hensiktsmessig lesestrategi. Derfor må en lære seg å identifisere bokstav- grupper som hører sammen og gir mening. Lesehastigheten økes gjennom å opparbeide seg et register av slike ordbilder. En rask og sikker fonologisk strategi er grunnlaget for utviklingen av ortografisk strategi. Avkodingen er automatisert når den ortografiske strategien er dominerende strategi. I møte med nye og vanskelige ord, er det likevel den fonologiske strategien som tas i bruk.

Forståelse: Dette er den meningsskapende delen av leseprosessen. Den støttes av generell språklig kontroll, bakgrunnskunnskap og evne til å reflektere. Det er leseforståelsen som gjør det mulig å «hente ut informasjon av en tekst, tolke og trekke slutninger av det en har lest og reflektere over det som står og vurdere dette kritisk» (Sandell, 2006). Grunnlaget for leseforståelse blir lagt allerede i førskolealder, og det må derfor arbeides systematisk med fokus på språk både i barnehage og skole. Læring gjennom lesing bygger på leseforståelse, og her har også foreldrene en sentral rolle.

Motivasjon: Sammen med avkoding og forståelse er motivasjonen en viktig faktor i leseopplæringen. Et godt læringsmiljø er dermed avgjørende. Læreren må være faglig trygg og ha kunnskap om ulike metoder dersom elevene skal oppleve lesing som en positiv aktivitet (Austad, 2003). Det er motivasjonen som gjør at elevene får lyst til å lese.

Modellering av lesestrategier: (før, under og etter lesing) Lærer modellerer førlesing av teksten for å bevisstgjøre målet med lesingen. Dette kalles å aktivere forkunnskap. Å aktivere forkunnskap bidrar til å skape forventning til innhold, samt gi bakgrunns- kunnskap om tema og sjanger. Eksempler på arbeid som aktiverer forkunnskap er å forundre seg over framsiden på boka, se på bildene, bla gjennom teksten, se på eventuelle figurer og overskrifer, tekstbokser, margtekster og lignende. Hva tror elevene teksten handler om? Hva skjer videre ut fra dette bildet? Hva vet elevene om temaet fra før? Hva ønsker de å lære om temaet? Hvordan ønsker de å jobbe? Underveis i lesingen stopper lærer opp der det er naturlig: Ved vanskelige ord, både fagord og akademiske ikke-faglige ord, og ved komplekse setninger. Lærer viser slik hva leser må gjøre for å sikre forståelse underveis. Etter lesingen: Lærer modellerer oppsummeringsstrategier. Hva handlet dette om? Hva lærte vi av teksten? Lærte vi noe nytt? Lærer modellerer hvordan man kan oppsummere ved bruk av nøkkelord, sammendrag osv.

Utvikling av metakognitiv bevissthet: For å utvikle seg til selvstendige og kritiske lesere må elevene bevisstgjøres sin egen læring. De må trenes i å utvikle strategier når de står fast eller ikke forstår. De skal øve seg i å reflektere over egen forståelse og læring. Øve seg i å stille spørsmål som: Hva har jeg lært? Har jeg lært det jeg skal? Hvordan har jeg arbeidet? Kunne jeg lært dette bedre ved å arbeide på en annen måte? Hva er det lurt at jeg gjør for å forstå dette?

Veiledet lesing: Veiledet lesing er en metode utviklet på New Zealand i 60-årene for å sikre differensiert leseundervisning i begynneropplæringen:

- lærer veileder elevene gjennom lesing av en tekst
- veiledet lesing handler om at elevene må få den støtten de trenger for å lese teksten
- tekstene som benyttes i veiledet lesing skal være tilpasset elevenes ferdighetsnivå
- elevenes lesing og deres arbeid før, under og etter lesing må observeres slik at lærer kan lede elevgruppen mot deres nærmeste utviklingssone
- elevene trenes i å bli selvstendige og kritiske lesere, og til å overvåke egen lesing (metakognisjon)
- mye brukt i stasjons-undervisning i første leseopplæring, sikrer tilrettelagt leseopplæring for alle elever (grupper på 4-5 elever, ca.12-15 min.)
- godt egnet for større grupper i gjennomgang av krevende fagtekster. I veiledet lesing kan læreren fungere som medleser og/eller tilhører, men hun kan også lese tekstene høyt for å modellere flytende lesing av ulike teksttyper. Lærer stopper opp i lesingen og stiller spørsmål underveis for å veilede, både når det gjelder språkets form og innhold. Elevene skal være aktive både enkeltvis og i grupper. Sider ved leseprosessen, strategier og læringsutbyttet øves i «metakognitive samtaler» der elevene oppmuntres til å stille egne spørsmål og å vurdere eget arbeid, egne antakelser og refleksjoner. Veiledet lesing, som metode, kan med fordel anvendes i høytlesing i barnehagen. Hensikten er å utvikle barnas forståelse, både når det gjelder språkets form og innhold.

TILPASSET UNDERVISNING I DEN TIDLIGE LESEOPPLÆRINGEN

Å lære å lese og skrive er et overordnet læringsmål de første skoleårene. Elevenes opplevelse av mestring, trivsel og glede ved å gå på skolen er ofte nært knyttet til hvordan de lykkes i lese- og skriveopplæringen. Senere blir lesing i økende grad et redskap for læring i alle fag og sammenhenger. Leseferdigheter er på alle nivåer forbundet med læring, trivsel og motivasjon i skolen. Å komme godt i gang som leser i løpet av de første skoleårene har stor betydning for den videre skolegangen.

Elevene vi møter ved skolestart i første klasse, stiller imidlertid med svært ulike forutsetninger og er på ulikt nivå i den skriftspråklige utviklingen. Noen har ennå ikke skjønt sammenhengen mellom skriftspråk og talespråk, eller at bokstavene representerer lyder. Andre har knekt den alfabetiske koden og kan lese tekst på egen hånd.

Det er ikke bare med hensyn til skriftspråklige ferdigheter og erfaringer at elevene stiller svært ulikt ved skolestart. Også når det gjelder generelle språkferdigheter, er det store individuelle forskjeller. Dette har også betydning for leseutviklingen. Det er blant annet funnet klare sammenhenger mellom barns ordforråd før skolestart og deres senere leseutvikling.

Tilpasset opplæring

I norsk skole er prinsippet om tilpasset opplæring lovfestet i Opplæringsloven (§2-1). Det betyr at læreren skal tilpasse og differensiere undervisningen slik at alle elevene får oppleve mestring, utfordringer og best mulig progresjon ut fra sine forutsetninger. I første og andre klasse må det legges til rette på en slik måte at språkarbeidet i barnehagen videreføres. I den tradisjonelle leseopplæringen har man betraktet leseopplæringen som en særlig disiplin som skulle læres på en bestemt måte, der progresjonen skulle være den samme for alle i klassen, uansett språklig bakgrunn. Da tar man imidlertid ikke hensyn til at barna møter skolen med svært ulike språklige forutsetninger og erfaringer med skriftspråk. Oppgaven for skolen må være å møte hvert barn på det utviklingstrinn det faktisk befinner seg. En forutsetning er at læreren får et klart bilde av elevens kunnskaper, ferdigheter og interesser. Dette kan skje gjennom samtale, dynamisk kartlegging, og ved hjelp av ulike kartleggingsverktøy.

Bishop et al, 2017, gjengitt i Kristoffersen et al 2021.

Begrepet tilpasset opplæring er i stor grad knyttet til likeverd og inkludering. Inkludering handler om å delta i et felleskap, og tilpasset opplæring innenfor fellesskapet er et grunnleggende element i fellesskolen. Lesing og skriving er ikke utelukkende individuelle aktiviteter, men handler også om deltagelse i sosiale og kulturelle fellesskap, for eksempel når elevene blir lest høyt for og snakker sammen om innholdet, eller skriver noe sammen. En bør tenke fellesskap der det er mulig, og sette lesing og skriving inn i en meningsfull kontekst.
Et annet prinsipp ved tilpasset opplæring er å gi elevene meningsfulle og utfordrende arbeidsoppgaver. Når læreren vet hvor eleven er i sin leseutvikling, kan oppgavene og arbeidsmengden tilpasses. Tilpasset opplæring må ikke bare handle om å gjøre arbeidsoppgaver lettere. Hvis elevene erfarer at de mestrer oppgavene de får, styrkes også forventningene om ny mestring, noe som igjen kan gi økt lærelyst, utholdenhet og nysgjerrighet. Dersom elevene ikke i tilstrekkelig grad opplever mestring, kan de fort komme inn i en negativ sirkel med lite motivasjon, dårlig selvtillit og redusert arbeidsinnsats (Statped, 26.4.2021).

Tilpasset opplæring for alle, spesialundervisning for de få

Noen elever har så store utfordringer i møtet med skriftspråket at både et forebyggende opplegg, tilpasset undervisning innenfor ordinære rammer eller intensiv leseopplæring etter Opplæringslovens § 1-4 ikke er tilstrekkelig. Da er det behov for en grundigere utredning av vanskene og enda mer spissede tiltak. All effektiv undervisning må ta utgangspunkt i elevenes ståsted. Det er elevens vansker som bestemmer hva vi gjør, og hvordan vi gjør det. PP-tjenesten bistår med utredning av vanskene og utarbeidelse av sakkyndig vurdering. Den sakkyndige vurderingen skal både beskrive elevens vansker og styrker og foreslå tiltak og tilrettelegging. Den skal være klar og tydelig med hensyn til både innhold, organisering og arbeidsmåter i den spesialpedagogiske leseopplæringen, samt hvilken kompetanse som kreves hos den eller de som skal stå for den praktiske gjennomføringen.

BARN SOM STREVER MED SPRÅK-UTVIKLINGEN

Barnehagen har et særskilt ansvar for barn som av en eller annen grunn ikke utvikler språket sitt aldersadekvat. Forskning viser at toåringer som har språklige begrensninger går glipp av viktig sosial erfaring, som også er viktig for språkutviklingen. Leken er den viktigste arenaen for barns sosiale utvikling.

Lek kan være språklig krevende. Barn som er språksvake kan få, eller ta, roller i lek som hindrer språk og da videre utvikling. Eksempler på roller som stiller lite krav til språklig aktivitet kan være hund og baby. Annen forskning viser at disse barna fort trekker seg mot de voksne i stedet for mot andre barn, og at de fungerer dårlig i frilek. Dermed mister de sosial trening og viktig språklig stimulering.

Har barn svak språkforståelse ved 2 års alder, er det en klar grunn til bekymring. Da skal handlingsveilederen i BTI følges:

- Undringssamtale med foreldrene.
- Observasjon og kartlegging av barnets språkutvikling.
- Foreldresamtale og opprettelse av stafettlogg.

Alle barn som strever med språket bør i første omgang få en grundig sjekk av syn og hørsel. Samsynsvansker og problemer med væske i mellomøret kan påvirke språktilegnelse under innlæringen, og kan hemme den.

Følgende tiltak kan igangsettes på avdeling:

- Kartlegging av avdelingens språkmiljø.
- Ta i bruk språkstimulerende grep i høytlesing og i dagligspråket med barn; Bruke bøker om igjen slik at barna kan dem utenat til slutt; da kan man utnytte situasjonen ved å tilføre nye elementer i historien og man får utvidet begrepslæring. Lese bøker med gjentakende mønster, la barna få fullføre setningene.
- Etablere språk- og lekegrupper rundt barnet.

Dårlig leseutvikling starter svært tidlig og blir dessverre ofte varig. Barnehager og barneskoler må derfor ha beredskap for raske tiltak for disse barna. Fordi vi ikke vet hvilke sanser som er barnets sterkeste læringskanal, bør alle sanser tas i bruk i bokstavinnlæringen. I tillegg til det visuelle og auditive, bør også det taktile og kinestetiske sanseapparatet stimuleres. Slik trening er spesielt viktig for barn som har ulike grader av diskrimineringsvansker. Ofte er dette barn som er disponert for dysleksi. Disse barna har problemer med å skille stemte og ustemte lyder som; b/d, v/f, g/k og t/d. Felles for disse parene er at de lages på samme sted i munnen, men skilles ved at vi bruker eller ikke bruker stemme. Derfor bør barn lære tidlig å kjenne etter om stemmen er «satt på» eller ikke. Dette gjøres ved å kjenne på strupehodet under lyderingen.

Barn som har større vansker med å skille formlike bokstaver som p/d/b og t/f, bør få bruke de store bokstavene i den første innlæringen for å unngå ekstra utfordringer. Det er absolutt nødvendig at forbindelsen mellom fonem og grafem automatiseres. Barn som sliter med dette har ofte et svakere arbeidsminne. Barn med langsom leseutvikling må også få ekstra hjelp til å trene både dionger diftonger og de komplekse fonempakker som; /sj/ki/rs/ng/hj/gj/rn/. Barn som strever med avkodingen kan oppleve drilling av høyfrekvente ord, endelser og stavelser utfordrende. For å trene ordbilder vil det for de være mer hensiktsmessig å lese helhetlig multimodal tekst (sammensatt tekst med bilder og tekst) med mening.

For barn risiko med forsinket leseprogresjon er det svært viktig at tiltak blir satt i gang på et tidlig tidspunkt. Dette bør skje helst innen første halvår på 1.trinn, dersom tilpasset undervisning viser seg å ikke være tilstrekkelig. Til dette arbeidet skal skolen benytte lærere med høy kompetanse i lesing. Organiseringen av støttetiltak må innebære at tilbud «spisses», dvs. at ressursene ikke fordeles tynt utover, men konsentreres om de elevene som har behov for det. Tiltakene må være tilstrekkelig intensive og ha varighet.

Dysleksi og språkvansker

Dyslektiske vansker og språkvansker har vist seg å være resistente, dvs. at utviklingen er langsom til tross for kvalifisert støtte og stor egeninnsats. Graden av vansker vil variere. Vanskene kan få mindre konsekvenser ved godt forebyggende arbeid og tilpasset begynneropplæring. (kilde: "Ord som gror" 2014).

Dysleksi

En mye brukt definisjon av dysleksi er: «Dysleksi er en spesifikk lærevanske som er av nevrobiologisk opprinnelse. Den karakteriseres av vansker med nøyaktig og/eller flytende ordgjenkjennelse og ved svak staving. Disse vanskene er typiske resultatet av en mangelfull fonologisk komponent i språket.» (Lyon, Shaywitz & Shaywitz, 2003).

Andelen dyslektikere i befolkningen er ca. 5 %. Dyslektiske vansker har vist seg å ha en arvelig komponent. Det bør undersøkes om noen i den nærmeste familie har lese- og skrivevansker. Dysleksi er en spesifikk vanske og er uavhengig av generell intelligens. Den kan være vedvarende.

Kjennetegnene på dysleksi er:

- Vansker med å skille mellom bokstavlyder (f.eks lytte ut første og siste lyd i et ord).
- Vansker med å rime (f.eks ikke forstå hensikten med rim, men forholder seg til innholdssiden, dersom man spør «hva rimer på hatt», og barnet svarer lue).
- Store problemer med lesing sammenlignet med øvrig læringsevne.

- Vansker med leseflyt.
- Leser sakte, noe som påvirker forståelsen.
- Fortsetter å ha vansker med skriving/skrivefeil.
- Enkelt og lite variert språk når man skriver.

Under leseopplæringen vil en dyslektiker ha problemer med å automatisere bokstavene. Usikker bokstavkunnskap vil belaste korttidsminne i for stor grad under lesingen. Automatiseringsvanskene gjør seg også sterkt gjeldende når den fonologiske lesingen er kommet i gang. Disse barna må få ekstra trening for å automatisere elementer som forstavelser, endelser, komplekse grafemer, høyfrekvente ord m.m. Det er svært viktig å unngå at de utvikler gjetting som strategi. For barn med dysleksi og svak leseutvikling kan vanskene bli vedvarende. Først når avkodingen blir sikker nok, vil hastigheten øke. Barn med spesifikke lesevansker er avhengige av god og individuelt tilpasset begynneropplæring, rask hjelp når utviklingen stopper opp, ekstra støtte fra f.eks. «jul til jul-lærer», intensive lese- og skrivekurs. Særlig er det avgjørende at disse barna får tilgang til hjelpemidler som f.eks. scanner-mus, Textpilot, lesestøttende program på PC m.m. I tillegg er det viktig at de får utfordrende oppgaver på linje med andre barn. Lærer må ikke forveksle tilpasset undervisning med færre eller enklere oppgaver.

Utviklingsmessige språkvansker (DLD)
(Tidligere betegnet som spesifikke språkvansker).
Omtrent 5 % av barna har en utviklingsmessig språkvanske. Disse barna kan være vanskelige å oppdage. Språkvanskene kan deles inn i impressive og ekspressive vansker eller kombinasjon av disse to. Videre deles de inn i vansker med grammatikk, semantikk, fonologiske vansker og pragmatiske vansker. Språket er komplekst, vanskene er ofte sammensatte og det kan være vanskelig å skille mellom de ulike typene språkvansker.

Allerede i spedbarnsalder kan man oppdage symptomer på avvikende språkutvikling. Barnet kan eksempelvis være uoppmerksom på lyder, bable lite og ha turtakingsvansker (Helland 2019:65). En tommelfingerregel er at barnet helst bør ha ett-ordsytringer ved 1 års alder og to-ordsytringer/små setninger ved 2 års alder. Her er det imidlertid stor normalvariasjon frem til 4 års alder. Etter 4 års alder er det videre ordforrådsutvikling og enkelte språklyder som vanligvis er det som gjenstår.

Utviklingsmessige språkvansker kan grovt inndeles i ekspressive (vansker med språkproduksjon), impressive vansker (vansker med språkforståelse) og pragmatiske vansker. Ekspressive språkvansker kjennetegnes ved normal språkforståelse, men et begrenset aktivt ordforråd, problemer med språklydsystemet, problemer med grammatikk og med å produsere lange og komplekse setninger. De kan også ha ordletingsvansker.

Impressive språkvansker kjennetegnes ved en svak språkforståelse som skyldes vansker med å få tak i ords betydning. Barnet kan også ha problemer med å forstå lange og komplekse setninger. Impressive vansker opptrer ofte sammen med ekspressive, men kan også opptre alene. Sistnevnte er vanskelig å oppdage uten en standardisert kartlegging.

Pragmatiske vansker kjennetegnes ved at barnet har vansker med forståelse og bruk av språket i ulike situasjoner og sosiale sammenhenger. De har vansker med å forstå og benytte verbalt og/ eller non-verbalt språk som kroppsspråk, mimikk og gester på en riktig måte i sosiale sammenhenger. Det kan være vanskelig å forstå verbal humor, ironi, dobbelt betydning o.l. Samtaleferdighetene vil derfor være påvirket. Ved pragmatiske vansker kan også narrative ferdigheter berøres, som gjør det vanskeligere å forstå eller å formidle struktur i en historie.

VI MÅ VÆRE SÆRLIG OPPMERKSOMME PÅ:

- **Barn som helst leker for seg selv, eller foretrekker voksne**
- **Barn som ofte ikke kommer med, eller får ubetydelige roller i leken (alltid hund?)**
- **Barn som ofte velger aktiviteter som ikke krever språk**
- **Barn som ikke snakker i hele setninger (peker, hyler, bruker babyspråk)**
- **Barn fra hjem der det brukes lite språk**
- **Barn som ikke «leker» med språket**
- **Barn der det er dysleksi / eller andre lese- skrivevansker i familien**

Vansker med ordforråd og ordgjenkalling (semantikk). Barn med semantiske vansker kan ha et redusert og/eller lite nyansert ordforråd. Både forståelse av ord (dybde) og antall ord (bredde) i ordforrådet kan rammes. De kan også ha ordletingsvansker, fordi ordene ikke er presist lagret i det mentale leksikon. Da blir ordene vanskeligere å hente frem. Vanskene kan derfor berøre evne til å både forstå og produsere ord.

Vansker med grammatikk (morfologi og syntaks). Barn med grammatiske vansker strever med å gjøre seg nytte av grammatikken i språket, både når det gjelder språkforståelse og språkproduksjon. De kan ha vansker med ordbøyning og orddanning (morfologi) og setningsoppbygging (syntaks). Hvilke grammatiske utfordringer personer har ser ut til å variere avhengig av språk. Foreløpige resultater fra en norsk studie viser at setninger som avviker fra den vanligste grammatiske strukturen i norsk (subjekt - verbal - objekt) ofte byr på utfordringer. Grammatiske vansker påvirker derfor evnen til å forstå og uttrykke komplekse budskap, og setter grenser for hvor smidig og effektiv kommunikasjonen blir. Grammatiske ferdigheter påvirker også lese- og skriveinnlæringen, både når det gjelder ordavkoding, leseforståelse og staving.

Fonologiske vansker kjennetegnes ved at barnet har vansker med å tilegne seg og bruke språklydsystemet og har forsinket eller avvikende artikulasjonsutvikling. De kan ha vansker med språklydkontraster og språklydkombinasjoner. I tillegg kan de også ha vansker med å rette oppmerksomheten mot språkets formside. Dette vil ofte kreve ekstra tilrettelegging når barnet skal lære å lese.

Barn med utviklingsmessige språkvansker defineres ved graden av vansker, samt ved å ekskludere andre årsaker som nedsatt hørsel, atferdsproblematikk, utviklingshemming, autisme, syndromer som f.eks. Downs syndrom og problemer med artikulasjon eller taleflytvansker. Elever med språkvansker trenger sterk grad av tilrettelagt undervisning. Mange av disse barna sliter også sosialt, da verbal kommunikasjon ofte oppleves som vanskelig. Disse barna trenger mye støtte i lek og samvær med andre; som f.eks. å lære regler i spill. Språkvansker kan gi sekundære vansker som sosiale- og emosjonelle vansker, angst eller depresjon. Det er derfor avgjørende at disse barna får mye støtte og tilpasset skolehverdag, slik at de opplever mestring. Det er avgjørende med et tett samarbeid med PPT, spesialpedagog/pedagog i barnehage/skole og foresatte.

BARN MED ANNET MORSMÅL ENN NORSK

Barnehagen og skolen har et særskilt ansvar for opplæring av barn med et annet morsmål enn norsk. Det er viktig at de minoritetsspråklige barna får ekstra oppfølging og stimulering som sørger for at de får en best mulig plattform før skolestart. Barnehagen må ha god kunnskap om materiell og metoder som kan brukes som støtte til språkutviklingen i barnehagen. Personalet må samarbeide tett med hjemmet og anse de foresatte som en viktig ressurs. Barnehagen må oppmuntre barn med flerspråklig bakgrunn til å være språklige aktive og hjelpe dem til å gjøre erfaringer som bygger opp deres begrepsforståelse og ordforråd på norsk. Personalet skal vise forståelse for betydningen av barnas førstespråk. Barnehagen skal følge med på barnas kommunikasjon og språk. Fange opp og støtte barn som har ulike former for kommunikasjonsvansker, som er lite språklige aktive, eller som har sen språkutvikling. Barnehagen skal vurdere språket til flerspråklige barn og legge til rette for et godt språkmiljø for dem, må ha kjennskap til barnas språkhistorie og språkutvikling på språkene de behersker. Personalet må være i stand til å se og vurdere barnas språk i et flerspråklig perspektiv. Det er i tillegg viktig å være oppmerksom på at det som regel tar lengre tid å lære seg flere språk enn bare ett. Det er derfor helt vanlig med en noe mer langsom progresjon i språkutviklingen generelt.

Språkmiljø i barnehagen

De fysiske rammene for barnehagen er til en viss grad gitt, men personalet gjør mange egne valg når det gjelder innerom, uteareal og utstyr. Disse valgene påvirker leken, aktiviteten og språkbruken til barna. De minste barna trenger tumleplass for å kunne utfolde seg motorisk, de trenger også en god sofakrok med bokhylle og bildebøker. Barn blir inspirert til rollelek når de har et godt utvalg av utkledningstøy, tepper, dokker, kjøkkenutstyr osv. God konstruksjonslek krever mange og ulike typer klosser, miniatyrmateriell (dyr, hus, menneskefigurer osv.), plastilin og liknende. Barn tegner og skriver når de får inspirerende utstyr. En skjermet lesekrok, der det også er godt å sitte, fører til at barn oppsøker høytlesning. Bokhylla bør inneholde variasjon og kvalitet – eventyr, bildebøker, fagbøker, sangbøker og diktbøker. Men rom, utstyr og materiell er ikke nok til å sikre at alle barn får oppleve høytlesning daglig. Personalets prioriteringer er avgjørende. Samvær, samtaler og deling av rike opplevelser er den viktigste ressursen i barnehagen når det gjelder språkmiljø og språkstimulering. Personalet må vite at de selv er svært viktige språklige modeller for barna. Vi lærer barn sosiale og språklige omgangsformer. Vi hilser om morgenen, vi gir komplimenter når noen har ny jakke eller nyklipt hår. Voksne som selv er aktive fortellere, vil oppleve at de inspirerer barna til å fortelle. Voksne med sans for humor, latter og selvironi skaper et klima der det er høyt under taket for barnas egen humorutforsking. De voksne avgjør om måltidet skal handle mest om å sitte fint og spise opp maten eller om måltidet også blir en sosial arena med fortelling, samtale og diskusjon. En tur i nærmiljøet kan inneholde mange interessante samtaler om det man opplever og ser – blomster, dyrespor, veiarbeid, mennesker, situasjoner – når de voksne aktivt oppmuntrer og tar initiativ til slike samtaler. Voksne med et variert ordforråd opplever at også barn har stor kapasitet for ord. Lukas og Ida har ulike ord for fugler, trolig på grunn av ulike språklige forbilder: På småbarnsavdelingen sitter barn og voksne rundt bordet med brødskivene sine. Plutselig peker toårige Lukas ivrig mot fuglebrettet utenfor vinduet: «Se pippippen! Pippipp!» Flere barn vender b likket mot fuglene. «Er det rødstrupe?» spør Ida, også to år. Se temahefte om språkmiljø og språkstimulering i barnehagen: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/barnehager/temahefte/temahefte-_om_sprakmiljo_og_sprakstimulering_i_barnehagen_bokmal_web.pdf

Minoritetsspråklige elever i skolen

Minoritetsspråklige elever er en stor, uensartet gruppe, og forutsetningene for å nyttiggjøre seg lese- og skriveopplæring på norsk vil være ulike på bakgrunn av språk, kultur, erfaringer, alder og hvor lenge de har vært i Norge. I tillegg vil det også være sosio-økonomiske forskjeller i hjemmene som vil ha betydning for læringen. Noen momenter er imidlertid viktig å være klar over, slik at man kan tilpasse undervisningen også for dem.

Det tar 5-10 år å utvikle skolerelaterte språkferdigheter på et andrespråk. Derfor vil mange elever streve, selv om de tilsynelatende har et funksjonelt språk og klarer seg bra i dagliglivet.

Fonologisk bevissthet (evne til å manipulere lyder og lydstruktur) og **morfologisk bevissthet** (hvordan ord lages og bøyes) er sentrale forutsetninger for avkoding. Barn vil vanligvis ha en bedre utviklet fonologisk bevissthet i det språket de kjenner best. Dersom en elev ikke behersker det norske fonemsystemet, likevel må lære å lese på norsk, kan det bli vanskeligere å forstå det alfabetiske prinsippet enn om eleven hadde fått den første leseinnlæringen på et språk de mestrer. Vokalene i, u, ø og det sammensatte grafemet kj kan være spesielt vanskelige, fordi de ikke finnes i så mange andre språk. Morfologisk bevissthet kan være en utfordring for minoritetsspråklige. I norsk språk bruker vi mange sammensatte ord – en språkkonstruksjon som ikke er vanlig i så mange språk. Disse ordene er ofte lange og kan være vanskelig både å avkode og forstå for elever som har et annet morsmål. Her er det viktig å lære regelen for sammensatte ord.

Et godt språklig vokabular er vesentlig for leseforståelse. Det innebærer både bredde (hvor mange ord en kan knytte betydning til) og dybde (hvor mange ord de kan forklare). Minoritetsspråklige barns ordforråd i andrespråket ved skolestart er ofte betydelig mindre enn hos elever med norsk som morsmål. De har ofte begrenset dybde i ordforrådet og behersker færre nyanser og betydninger av enkeltord og uttrykk. Særlig utfordrende er ord som skrives likt, men har ulik betydning ut fra konteksten de står i, og metaforiske uttrykk, som ofte skal

overføres til et mer abstrakt område (feks. «Å gå over bekken etter vann»). Forskning viser at lesing av skjønnlitteratur spiller en viktig rolle for utviklingen av et godt ordforråd, og mange minoritetsspråklige barn har ikke hatt den samme erfaringen med dette som norsktalende barn. Det er viktig å være klar over at når foreldrene leser hjemme for barnet bør det være på et språk de selv behersker, fordi det er lettere å samtale / reflektere sammen med barnet. Slik utvikles dybdespråk og forståelse på førstespråket, og kan overføres videre til norsk.

Forkunnskaper / erfaringer. En forutsetning for å få med seg innholdet i en tekst er at man innehar tilstrekkelige bakgrunnskunnskaper. Dette er viktig for å kunne bruke tidligere kunnskap til å tolke teksten, trekke slutninger og reflektere over det de leser. Det viser seg at minoritetsspråklige elever husker mer, og trekker flere konkrete slutninger når de leser tekster de har gode generelle og kulturelle forkunnskaper om.

Lek. Språk læres i samspill med andre, og en viktig arena for dette er rolleleken. I denne leken bygger de på hverandres ideer og skaper handling, barnet må være oppmerksom på hva de andre formidler, og kunne se de andres perspektiver i forhold til sitt eget. Disse ferdighetene har mange fellestrekk med planlegging og redigering av tekster, og kan derfor bidra til barns leseforståelse og tekstproduksjon senere. Minoritetsspråklige elever kan ha begrenset erfaring med språklige aktiviteter fra lek, og trenger ofte hjelp og støtte for å kunne delta i leken sammen med norskspråklige barn.

Metaforståelse er den delen av forståelsen som er knyttet til styring og kontroll. Dette innebærer bevissthet om både hva vi forstår og ikke forstår, og at vi er i stand til å utnytte bakgrunnskunnskap og tekstkunnskap til å styre forståelsen. Dette er spesielt viktig når man skal lese for å lære. Flere studier viser at minoritetsspråklige ligger på et lavere nivå enn elever som er enspråklige, selv om de kan være gode ordavkodere. Vær oppmerksom på at mange får problemer med lesing / forståelse av tekster på andrespråket etter hvert som tekstene blir mer avansert, selv om de har hatt leseferdigheter på linje med de majoritetsspråklige elevene på begynnelsen av barnetrinnet. Å få hjelp til å utvikle bevissthet rundt lesingen og lære riktige lesestrategier er spesielt viktig for denne gruppen.

Samarbeid med morsmålslærer og hjemmet er viktig. Men husk at man ikke alltid kan ha de samme forventningene til oppfølging i hjem der foresatte ikke mestrer språket, eller kanskje ikke kan lese selv. Her kan morsmålslæreren være et viktig bindeledd. Hva morsmålslæreren skal arbeide med vil variere etter den enkelte elevs situasjon og forutsetninger, men det er gunstig hvis denne undervisningen knyttes til aktiviteter og lærestoff klassen holder på med. Jevnlige samarbeidsmøter mellom lærer(e) og morsmålslærer vil være nødvendig for å sikre kontinuitet i undervisningen.

Kommunen har utarbeidet en egen språkplan for velkomstklassen.

ALTERNATIVE OG STØTTENDE KOMMUNIKASJONS-FORMER I BARNEHAGE OG SKOLE

ASK- alternativ og supplerende kommunikasjon
Personer med behov for ASK er barn, unge og voksne som må bruke andre uttrykksformer enn tale, eller støtte til tale, i kommunikasjon med andre. Å kommunisere på andre måter enn tale kalles for alternativ og supplerende kommunikasjon, forkortet til ASK. Kommunikasjon gir oss muligheter til å uttrykke ønsker og behov, utvikle sosial kontakt, utveksle informasjon og synspunkter. Ved å kommunisere kan vi nå personlige mål knyttet til læring. Kommunikasjon mellom mennesker kan også skje selv om en person ikke har til hensikt å kommunisere. Gjennom måten vi oppfører oss på kan vi for eksempel ubevisst formidle hvordan vi har det og hva vi vil.

ASK er kommunikasjon
Barn, unge og voksne som helt eller delvis mangler tale, kan ha behov for alternative kommunikasjonsformer for å gjøre seg forstått eller for selv å forstå. Noen vil ha behov for kommunikasjonsformer som erstatter talen fullstendig. Dette kalles alternativ kommunikasjon. Andre trenger kommunikasjonsformer som støtter utydelig, forsinket eller svak tale. Dette kalles supplerende kommunikasjon. ASK er alt som hjelper en person til å kommunisere effektivt når tradisjonelle måter å kommunisere på ikke er tilstrekkelige.

Eksempler på ASK er bruk av håndtegn, fotografi, grafiske symboler og fysiske gjenstander.

Mange kan ha god nytte av et kommunikasjonsmiddel for å forstå og bli forstått. Eksempler på dette kan være kommunikasjonsbøker, tematavler, enkle talebokser eller talemaskiner. ASK-begrepet innbefatter også det vi kan kalle ikke-tilsiktet kommunikasjon, som handlinger, væremåter og kroppslige uttrykk som må tolkes og tillegges mening av andre.

Barn med behov for ASK er i stor grad avhengig av at foreldre og andre nærpersoner legger til rette for en planlagt språkutvikling. Å bygge opp et språkmiljø der barnet har tilgang til ordforråd og kommunikasjonsmåter som fremmer deres språkutvikling, og som tilsvarer deres kognitive utvikling, krever både kunnskap og kompetanse. En ASK-brukers språkmiljø må synliggjøre ASK-brukerens kommunikasjonsform og det må bestå av kommunikasjonspartnere som mestrer og modellerer kommunikasjonen som det er forventet at barnet skal bruke. Det er krevende, men mulig, å lage en hverdag for barnet slik at det ser den alternative kommunikasjonen i bruk, og selv får bruke den i alle situasjoner der andre barn kommuniserer med tale. Det er kommunikasjonspartneren som er den viktigste ressursen for å muliggjøre dette.

Barnehagen skal være bevisst på at kommunikasjon og språk påvirker og påvirkes av alle sider ved barnets utvikling. Personalet skal anerkjenne og respondere på barnas ulike verbale og non-verbale uttrykk og støtte deres språkutvikling. (Kapittel tre i Rammeplanen for barnehagen). Mer informasjon om ASK her:
https://www.udir.no/laring-og-trivsel/sarskilte-behov/ask/ask-i-barnehagen/

Tegnspråk
Norsk tegnspråk er et visuelt-gestuelt språk som er utviklet av døvesamfunnet i Norge. Språket betegnes som visuelt fordi det mottas gjennom synet og fungerer uavhengig av lyd. Det betegnes som gestuelt fordi det utføres med bevegelser av hender, øyne, ansikt, øyenbryn, munn, hode og kropp. Norsk tegnspråk har geografiske og sosiale varianter, og det utvikler seg over tid og på ulike arenaer der det er flere tegnspråkbrukere.

I Rammeverket for grunnleggende ferdigheter i tegnspråk i fagfornyelsen blir en del sentrale begreper brukt i beskrivelsene av de enkelte ferdighetene. Begrepene kan overlappe hverandre, men i rammeverket defineres de slik:

Å lytte vil si å oppfatte, tolke og reflektere over noe som blir uttrykt på tegnspråk i spontan muntlig samhandling med andre, enten i direkte kommunikasjon eller gjennom digitale medier.

En tegnspråkytring er noe som blir uttrykt spontant i muntlig samhandling med andre, enten i direkte kommunikasjon eller gjennom digitale medier.

Å avlese kan også knyttes til muntlig samhandling, men brukes i rammeverket om å oppfatte, tolke og reflektere over tegnspråktekster som formidles i direkte kommunikasjon eller gjennom digitale medier.

En tegnspråktekst er en sammenhengende og planmessig utformet tekst på tegnspråk som både kan avleses og produseres. Tegnspråktekster utgjør en parallell til skriftlige tekster.

Manuelle komponenter er alt det hendene utfører i tegnspråk; håndform, håndorientering og bevegelse.

Non-manuelle komponenter er alt som inngår i tegnspråk, men som ikke utføres av hendene; bruk av munnstilling, øyebryn, hode- og kroppsbevegelse.

(Udir (2020): tegnspråk; 16.5.22; **www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kunnskapsloftet-for-horselshemmede**).

DIGITALT

Barnehagens digitale praksis

Barnehagens digitale praksis skal bidra til barnas lek, kreativitet og læring. Ved bruk av digitale verktøy i det pedagogiske arbeidet skal dette støtte opp om barns læreprosesser og bidra til å oppfylle rammeplanens føringer for et rikt og allsidig læringsmiljø for alle barn. Ved bruk av digitale verktøy skal personalet være aktive sammen med barna. Samtidig skal digitale verktøy brukes med omhu og ikke dominere som arbeidsmåte. Barnehagen skal utøve digital dømmekraft og bidra til at barna utvikler en begynnende etisk forståelse knyttet til digitale medier.

Personalet skal:

- utøve digital dømmekraft når det gjelder informasjonssøk, ha et bevisst forhold til opphavsrett og kildekritikk og ivareta barnas personvern
- legge til rette for at barn utforsker, leker, lærer og selv skaper noe gjennom digitale uttrykksformer
- vurdere relevans og egnethet og delta i barnas mediebruk
- utforske kreativ og skapende bruk av digitale verktøy sammen med barna.

Digitale ferdigheter som grunnleggende ferdighet
Digitale ferdigheter vil si å innhente og behandle informasjon, være kreativ og skapende med digitale ressurser, og å kommunisere og samhandle med andre i digitale omgivelser. Det innebærer å kunne bruke digitale ressurser hensiktsmessig og forsvarlig for å løse praktiske oppgaver. Digitale ferdigheter innebærer også å utvikle digital dømmekraft ved å tilegne seg kunnskap og gode strategier for nettbruk.

Digitale ferdigheter er en viktig forutsetning for videre læring og for aktiv deltakelse i et arbeidsliv og et samfunn i stadig endring. Den digitale utviklingen har endret mange av premissene for lesing, skriving, regning og muntlige uttrykksformer. Derfor er digitale ferdigheter en naturlig del av grunnlaget for læringsarbeid både i og på tvers av faglige emner. Dette gir muligheter for nye og endrede læringsprosesser og arbeidsmetoder, men stiller også økte krav til dømmekraft.

Digitale ferdigheter utvikles gjennom å bruke digitale ressurser. Det innebærer å benytte digitale ressurser til å tilegne seg faglig kunnskap og til å uttrykke egen kompetanse. I dette ligger det også en økende grad av selvstendighet og dømmekraft i valg og bruk av digitale ressurser (Udir (2020) grunnleggende ferdigheter, 16. mai 2022, **https://www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeverk/rammeverk-for-grunnleggende-ferdigheter/2.1-digitale-ferdigheter/**).

Digital leseferdigheter
Digitale tekster og multimodale inntrykk omgir barna våre fra de er helt små. Forskjellene på hva barn opplever av støtte og

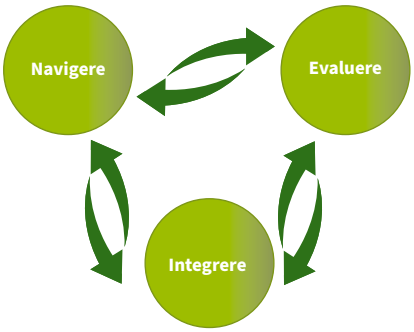

veiledning i den digitale verden er forskjellig fra familie til familie, og det blir vår rolle å være en trygg havn for prosessering av digitale inntrykk.

Den digitale lesing består i å tolke alle disse inntrykkene, tekst, bilder og lyd, og sette dem i en lærende kontekst der barna vokser sammen med den digitale tryggheten og dømmekraften. Det krever også en god IT-kompetanse for å mestre dette samspillet. Barna trenger at vi trener dem å lese og skrive på nett så vel som i bøker og på ark.

Samspillet mellom de de ulike modalitetene gir en effekt som kan bidra til økt læring og dypere læring. Det man øver på, blir man god på. Så da må vi øve på å lese konsentrert i sammensatte tekster også. Elevene trenger å øve på digitale lese- og skrivestrategier. Her må lærerens kompetanse til å spisse opplegg og hjelpe elevene med "å rydde" teksten være høy, og til hjelp for elevene, særlig barn med lesevansker trenger strategier for dette.

De digitale leseferdigheter kan ses på som ferdighetene navigering, evaluering og integrering. (Salmeròn, Strømsø, Kammerer, Matsdtler & Broek 2018). Elevene må veiledes til å navigere, noen ganger styrt navigasjon, andre ganger starthjelp til å navigere utforskende. Navigasjonen må henge sammen med hva de ønsker å finne ut. De trenger evalueringsferdigheter som kildeidentifisering og kildekritikk, for å kunne tro på eller finne relevant innhold. Integrering vil her si å kunne bygge ny kunnskap på tidligere kunnskap. Får at integrasjonen av ny kunnskap skal finne sted, må navigasjonen og evalueringen være på plass. En viktig evne vi også må trene på her, som i læring generelt, er evnen til selvregulering. I den digitale læringen handler dette om å holde seg til saken, men også være trygg nok til å be om hjelp av medelever og lærere.

2. Barnehagen

Tidlig og god språkstimulering er en viktig del av barnehagens innhold. Småbarnsalderen er den grunnleggende perioden for utvikling av språk. Samhandling gjennom kroppsspråk og lek med lyder er en vesentlig del av det lille barnets måte å nærme seg andre mennesker på. At voksne oppfatter og bekrefter barns uttrykk og samtidig setter ord på deres inntrykk og opplevelser, er av avgjørende betydning for videre utvikling av talespråket. God relasjon mellom barn og voksne og en trygg tilknytning er en forutsetning for å få til godt språkarbeid i barnehagen.

Språket er personlig og identitetsdannende og nært knyttet til følelser. Morsmålet er viktig for opplevelse av egen identitet og mestring på mange områder. Et godt utviklet morsmål er en grunnleggende forutsetning for den videre språklige utviklingen, også når det gjelder skriftspråk og leseforståelse.

En rekke barn har et annet morsmål enn norsk og lærer norsk som an¬drespråk i barnehagen. Det er viktig at barna blir forstått og får mulighet for å uttrykke seg. Barnehagen må støtte at barn bruker sitt morsmål og samtidig arbeide aktivt med å fremme barnas norskspråklige kompetanse.

Barn lærer å klatre i trær gjennom å klatre i trær, og slik er det også med språk. Barn trenger modeller og de trenger noen å bruke språket sammen med. Gjennom lek utvikler språket seg. Her får barna mulighet til å lære av andre barn, samtidig som de selv får utrykke seg. Felles opplevelser og aktiviteter gir unik mulighet for kommunikasjon mellom barn. Barn bruker ofte en mer fantasifull og kreativ kommunikasjon seg imellom enn sammen med voksne. Det er viktig at den voksne legger til rette for allsidig lek, og er aktive og medvirkende, slik at alle barn får innpass og hjelp til å utvikle sin lekekompetanse. Inspirerende lekesituasjoner der barna kan øke sitt verbale samspill er en støtte for utviklingen av talespråket.

Barnehagen skal fremme kommunikasjon og språk

Barnehagen skal være bevisst på at kommunikasjon og språk påvirker og påvirkes av alle sider ved barnets utvikling. Gjennom dialog og samspill skal barna støttes i å kommunisere, medvirke, lytte, forstå og skape mening. Barnehagen skal anerkjenne og verdsette barnas ulike kommunikasjonsuttrykk og språk, herunder tegnspråk. Alle barn skal få god språkstimulering gjennom barne- hagehverdagen, og alle barn skal få delta i aktiviteter som fremmer kommunikasjon og en helhetlig språkutvikling.

De ansatte

Personalet er betydningsfulle som språklige forbilder. Det er nødvendig at de er oppdatert på ny forskning, har høy kompetanse på hva som fremmer språklig bevissthet og hvordan legge til rette for et godt språkmiljø. Forskning på norske barns tidlige språkutvikling viser at det er store individuelle forskjeller. Pedagogene har god kunnskap om normal språkutvikling slik at forsinket utvikling avdekkes tidlig. Personalet må vite hvor det enkelte barn er i sin utvikling og hva slags språkmiljø det er på avdelingen. Det er derfor viktig at barnehagelæreren har kompetanse på, og bruker ulike observasjon- og kartleggingsverktøy både i forhold til enkeltbarn og språkmiljø.

Det er språkarbeid i her- og nå-situasjoner som er den viktigste arenaen for språkinnlæring i barnehagen. Personalet må derfor benytte enhver anledning til å være språklig aktive med barna. Å snakke om opplevelser, tanker og følelser er nødvendig for utvikling av et rikt språk. Samtaler, høytlesing og varierte aktiviteter er også viktige sider ved barnehagens innhold.

For å gjøre overgangen fra barnehage til skole best mulig må personalet ha kunnskap om hva som er viktig for den første lese- og skriveopplæringen, blant annet vite riktig måte å skrive bokstaver og tall på. Det er også viktig at personalet har kunnskap om aktuell barnelitteratur, og har kompetanse på hvordan man formidler en bok til barn, jobber med en tekst og bruker metoden veiledet lesing. Gutter og jenter har ulik interesse for lesing, og ved å være bevisst på de faktorer som spiller inn på språkutvikling kan man være med å utjevne disse forskjellene før skolestart.

Personalet skal:

- anerkjenne og respondere på barnas ulike verbale og non-ver- bale uttrykk og støtte deres språkutvikling
- stimulere barns verbale og non-verbale kommunikasjon og legge til rette for at alle barn involveres i samspill og i samtaler
- sørge for at alle barn får varierte og positive erfaringer med å bruke språk som kommunikasjonsmiddel, som redskap for tenkning og som uttrykk for egne tanker og følelser
- være bevisst på sine roller som språklige forbilder og være lydhøre i kommunikasjon med alle barn
- følge med på barnas kommunikasjon og språk og fange opp og støtte barn som har ulike kommunikasjonsvansker, som er lite språklig aktive, eller som har sen språkutvikling
- bidra til at språklig mangfold blir en berikelse for hele barnegruppen, støtte flerspråklige barn i å bruke sitt morsmål og samtidig aktivt fremme og utvikle barnas norskspråklige kompetanse Henviser til "Fra eldst til yngst" fra Kunnskapsdepartementet. Samarbeid og sammenheng mellom barnehage og skole.

Fra Rammeplan kap. 9, fagområde kommunikasjon, språk og tekst:

- Skape et variert språkmiljø der barna får mulighet til å oppleve glede ved å bruke språk og kommunikasjon med de andre.
- Synliggjøre språklig og kulturelt mangfold, støtte barnas ulike kulturelle uttrykk og identiteter og fremme mangfold i kommunikasjon, språk og andre uttrykksformer.
- Invitere til ulike typer samtaler der barna får anledning til å fortelle, under seg, reflektere og stille spørsmål.
- Oppmuntre barna til å fabulere og leke med språk, lyd, rim og rytme.
- Støte barnas lek med og utforskning av skriftspråket.
- Bruke varierte formidlingsformer og tilby et mangfold av bøker, sanger, bilder og uttrykksformer.
- Inkludere alle barna i språkstimulerende aktivtiter.

Mål for de ansatte

Mål	Innhold/tiltak
Ha kompetanse på barns språklige utvikling.	Forsinkelser i språk- og taleutvikling i førskolealder er et av de vanligste problemene man kan identifisere hos barnehagebarn. For å forebygge og jobbe med tiltak rettet mot disse problemene, forventes det at man kan dette.
Pedagoger og andre ansatte skal vite hvor det enkelte barnet er i sin utvikling. Den voksne må ha dette langt fremme i sin bevisst-het og vite hva hun/han skal gjøre i her- og nå- situasjoner for å stimulere utviklingen.	Bruke observasjonsverktøy som kvalitetssikrer dette. Legge til rette for livslang læring. Sørge for å gi barnet et godt utgangspunkt for begynneropplæringen i lesing og skriving.
Ha kunnskap om hva som er spesielt viktig for den første lese- og skriveopplæringen, og hva som fremmer språklig bevissthet.	Systematisk arbeid for å øke barnas ordforråd, språkforståelse og uttale gjennom lek.
Barnehagelærer må kartlegge barn som strever med språket. Viser det seg at språkproblemene er av en slik art og omfang at barnet trenger ekstra tilrettelegging og hjelp, plikter vi å sette i gang tiltak.	Kartlegge barn som strever med språket og tilrettelegge for ekstra språkstimulering slik at de ikke utvikler lese-, skrive- og lærevan-sker videre i barnehagen og også videre i skolen. Sette i gang med tiltak tidlig i samråd med foresatte og barnehagen spesialpedagog. Ved behov for ytterligere veiledning eller utredning henvise til PPT.
Pedagogene har kompetanse på kartleggingsmateriell	• TRAS • Alle med • Språk 5-6 • Lær meg norsk før skolestart
Bruke refleksjonsverktøy ang. språk og språkmiljø i barnehagen	Utdanningsdirektoratet. Språk og språkmiljø, Språkløyper
Hele personalgruppa må ha kompetanse på språkmiljø og språkstimulering. Personalet må ha kunnskap om aktuell barnelit-teratur.	Være oppmerksomme på forskjeller i kjønn og interessen for lesing. Ved å være bevisste på faktorer som spiller inn på språkut-vikling kan man være med å utjevne forskjellene før skolestart. • Samarbeid med en bibliotekar • Pedagogisk utviklingsarbeid på feltet
Hele personalgruppa har kompetanse på metoder for språkstimulering, skriftlige og muntlige.	Vet og bruker kunnskapen på hvordan man skal stimulere til språklig utvikling. Eks: • Tips fra Tras-håndboka • Rammeplan • Språkplan • faglitteratur på emnet. • Språkglede i barnehagen: Herdis Palsdottir. • Temahefte om språkmiljø og språkstimulering i barnehagen - Kunnskapsdepartementet. • Språk i barnehagen-en veileder-Utdanningsdirektoratet • Fra eldst til yngst: fra kommunikasjon, språk og tekst til lære-plan i norsk • Språksprell • Jørgen Frost: Språkleker • Snakkepakken • Tema morsmål, Nettsted for morsmål og tospråklig opplæring • Språkstimulerende læringsmiljøer, Liv Gjems • Lær meg norsk før skolestart
Være oppdatert på ny forskning på dette fagfeltet.	• Lesesenteret i Stavanger, Språkløyper • Bruke leseveilederne i kommunen • Bruke planleggingsdager/personalmøter til oppdatering. • Samarbeid med Universitetet
Ha kompetanse på hvordan man skal formidle en bok til barn og hvordan man kan jobbe med en tekst. Kjenne til og bruke meto-den veiledet lesing.	• Bruke Språkløyper • Ha digitale verktøy som smartboard/lesetv slik at barna skal få sett tekst og bilde samtidig

I arbeid med 1-3 åringen bør avdelingen vektlegge:

HØYTLESING

Alle barn leses for hver dag

TILGANG TIL BØKER/ BIBLIOTEK

Barna har tilgang til ulik litteratur på avdelingen.

Barnehagen bestiller bokkasser fra biblioteket

SAMTALER

Personalet har spontane og planlagte samtaler med barna om opplevelser, tanker og følelser.

VARIERTE AKTIVITETER

Personalet støtter barnas initiativ når det gjelder å telle, sortere og lese.

Personalet oppmuntrer barnet til å leke med lyd, rim, rytme og sang.

Barnehagen

Tidlig og god språkstimulering er en viktig del av barnehagens innhold. Småbarnsalderen er den grunnleggende perioden for utvikling av språk. Samhandling gjennom kroppsspråk og lek med lyder er en vesentlig del av det lille barnets måte å nærme seg andre mennesker på. At voksne oppfatter og bekrefter barns uttrykk og samtidig setter ord på deres inntrykk og opplevelser, er av avgjørende betydning for videre utvikling av talespråket.

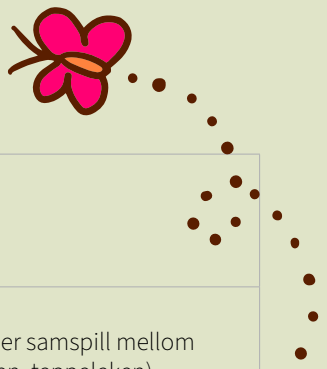
Språket er personlig og identitetsdannende og nært knyttet til følelser. Morsmålet er viktig for opplevelse av egen identitet og mestring på mange områder. Et godt utviklet morsmål er en grunnleggende forutsetning for den videre språklige utviklingen, også når det gjelder skriftspråk og leseforståelse.

En rekke barn har et annet morsmål enn norsk og lærer norsk som andrespråk i barnehagen. Det er viktig at barna blir forstått og får mulighet for å uttrykke seg. Barnehagen må støtte at barn bruker sitt morsmål og samtidig arbeide aktivt med å fremme barnas norskspråklige kompetanse.

Barn lærer å klatre i trær gjennom å klatre i trær, og slik er det også med språk. Barn trenger modeller og de trenger noen å bruke språket sammen med. Gjennom lek utvikler språket seg. Her får barna mulighet til å lære av andre barn, samtidig som de selv får utrykke seg. Felles opplevelser og aktiviteter gir unik mulighet for kommunikasjon mellom barn. Barn bruker ofte en mer fantasifull og kreativ kommunikasjon seg imellom enn sammen med voksne. En veksling mellom bruk av kropp, bevegelse og ord er en støtte for utviklingen av talespråket.

1 - 2 åringen

Hovedmål 1 Barna lytter, observerer og gir respons i gjensidig samhandling med barn og voksne	**Innhold og aktiviteter**
Delmål: • Barnet har blikk-kontakt og gir respons på felles oppmerksomhet. • Barnet peker mot noe de er interessert i. • Barnet gir respons og er oppmerksom mot andre barn og voksne.	• Legge til rette for aktiviteter som skaper samspill mellom barn-barn og barn-voksne (tit-tei-leken, teppeleken). • Bruke enhver anledning til å fange opp hva barna viser oppmerksomhet mot (en liten gutt så en fugl utenfor vinduet, da må den voksne sette ord på denne opplevelsen). • Gi barnet anledning til å rette sin oppmerksomhet til nye opplevelser/ ferdigheter. • Bruke konkreter til å bygge opp forståelsen til ord som blir brukt i samtale, sanger eller eventyr (dyr til Dyrene i Afrika, Bukkene Bruse). • Legge til rette for musiske aktiviteter som rytme, bevegelse og lyd.

Hovedmål 2 Barnet videreutvikler sin begrepsforståelse og bruker et variert ordforråd	**Innhold og aktiviteter**
Delmål: • Barnet viser en reaksjon på utrykket *nei.* • Barnet benevner gjenstander/ personer med egne ord. • Barnet har etterhvert to-ords-ytringer. • Barnet får større forståelse for begreper rundt seg. • Barnet forstår ca. 50 ord ved 11 måneders alder. • Barnet har ordkombinasjoner (bamsen sitte) ved ca. 17 måneders alder. • Barnet produserer ca. 50 ord ved 18 måneders alder. • Barnet har grammatiske kombinasjoner (mamma sin) ved 18 måneders alder. • Barnet har bestemthetsmarkering (gutten, jenta) ved 20 måneders alder. • Barnet forstår ca.250 ord ved 20 måneders alder.	• Lese daglig for barna. • Være språklige modeller og benevne ting rundt seg som barnet er opptatt av. • Tilrettelegge situasjoner/lek som stimulerer til bruk av språket. • Bruke bøker om og om igjen slik at barna kan de utenat. • Tilføre nye elementer i historier barna kjenner godt. • Bruke bøker med gjentakende mønster, la barna få fullføre setningene. • La lesesituasjonene være et stillas for et situasjonsuavhengig språk. • Gi erfaringer med språk og tekst-mønstre som vil ligge til grunn for den fremtidige lese- og skriveutviklingen.

2 - 3 åringen

Hovedmål 1
Barna lytter, observerer og gir respons i gjensidig samhandling med barn og voksne

Delmål:
- Barnet gir respons og er oppmerksom mot andre barn og voksne.
- Barnet følger en enkel instruksjon.

Innhold og aktiviteter

- Legge til rette for aktiviteter som skaper samspill mellom barn-barn og barn-voksne (tit-tei-leken, teppeleken).
- Være tydelig i kommunikasjonen med barnet.
- Gi en beskjed om gangen.
- Anerkjenne og respondere på barnas ulike verbale utrykk verbalt og nonverbalt, og legge til rette for at alle barn involveres i samtaler og samspill.

Hovedmål 2
Barnet videreutvikler sin begrepsforståelse og bruker et variert ordforråd

Delmål:
- Barnet forstår betydningen av verb.
- Barnet utrykker seg forståelig for ukjente.
- Barnet uttaler ord med m, n, p, b, t og d tydelig.
- Barnet bruker ord fra dagliglivet, verb og pronomen som viser til dem selv.
- Barnet har 2-3-ords-ytringer.
- Barnet stiller spørsmål ved tonefall/ord.
- Barnet bruker nei eller ikke i setninger.

Innhold og aktiviteter

- Lese daglig for barna.
- Sette ord på det man gjør av dagligdagse aktiviteter.
- Benevne gjenstander/personer.
- Bruke språket korrekt og tydelig både i dagligtale og i forhold til bruk av litteratur og musikk.

Hovedmål 3
Barnet bruker sitt språk for å uttrykke følelser, ønsker og erfaringer, til å løse konflikter og å skape positive relasjoner i lek og annet samvær

Delmål:
- Barnet viser interesse for å leke sammen med andre og tar kontakt med andre barn.
- Barnet henvender seg verbalt på eget initiativ og er i dialog om noe i kortere perioder.
- Barnet holder oppmerksomheten mot noe i en kort stund.

Innhold og aktiviteter

- Være forbilder i forhold til lytting, respons, kroppsspråk, talespråk.
- Være aktivt lyttende, skape tillitt og trygghet.
- Samtaler om opplevelser, tanker, følelser.
- Legge til rette for et variert og inspirerende lekemiljø, og gi alle barn mulighet for innpass i lek.

Hovedmål 4
Barnet lytter til lyder og rytme i språket og blir fortrolige med symboler som tallsiffer og bokstaver

Delmål:
- Barnet deltar med interesse i rim/regler og sanger.

Innhold og aktiviteter

- Rim, regler og sangleker brukes daglig både i spontane og planlagte aktiviteter.
- Leke med ord som rimer.
- Leke med lyder, rytme og sang.
- Skriftspråket synliggjøres på avdelingen. (navn på garderobeplassen, spiseplassen).

Hovedmål 5
Barnet blir kjent med bøker, sanger, bilder, media m.m.

Delmål:
- Barnet liker å bli lest for.
- Barnet viser engasjement for bildebøker og tekst.
- Barnet synger spontant i lek.
- Barnet gjenkjenner enkle eventyr.
- Barn ser i bøker på eget initiativ.

Innhold og aktiviteter

- Lese daglig for barna.
- Barna opplever skriftlige og muntlige fortellinger, poesi, dikt, rim, regler, sanger og eventyr.
- Bøker og bilder er tilgjengelig i barns høyde.

I arbeid med 3-5 åringen bør avdelingen vektlegge:

HØYTLESING

Alle barn leses for hver dag

SAMTALER

Personalet har spontane og planlagte samtaler med barna om opplevelser, tanker og følelser.

TILGANG TIL BØKER/ BIBLIOTEK

Barna har tilgang til ulik litteratur på avdelingen. Barnehagen bestiller bokkasser fra biblioteket. Barna besøker biblioteket.

VARIERTE AKTIVITETER

Personalet støtter barnas initiativ når det gjelder å telle, sortere, lese, lekeskrive eller diktere tekst.

Personalet oppmuntrer barnet til å lytte, samtale og leke med lyd, rim, rytme og fabulere med hjelp av språk og sang.

3 - 4 åringen

Hovedmål 1
Barna lytter, observerer og gir respons i gjensidig samhandling med barn og voksne

Delmål:
- Barnet deltar i dialog.
- Barnet er aktiv deltaker i samling og aktiviteter.
- Barnet holder på oppmerksomheten i en selvvalgt aktivitet over tid.
- Barnet lytter til de andre i leken og tolker lekesignalene.

Innhold og aktiviteter
- Legge til rette for samtaler.
- Skape engasjement og interesse hos barna.
- Oppmuntre barnet til å fortelle.
- Aktiviteter i små grupper.
- Ulikt materiell er lett tilgjengelig for barna.
- Legge til rette for gode og varierte lekaktiviteter og lekegrupper.

Hovedmål 2
Barnet videreutvikler sin begrepsforståelse og bruker et variert ordforråd

Delmål:
- Barnet identifiserer 3-4 navn på farger.
- Barnet forstår utrykk som inneholder preposisjoner (Sett bilen bak hesten, putt klossene i klossekassa).
- Barnet forstår nektende setninger (gi meg den fargen som ikke er gul).
- Barnet har k og g lyden inne.
- Barnet bruker lydene s, f, og v i begynnelsen av ord.
- Barnet uttaler alle stavelsene i ord.
- Barnet bruker spørreord og overbegreper (hva, hvem, hvor, dyr, mat, osv).
- Barnet produserer setninger på inntil 4 ord i riktig rekkefølge.
- Barnet bruker preposisjoner riktig.
- Barnet binder sammen setninger med *og* og *men*.

Innhold og aktiviteter
- Sette ord på fargenavn i hverdagen.
- Spille spill som omhandler farger.
- Leke med lyder, rytme og sang. (Tre små kinesere, Fonologiske vendespill).
- Bruke spørreord i kommunikasjonen med barnet.
- Bruke spørreord i tilrettelagte lesegrupper.
- Sortere og bruke overbegrepene.
- Bruke språket korrekt og tydelig både i dagligtale og i forhold til bruk av litteratur og musikk.
- Lese daglig for barna.

Hovedmål 3
Barnet bruker språk for å uttrykke følelser, ønsker og erfaringer, til å løse konflikter, å skape positive relasjoner i lek og annet samvær

Delmål:
- Barnet lytter til de andre i leken og tolker lekesignaler.
- Barnet bruker språket relevant i forhold til situasjoner.
- Barnet utrykker følelser, ønsker og erfaringer.
- Barnet bruker språket til å løse konflikter.
- Barnet bruker språket til å skape positive relasjoner.
- Barnet formulerer seg slik at andre forstår.
- Barnet er i dialog over litt tid.
- Barnet har ca. 900 ord ved 3-4 års alder.

Innhold og aktiviteter
- Delta i rollelek sammen med barnet.
- Vær aktiv i lek med barna og sett ord på hva som skjer i samspillet.
- Være bevisst barnas blikk, stemme, toneleie, gester og verbal tale.
- Legge til rette for gode og varierte lekaktiviteter og lekegrupper.
- Bruke litteratur og bilder som utgangspunkt for samtale om følelser. (Steg for steg, Grønne og røde tanker).
- Støtte barna i å ta hverandres perspektiv.

Hovedmål 4
Barnet lytter til lyder og rytme i språket og blir fortrolige med symboler som tall og bokstaver ("tallsiffer")

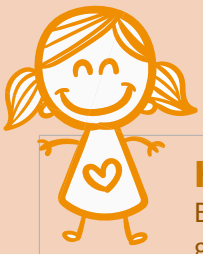
Delmål:
- Barnet lytter ut og skjelner lyder fra hverandre i begynnelsen av ord.
- Barnet klapper rytmer i ord.
- Barnet kan enkle rim og regler.

Innhold og aktiviteter
- Rim, regler og sangleker brukes daglig både i spontane og planlagte aktiviteter.
- Leke med ord som rimer.
- Leke med lyder, rytme og sang (lydene i minimale par som bil-pil, hus- mus må kunne skjelnes for at barna også skal kunne leke med rimord).

Hovedmål 5
Barnet blir kjent med bøker, sanger, bilder, media m.m.

Delmål:
- Barnet gjengir deler av kjente regler og sanger.
- Barnet liker å bli lest for.
- Barnet viser engasjement for bøker og tekst.
- Barnet synger spontant i lek.
- Barnet gjenforteller enkle eventyr.
- Barn ser i bøker på eget initiativ.
- Barnet er kjent med digitale verktøy.

Innhold og aktiviteter
- Lese daglig for barna.
- Bruke regler, sanger og sangleker i hverdagen (samling, stell, garderoben, sandkassa m.m).
- Barna opplever skriftlige og muntlige fortellinger, poesi, dikt, rim, regler, sanger og eventyr.
- Bøker og bilder er tilgjengelig i barns høyde.
- Bruke digitale verktøy sammen med barna.

5 åringen

Hovedmål 1
Barna lytter, observerer og gir respons i gjensidig samhandling med barn og voksne

Delmål:

- Barnet deltar aktivt i dialog.
- Barnet er aktiv deltaker i samling og aktiviteter.
- Barnet holder på oppmerksomheten i selvvalgte og styrte aktiviteter over tid.
- Barnet lytter til de andre i leken og tolker lekesignalene.

Innhold og aktiviteter

- Legge til rette for samtaler.
- Skape engasjement og interesse hos barna.
- Oppmuntre barnet til å fortelle.
- Barna er aktive i planlegging, gjennomføring og vurdering av ulike aktiviteter og prosjekter.
- Ulikt materiell er lett tilgjengelig for barna.
- Legge til rette for gode og varierte lekaktiviteter og lekegrupper.

Hovedmål 2
Barnet videreutvikler sin begrepsforståelse og bruker et variert ordforråd

Delmål:

- Barnet har god begrepsforståelse (overbegreper, gradbøyning av en del adjektiver).
- Tilegne seg gode og anvendbare matematiske begreper.
- Barnet forklarer hva ting er.
- Barnet vet hva et ord er.
- Barnet uttaler konsonantsammensetningene riktig i ord.
- Barnet bruker flertallsform av substantiv og fortidsform av verb.
- Barnet bruker spørreord som hvordan og hvorfor.
- Barnet bruker begreper der det forteller om fortid eller fremtid.
- Barnet bruker fordi-setninger.
- Barnet har alle lyder på plass (r- og s- lyden kan være normalt forsinket opp til 7-8 års alder).

Innhold og aktiviteter

- Utforske og leke med tall og former.
- Utforske og leke med form og mønster.
- Sortere og sammenligne ulike typer, størrelser, former og mål.
- Benevning av plassering via adjektiver.
- Systematisk begrepsinnlæring (tankekart, konkreter).
- Bruke språket korrekt og tydelig både i dagligtale og i forhold til bruk av matematiske begreper (sirkel, kvadrat, rektangel).
- Lese daglig for barna.

Hovedmål 3
Barnet bruker sitt språk for å uttrykke følelser, ønsker og erfaringer, til å løse konflikter og å skape positive relasjoner i lek og annet samvær

Delmål:

- Barnet forteller en historie med en viss sammenheng.
- Barnet er aktiv i rollelek.
- Barnet deltar i samlek over tid.
- Barnet forstår de sosiale spillereglene.
- Barnet utrykker følelser, ønsker og erfaringer.

Innhold og aktiviteter

- Oppmuntre barnet til å fortelle.
- Jobbe med muntlig og skriftlig historier (innledning, mellompart og avslutning).
- Legge til rette for rollelek.
- Legge til rette for sosialt samspill.
- Veilede barn i konfliktløsning.
- Bruke litteratur og bilder som utgangspunkt for samtale om følelser (Steg for steg, Grønne og røde tanker).

Hovedmål 4

Barnet får et positivt forhold til tekst og bilde som kilde til estetiske opplevelser og kunnskaper, samtaler, og som inspirasjon til fabulering og nyskaping

Innhold og aktiviteter

Delmål:

- Barnet viser interesse for lekeskriving.
- Barnet viser interesse for leke-lesing.
- Barnet kjenner til lese- og skriveretningen.
- Barns interesser er utgangspunkt for prosjekter.
- Barnet er aktivt deltakende i tekstskaping.

- Skape tekster med barna.
- Ha samtaler med barna om tekster.
- Bruke ukeplan og værkalender med barna.
- Lese for barna daglig.
- Gjentakende lesing av samme bok.
- Barna er aktive i planlegging, gjennomføring og vurdering av ulike aktiviteter og prosjekter.
- Legge til rette for engasjerende samtaler og fortellersituasjoner.
- Introdusere og bruke ord via lesing.
- La barna fantasere og fabulere ut fra bøker eller ting de er interessert i.
- Skape et miljø hvor det oppleves spenning og glede ved høytlesing/fortelling /teater.

Hovedmål 5

Barnet lytter til lyder og rytme i språket og blir fortrolige med symboler som tall og bokstaver ("tallsiffer")

Innhold og aktiviteter

Delmål:

- Barnet kjenner igjen navnet sitt.
- Barnet skriver navnet sitt.
- Barnet rimer.
- Barnet vet hvorfor ord rimer på hverandre.
- Barnet lytter etter lyder og rytme i språket.
- Barnet lytter ut forlyder i ord.
- Barnet deler ord i stavelser.
- Barnet klapper stavelser.
- Barnet er fortrolig med symboler som tall og bokstaver (" tallsifre").
- Barnet har kjennskap til at bokstavene har et navn og en lyd.
- Barnet bruker og forstår matematiske begreper som angir form, størrelse og antall.

- Ha små og store bokstaver og tall synlig på avdelingen.
- Skriftspråket synliggjøres på avdelingen (navn på garderobeplassen, spiseplassen, samlingsstundplassen).
- Bruke bokstavenes lyder fremfor navn.
- Bruke Språksprell og Jørgen Frosts språkleker jevnlig.
- Leke hviskeleken.
- Vise og lære barna hvorfor ord rimer på hverandre (fordi de slutter på samme lyder).
- Sammenlikne hvordan ord rimer og ikke rimer (katt- sal, men katt-matt).
- Leke med ord ved å bytte ut lyder (bil-pil).
- Leke med sammensatte ord (syke-bil og bil-syke).
- Bevisstgjøre barnet på lyder (når man skriver mandag på tavla, kan man si: Hva begynner mandag på? M… neste a…heter det ma….Nei vi må ha flere lyder).
- Utforske og leke med tall og former.
- Utforske og leke med form og mønster.
- Sortere og sammenligne ulike typer, størrelser, former og mål.

Hovedmål 6

Barnet blir kjent med bøker, sanger, bilder, media m.m.

Innhold og aktiviteter

Delmål:

- Barnet gjengir kjente regler og sanger.
- Barnet liker å bli lest for.
- Barnet viser engasjement for bøker og tekst.
- Barnet synger spontant i lek.
- Barnet gjenforteller eventyr.
- Barnet ser i bøker på eget initiativ.
- Barnet lekeleser.
- Barnet bruker digitale verktøy.

- Lese daglig for barna.
- Bruke regler, sanger og sangleker i hverdagen (samling, garderoben, sandkassa).
- Barna opplever skriftlige og muntlige fortellinger, poesi, dikt, rim, regler, sanger og eventyr.
- Bøker og bilder er tilgjengelig i barns høyde.
- Barna besøker biblioteket.
- Barna tar bilder.
- Barna lager film.
- Barna lager tekster på pc og skriver ut.
- Bruke internett aktivt.

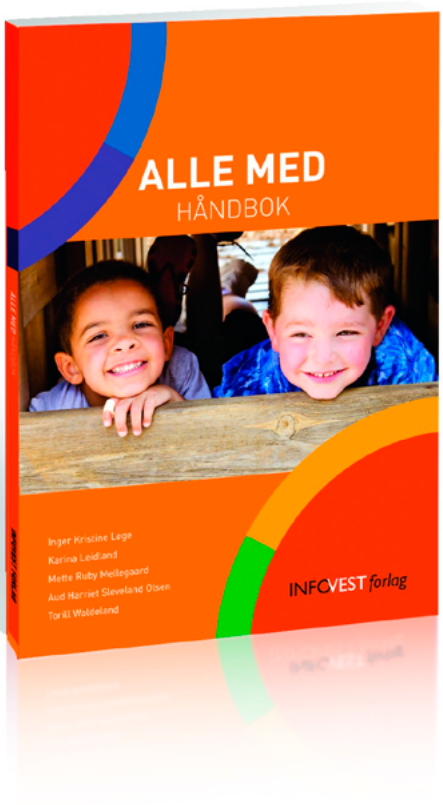
Kartleggingsverktøy i barnehagen

ALLE MED

ALLE MED-skjemaet gir et helhetlig bilde av barnet og hva det mestrer.

ALLE MED dekker 6 utviklingsnivå:

- Språkutvikling
- Lek
- Sosio-emosjonell utvikling
- Hverdagsaktiviteter
- Trivsel
- Sansemotorisk utvikling.

Les mer:
https://www.infovestforlag.no/products/alle-med-observasjonsskje-ma-20-stk

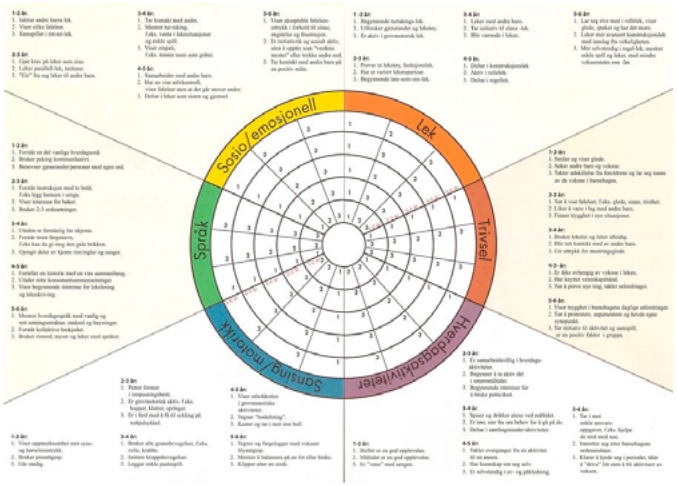
Observasjonsverktøyet TRAS

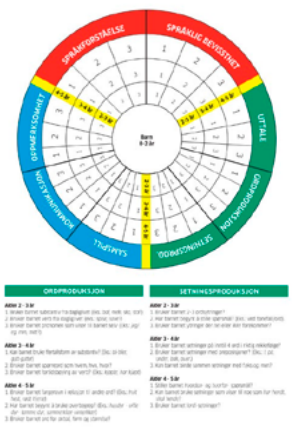
Språkkartlegging i barnehagen. TRAS (Tidlig registrering av språk i dagliglivet) er et pedagogisk verktøy for kartlegging av barns språk-utvikling og skal være et redskap for å sette i gang forebyggende tiltak.

TRAS dekker 8 områder:

- Ordproduksjon
- Setningsproduksjon
- Uttale
- Samspill
- Kommunikasjon
- Oppmerksomhet
- Språkforståelse
- Språkbevissthet

Les mer:
https://www.statped.no/laringsressurser/sprak-og-tale/tras---observasjon-av-sprak-i-daglig-samspill/

SKOLESTARTEREN OG OVERGANGEN BARNEHAGE - SKOLE

Å skape et godt språkmiljø for alle barn er kanskje barnehagens og skolens viktigste oppgave. Det å mestre språket gir barna mulighet til deltakelse og dermed læring, noe som igjen gir grunnlag for inkludering. Å bygge opp barns språklige ferdigheter må prioriteres i begge institusjonene. La barna fortelle og forklare, og la de møte voksne som er tilstede og setter ord på det som skjer. Legg til rette for at barna får undre seg og utforske språkets variasjoner. Å trene på språk er med på å trygge barna i deres samhandling med andre.

Betydningen av å lære seg språk og utvikle gode språkferdigheter for senere skoleferdigheter, lese- og skriveferdigheter er viktig for alle barn. I fire til seksårsalderen vil barnet få stadig bedre grammatikkferdigheter og ferdigheter i å forstå og bruke språket som et sosialt redskap og under lek. Lek med språket vil være en naturlig innfallsvinkel til språkarbeid i barnehagen. Språkleker kan lett tilpasses hvert barns utviklingsnivå dersom det er foretatt språkobservasjoner. Språklekene kan gjøres i større eller mindre grupper, men det viktigste er at barna er språklige aktive. Voksne er forbilder eller modeller i lek og utforskning av ord sammen med barna. Det å leke og tulle med ordene er også viktig, humor er sentralt i dette arbeidet **https://sprakloyper.uis.no/ 20.12.2021.**

5- 6-åringene og deres språkutvikling
I barnehagen starter 5-åringen med det som kalles tidlig skriving, med skribling, bokstavskribling og logografisk skriving. I neste fase har barnet oppdaget skriftens lydprinsipp og etter hvert vil teksten bli leselig for andre, og alle lydene er stort sett representert og staves lydrett når barnet går på skolen.

Her kommer en redegjørelse for de tre første stadiene som er mest sentrale for barna i fem–seksårsalderen (Korsgaard m.fl, 2011).

Kjennetegn ved tidlig skriving er at barnet bruker skribleskrift, bokstavrekker som ikke har noen sammenheng med lyden av ordet, eller det kopierer ordbilder. Noen barn bruker de bokstavene de kjenner, som regel den første bokstaven fra navnet sitt. Barnet har enda ikke oppdaget sammenhengen mellom lyd og bokstav (fonem og grafem), og skriveretningen er heller ikke på plass. Det forekommer en del speilvending og bokstaver kommer ofte hulter til bulter på papiret. Her er det ingenting som er rett eller galt, noe som betyr at alt er lov og at de voksne må anerkjenne selv den skriblende skrift. Skriften er som oftest ikke leselig for andre, og barna glemmer ofte innholdet i teksten sin. I neste fase i utviklingen har barnet oppdaget skriftens lydprinsipp, og det utforsker forholdet mellom fonem og grafem. Barnet klarer ikke å finne alle lydene i et ord og det kan være vanskelig å holde styr på rekkefølgen. Det er ofte framlyden i ordet barnet tar i bruk først. Barnet skriver gjerne en blanding av bokstaver og skribleskrift. Teksten består i hovedsak av konsonanter. Skriveretningen kommer etter hvert på plass og lange vokaler er lettere å få med enn korte. Barnet eksperimenterer når det staver seg fram og skriver det de hører, og det er lite mellomrom mellom ordene. Når barnet aktivt utforsker bokstavlydene i samspill med omgivelsene, blir det etter hvert oppmerksom på at det finnes ord som ikke skrives lydrett.

Etter hvert vil teksten begynne å bli leselig for andre, og alle lydene er stort sett representert. Ordene staves lydrett, men ikke ortografisk (formelt rett) enda. Teksten vil ha flere mellomrom mellom ordene og høyfrekvente småord som for eksempel for, det, sa, til, fra kan være stavet ortografisk riktig. Mange barn kommer i løpet av førsteklasse altså til å være en plass på de nevnte stadiene som er beskrevet, men noen barn vil ha kommet enda lenger i skriveutviklingen sin.

Overgangen fra barnehage til skole
Å styrke sammenhengen mellom barnehage og skole er å legge til rette for et helhetlig opplæringsløp som ivaretar enkeltbarnets behov. Det handler både om at et barns læringspotensial ivaretas, støttes og utvikles på et tidlig tidspunkt, og at barnet får mulighet til å bygge videre på kunnskaper og erfaringer fra barnehagen i et videre skoleløp. Å være klar for skolelivet må ses i sammenheng med barnets omgivelser, familien, de jevnaldrende, barnehagen og lærerne i skolen. God sammenheng skal ivareta barnets behov for trygghet i overgangsprosessen og bidra til at opplæringen tilpasses enkeltbarnet allerede fra første skoledag.

Barnehage og skole er utvilsomt viktige læringsarenaer for barn. De har imidlertid ulike mandater vedrørende forventningene og krav til barns språklæring og kunnskapstilegnelse. Skolens arbeid med språk er gjerne knyttet til den formelle lese- og skriveopplæring som skal sikre at alle elevene tilegner seg den kunnskapen som forventes på de ulike klassetrinnene. Barnehagens språkarbeid foregår imidlertid ikke kun i formelle situasjoner. Også uformelle situasjoner kan være viktige språklæringsarenaer for barnehagebarn.

Vi må ha fokus på at kvaliteten på språkmiljøet har stor betydning både for barns språklige ferdigheter og deres skrive- og leseferdigheter. Personalet i barnehagen og i skolen er viktige rollemodeller og forbilder. Gjennom varierte språklige aktiviteter kan de bidra til å fremme barns språklige kompetanse. Når ansatte for eksempel engasjerer seg i og legger til rette for dialogsamspill, høytlesing i ulike sjangere, sang og musikk og varierte former for språklek, støtter de barns vei mot det å finne mening i språket ved å lese og skrive. Et nært samarbeid på tvers av barnehage og skole gjennom det siste barnehageåret, er viktig for å skape sammenheng og helhet til det beste for barnet.

3. Skolen

De fleste elever begynner på skolen med stor motivasjon og høye forventninger til å lære og lese. Det er derfor viktig med tilpasning helt fra start. Barna kommer til skolen forskjellig, noen kommer som lesere og skrivere, mens mange kommer uten det i verktøykassen. Elevene må derfor få gode språk, lese-skriveopplevelser tilpasset mestringsnivået. Mestring fører til motivasjon og glede, som igjen fremmer leseutviklingen til den enkelte elev. Derfor er det svært viktig å føle at man lykkes med språk-, lesing og skriving fra første stund.

MÅL OG TILTAK FOR BEGYNNEROPP-LÆRINGEN

Å utforske tale- og skriftspråket

Fonemisk bevissthet: For å kunne tilegne seg det alfabetiske prinsippet, må barnet oppdage at det er en sammenheng mellom tale og skriftspråk. Barn som er fonemisk bevisste, forstår at ord i talespråket består av og kan deles opp i enkeltlyder. De kan analysere ords lydstruktur ved å si ordet langsomt og framheve hver lyd. Dette er en viktig del av grunnlaget for å forstå bokstavenes funksjon, nemlig å representere lyder i talte ord. De fleste barn har en begynnende fonemisk bevissthet før skolestart, men for mange barn må styrking av fonemisk bevissthet stå sentralt i begynneropplæringa. Noen elever trenger å få jobbe med å styrke fonologisk bevissthet på et mer grunnleggende nivå, som å oppfatte og lage rim. Da bør det knyttes eksplisitt an til barnehagens arbeid med språkleker, sang, rim og regler.

Arbeid med å øke/styrke elevenes ordforråd: Studier viser at den gunstigste perioden for å jevne ut de store forskjellene i elevenes vokabular er førskolealderen og de første skoleårene. Men studier viser også at det jobbes for lite med denne siden av barnas språk i begynneropplæringen. Vi bør styrke elevenes ordforråd i begynneropplæringen ved å jobbe ikke bare med ord i hverdagsspråket, men også ord som i større grad brukes i skriftlige tekster, et mer akademisk språk. Dette bør være ord som barna møter i tekster beregnet for aldersgruppen. Akademiske ord og begreper er redskaper som gjør det lettere for elevene å tenke og kommunisere omkring faglig innhold med en høyere grad av presisjon. Det handler om å vite hva et ord betyr, men også om å ha et rikt assosiasjonsnettverk og kunnskaper om når og hvordan ordet brukes.

I begynneropplæringen er de fleste tekstene elevene skal lese selv preget av lydrette ord fra et dagligspråk som de fleste elevene kjenner. Men raskt øker kravene til språklige ferdigheter, både når det gjelder vokabular og syntaks. En kan jobbe med nye ord som blir presentert i relasjon til et allerede kjent ord i en tekst. Ved å knytte an til eksisterende kunnskaper kan læreren utdype elevens forståelse, ved å forklare hva ordet betyr og hvordan ordet brukes i denne sammenhengen. I neste omgang må eleven selv få bruke ordet i ulike settinger.

Det er gunstig å samarbeide på tvers av fag ved innføring av akademiske ord og begreper. Møter med ord i varierte kontekster i ulike fag vil styrke elevenes semantiske nettverk og bidra til mer nyansert forståelse av ordene. Så langt mulig bør barna få mulighet til å knytte førstehåndserfaringer til ord og begreper, for eksempel i praktisk-estetiske fag eller på turer og ekskursjoner utenfor skoleområdet.

Leseopplæringen i begynneropp-læringen

Tilpasset undervisning i den tidlige leseopplæringen: Å lære å lese og skrive er et overordnet mål de første skoleårene. Elevenes opplevelse av mestring, trivsel og glede ved å gå på skolen er ofte nært knyttet til hvordan de lykkes i lese- og skriveopplæringen. Senere blir lesing i økende grad et redskap for læring i alle fag og sammenhenger. Leseferdigheter er på alle nivåer forbundet med læring, trivsel og motivasjon i skolen. Å komme godt i gang som leser i løpet av de første skoleårene har stor betydning for mestring av den videre skolegangen.

Elevene vi møter ved skolestart i første klasse, stiller imidlertid med svært ulike forutsetninger og er på ulikt nivå i den skriftspråklige utviklingen. Noen har ennå ikke skjønt sammenhengen mellom skriftspråk og talespråk, eller at bokstavene representerer lyder. Andre har knekt den alfabetiske koden og kan lese tekst på egen hånd.

Det er ikke bare med hensyn til skriftspråklige ferdigheter og erfaringer at elevene stiller svært ulikt ved skolestart. Også når det gjelder generelle språkferdigheter, er det store individuelle forskjeller. Dette har også betydning for leseutviklingen. Det er blant annet funnet klare sammenhenger mellom barns ordforråd før skolestart og deres senere leseutvikling.

Leseopplæring: I arbeidet med lesing og skriving får elevene lytte ut og teste hvordan og hvor i munnen bokstavlyder og språklyder lages, leke med språklyder, lytte ut lydene i enkeltord, lytte ut forstavelser og endelser, telle stavelser, finne rim, lage egne rim og rytmer.

- Det er stort fokus på setningsstruktur og språkbruk. Elevene lærer å se hvordan enkeltord til sammen utgjør større enheter og setninger, å kunne sette ordene i riktig rekkefølge slik at de til sammen gir mening, vite hvordan det å endre ordenes plass gir ny mening, å kunne binde setninger sammen til tekst.
- Elevene får skrive egne tekster under veiledning av lærer. De elevene som ikke har lært seg alle bokstavlydene oppmuntres til å bruke de bokstavene de kan.
- Analytisk lesing er en naturlig del av leseopplæringen – fra helhet (setning eller ord) til enkeltelementer (bokstaver og lyder).
- Syntetisk lesing er en naturlig del av leseopplæringen – fra enkeltelementer (bokstaver og lyder) til helhet (setning eller ord).

Høytlesing med lesestopp, dialogisk høytlesing: Høytlesing gir barna tilgang til tekst uavhengig av tekniske leseferdigheter. De som strever med lesingen, vil derfor også kunne delta i samtaler om tekst og ha mulighet for å vise kompetanse når det gjelder å tolke og reflektere omkring tekster. Ha bilder tilgjengelig som barna kan se på mens teksten blir lest opp. Underveis i lesingen legges det inn flere lesestopper for å la elevene gå på oppdagelsesferd i teksten. For at elevene skal få sjansen til å fylle tomrommene i teksten og oppdage verdener som ligger mellom linjene, må de få trening i dette. Den litterære samtalen skal være preget av elevenes reaksjoner, observasjoner, refleksjoner og spørsmål til teksten. Samtalen med elevene skal være preget av autentiske spørsmål som skal få elevene til å tenke og reflektere, i stedet for å huske og reprodusere. Selv om elever kan streve med avkoding, kan de ha god evne til å reflektere og tenke abstrakt.

Å omforme tekst til tegneserie kan være en fin metode for å arbeide videre med innhold, ord og begreper i en tekst elevene har lest, eller som er blitt lest høyt. Ta utgangspunkt i et tema fra læreplanen og jobb med temaet gjennom ulike tekster og samtaler om temaet. Bruk tid på å hjelpe elevene til å forstå ord som kan være vanskelige å forstå, og/eller av ulike grunner er vanskelige å avkode. Elevene kan omforme tekster og tema og lage en tegneserie ut fra innholdet og temaet. Gi elevene et ark med for eksempel tre ruter som utgangspunkt for tegneserien. Før elevene går i gang med arbeidet kan en snakke med elevene om hva slags bilder som bør være med, og hvordan man uttrykker det som sies eller tenkes i tegneserier. Gjennom tegneserien kan elevene demonstrere kunnskaper om og forståelse for temaet selv om de har kommet ulikt i sin lese- og skriveutvikling.

Bokstavinnlæring i begynneropplæringen

Det er ulike måter å drive bokstavinnlæring på.

Rask bokstavinnlæring, der alle bokstavene gjennomgås før jul, kan være en metode som kan få elevene til å avkode tekster tidligere enn hvis man velger en langsommere progresjon. Denne metoden kan være riktig for elever som har forstått hva bokstavene skal brukes til og har god fonologisk bevissthet – dvs. de må kunne identifisere / lytte ut lydene i ord og plassere dem i riktig rekkefølge (forstå språkets lydmessige struktur). For barn som ikke har denne språklige bevisstheten på plass, kan bokstaver fort bli et system av meningsløse enheter som de må bruke store hukommelsesressurser på å tilegne seg. Gjentatte repetisjoner av bokstavenes form og lyd, uten at elevene har forstått hvordan de skal brukes, er uheldig, fordi det kan bidra til lav mestringsfølelse - som igjen kan føre til vegring mot å lese og skrive.

Langsommere bokstavinnlæring, der elevene i hovedsak arbeider med et begrenset antall bokstaver (feks. 8-12) før jul, kan være en god metode for elever som trenger mer tid for å oppdage, og bli sikre på hvordan det alfabetiske systemet fungerer. Etter dette vil ofte elever «drive seg selv» i den videre progresjonen fordi de har forstått hvordan bokstavene kan brukes i lesing og skriving (Frost). For elever som har knekt lesekoden, og kan flere bokstaver, kan imidlertid den langsomme progresjonen være kjedelig, og virke demotiverende.

Presentere alle bokstavene på en gang, og la elevene «forsyne seg» med de bokstavene de trenger. Hvis elevene lærer bokstavene når de har bruk for dem, læres bokstavene erfaringsmessig raskt, og de blir satt inn i en språklig sammenheng. Da oppdager elevene det alfabetiske prinsippet («knekker lesekoden»). Det kan også være motiverende for elevene å få bruke de bokstavene de allerede kan, eller har et forhold til fra før (feks. bokstaver i eget, eller andre familiemedlemmers navn). Ved bruk av denne metoden er det viktig å fokusere på å få elevene (og foresatte) til å akseptere og godta at de er på ulike nivåer, uten at noen føler at de ikke strekker til eller er «dumme». Denne metoden egner seg godt til å la elevene jobbe sammen og hjelpe hverandre, og kan samtidig bidra til en naturlig differensiering, slik at alle får oppgaver tilpasset sitt nivå. Det kan imidlertid være vanskelig å finne lærebøker som passer til denne metoden, og det kan være nødvendig å bruke tid på å lage eget materiell.

Funksjonell skriving. Når elevene først har oppdaget sammenhengen mellom lyd og bokstav, øker motivasjonen for å lære seg bokstavene, og det går raskt framover. Lesing og skriving er to sider av samme sak, og påvirker hverandre gjensidig. Det er svært viktig at elevene får skrive på sitt nivå fra første stund, selv om de ikke har lært alle bokstavene. Her er metoden

«Oppdagende skriving», der elevene skriver på sin egen måte etter hvor de er i sin skriftspråklige utvikling, å anbefale (se avsnitt om Skriveopplæring i begynneropplæringen).

Små eller store bokstaver? Elevene bør eksponeres for, og ha anledning til å lese og skrive med både «store» og «små» bokstaver, og selv kunne velge hvilke de vil bruke. I skriving ser en ofte at de skriver små og store bokstaver om hverandre, og så gradvis går over til å bruke de små. Dette er en naturlig utvikling i den første fasen av lese- og skriveopplæringen, og for de aller fleste går dette av seg selv, om enn i ulikt tempo. Vær oppmerksom på at når elevene skal lære å skrive de små bokstavene er det viktig at de lærer riktig skrivemønster fra start. Det er ikke nødvendig å vektlegge dette på samme måte når de skriver de store, fordi disse ikke skal bindes sammen etter hvert.

Skolen har ansvar for å sikre at lærerne som skal undervise på småtrinnet innehar nødvendig kompetanse i grunnleggende lese- og skriveopplæring. Lærerne må gis frihet til å velge de metodene som passer best for elevene. For noen kan bruk av lærebok være aktuelt, mens andre foretrekker å lage materiell selv. Normalvariasjonen i når barn lærer seg å lese er stor (5-8 år), og derfor kan det heller ikke være et mål at alle elevene i klassen skal følge den samme progresjonen. Uavhengig av hva slags metoder som benyttes, er det avgjørende at elevene føler mestring og glede i lese- og skriveopplæringen. Kartleggingsprøver kan være til hjelp for å finne ut av hvilket nivå i lese- og skriveutviklingen elevene befinner seg på, slik at man kan tilpasse undervisningen og komme tidlig i gang med tiltak for elever som strever.

«Når skolestart blir lese- og skrivestart med mestringsgaranti, behøver ikke diskusjonen på personalrommet å dreie seg om hvor mange bokstaver vi skal lære bort i uka. Å lære bokstaver vil si å ta dem i bruk til det de skal brukes til, nemlig å fortelle noe man har på hjertet – og det har førsteklassinger mye av».

Reidun Flugstad Rygg

GODE LESELÆRERE:

- **Viser at de bryr seg om, og at det betyr noe for dem at eleven lykkes**
- **Kjenner elevens mestringsnivå**
- **Bruker et avansert språk, men er flinke til å forklare**
- **Bruker varierte læringsmetoder**
- **Har høye, men realistiske, forventninger til elevene**
- **Har spesiell oppmerksomhet mot hjelp til de elever som strever**
- **Bruker i utstrakt grad tilpassede oppgaver**
- **Gir akkurat den hjelpen som trengs for at eleven skal mestre – ikke mer**
- **Bruker ofte andre elever som medlærere**
- **Følger opp arbeidet elevene gjør, og gir faglige tilbakemeldinger**
- **Gir differensierte tilbakemeldinger basert på innsats og individuelle kriterier**
- **Fokuserer på lesing og skriving hver dag**
- **Formidler leseglede**
- **Er opptatt av også å gi elevene gode leseopplevelser uten å (alltid) kreve annen innsats.**

Skriveopplæring i begynneropplæringen

Å fremme lesing gjennom skriving: Når elevene har skjønt det alfabetiske prinsippet, det vil si koblingen mellom bokstav og lyd, er det mange som opplever at det er enklere å stave (fonologisk) enn å lese. Arbeid med skriving har og vist seg å være en effektiv tilnærming for å fremme leseferdigheter, særlig for barn med svak fonologisk bevissthet. Å legge til rette for daglige skriveøkter kan bidra til å fremme både lese- og skriveferdigheter. Det analysearbeidet elevene må gjøre når de skriver, bidrar til å styrke den fonemiske bevisstheten. Staving inviterer til å "smake" på ord og utforske lydstrukturen. I arbeid med skriving får elevene også anledning til å studere bokstavmønstre i skrevne ord, inkludert de korte, høyfrekvente ordene, og oppdage at noen ord ikke uttales nøyaktig slik de staves (og, deg, som). Dette arbeidet er også med på å styrke elevenes ortografiske ferdigheter. Såkalt talende tastatur, hvor elevene får høre lyden til bokstaven de taster i hodetelefonen, kan ha mye for seg i begynneropplæringen, og bidra til å styrke og automatisere kunnskapen om sammenhengen mellom bokstav og lyd.

Skriveøkter trenger ikke bare å omfatte tradisjonell håndskrift og tastatur. Også bokstavbrikker, magnetbokstaver, puslespill, kryssord og interaktive tavler eller nettbrett kan brukes til å eksperimentere med bokstaver og skriving. La elevene få forske på ord: Hvilke ord kan vi lage med disse bokstavene? Hva er det lengste ordet dere klarer å skrive? Hvor mange ord kan dere finne som slutter med -ål?

Elevene skal få skrive på sine egne premisser i begynneropplæringen. De skal skrive de lydene de selv hører i ordene slik at de blir de fonologiske bevisste. Vi kaller det oppdagende skriving. Skriving og lesing understøtter hverandre, og foregår parallelt. Forskning viser at når barn alt i femårsalder blir inspirert til oppdagende skriving, utvikler de ikke bare skrivingen, men også fonembevisstheten og med det den språklige analyseevnen. På denne måten skriver de seg inn i lesingen. Da lærer de bokstaver for egen motor (Jørgen Frost).

- **Det er ikke nødvendig å kunne alle bokstavene før en kan skrive!** Gjennom skriving får elevene mange repetisjoner av koplingene mellom lyd og bokstav, og slike stadige repetisjoner styrker også læringen av bokstaver. Skal man lære bokstavene trenger man flere repetisjoner der man må kople lyd og bokstav sammen. Det er akkurat det en gjør når man skriver.
- Skriving er motoren i lese- og skriveopplæringen for de elevene som ennå ikke har knekt lesekoden (de som ikke kan gjenkalle lyden til bokstavene).

Oppdagende skriving

Oppdagende skriving er en metode der barna oppdager skriftens lydprinsipp ved å eksperimentere med egen skriving før de formelt har lært seg alle bokstavlydene (fonemene). Barna oppdager at de ordene vi bruker når vi snakker kan gjøres om til enkeltlyder og skrift. Man motiverer til å skrive, selv om barnet kanskje bare kan noen få bokstaver, og det er lov å bruke krusedduller eller egne tegn for de bokstavene de ikke kan. Det er viktig å ikke «forstyrre» denne prosessen ved å rette på barnet uten at det selv spør. «Tekstene» på dette stadiet vil, naturlig nok, være vanskelig å lese for andre, slik at barnet selv må «lese» det som står. En stor fordel med denne metoden er at barna får arbeide i sitt eget tempo på det stadiet de befinner seg. Her kan det være greit å vite litt om hvilken utvikling som er naturlig.

- **Bruk bokstavenes lyder, ikke bokstavenes navn (k=kå).** Sammensatte grafemer (lyder som består av to eller flere bokstaver - feks.kj,sj,ng) læres som èn enhet. Si feks. «kj», ikke «kå-je-lyden»)
- La barnet skrive med de bokstavene det foretrekker (store / små / blanding), eller på PC.
- Speilvending av bokstaver / tall er vanlig de første årene, og retter seg som regel etter hvert. Noen barn (spesielt dyslektikere) kan trenge hjelp til å skille mellom bokstaver som ser like ut (b/d/p/q, n/u, t/f).
- For mange er det lettere, eller helt nødvendig, å si lydene høyt når de skriver. Dette er en viktig strategi, og letter læringsprosessen.
- Det er lettest å lytte ut første og siste lyd i ord, og derfor vil barnet ofte bruke bare disse i stedet for hele ordet (mus=ms)
- Konsonanter er lettere å lytte ut enn vokaler og brukes først (feks. vil stavemønsteret i ordet «gutten» kunne utvikle seg slik: G – GN – GTN – GUTN – GUTEN – GUTTEN). Dette er en naturlig utvikling som det er viktig at barnet får gå gjennom.
- Skrivingen på dette stadiet vil være lydrett, og det kan være forvirrende for barn som er på fonologisk stadium å bli presentert for lyder de ikke hører, som doble konsonanter og stumme lyder. Med mindre barnet selv spør (noe som betyr at de har begynt å bli klar over at noen ord skrives annerledes enn det høres ut som) skal en ikke rette på dette. Innimellom kan det dukke opp ord som barnet skriver riktig (feks. meg, for, her, der), fordi det har sett det flere ganger eller jobbet med det på skolen. Som voksen skal du naturligvis skrive ordene riktig, men husk å minne om at dette er «voksenskriving» som barnet kommer til å lære seg etter hvert.
- Barn kan skrive et ord riktig en dag, og feil den neste. Dette er en naturlig del av utviklingen, og å påpeke at «du kunne det jo i går» er mer egnet til å skade enn å fremme skrivegleden. Når en arbeider med rettskrivingsmønstre (som feks. dobbel konsonant og ord som ikke er lydrette) ser en ofte at dette «overføres» til ord de ikke skal brukes i, eller at de «strør om seg» med det de har lært uten å ha fått med seg reglene (støvel=sttøvell eller leverpostei=leverposteg). Dette er en del av den eksperimentelle skrivingen – det viser at de har skjønt at det er en regel, men ikke har forstått

helt hvordan den skal brukes ennå, og det retter seg som regel av seg selv etter hvert som de blir sikrere på ortografiske regler.
- Å gjenkalle (huske) hvordan bokstaver / ord ser ut kan være en mer krevende prosess enn å kjenne igjen bokstaver / ord når man ser dem. Derfor er det ikke uvanlig at barn ikke husker hvordan bokstaver / ord skrives, selv om de ikke har problemer med å lese dem. Mange har glede og nytte av å bruke pc når de skriver, men det er mye som tyder på at de lettere husker bokstaver de har lært å skrive for hånd, fordi hjernen aktiviseres på en annen måte når flere sanser brukes.
- For å motivere til skriving er det viktig at barnet skjønner hensikten med å formidle seg, og at det de produserer blir «brukt til noe» (leses høyt for andre eller har en praktisk funksjon som feks. handleliste, ønskeliste, beskjeder el.). La gjerne barna velge oppgavetype selv.

Vær nøye med at forming av de «små» bokstavene øves inn riktig fra start. Dette er spesielt viktig fordi de senere skal koples til hverandre, slik at skriften blir sammenhengende. I begynneropplæringen er det naturlig at elevene skriver en blanding av små og store bokstaver. Dette retter seg som regel selv. Fokuset på skriveopplæring skal være gleden ved å formidle.

Elever som strever ønsker ofte å bruke de store bokstavene, og det kan være viktig for å beholde skrivegleden. Målet bør være at eleven etter hvert skal beherske de små, men da er det viktig at progresjonen tilpasses elevens motivasjon og kapasitet. I overgangsfasene vil en ofte se en blanding av store og små bokstaver (selv om eleven har «lært» å forme den lille bokstaven). Et tips er å fokusere på å lære en trykkbokstav av gangen, og at eleven etter hvert bruker denne når han skriver for hånd (det kan være gunstig å begynne med å øve inn bokstaven «e» - både fordi den er lett å skrive, og er en bokstav som forekommer ofte). Etter hvert som denne er automatisert og brukes naturlig, kan man begynne å øve på neste bokstav. Legg vekt på at eleven lærer å skrive dem «riktig», slik at han etter hvert erfarer at det går raskere å bruke dem. Rekkefølgen av bokstaver bestemmer lærer og elev sammen, men vær oppmerksom på at mange vil streve med b / d, og foretrekke å skrive disse lydene med store bokstaver lenge. Hvis eleven har svake finmotoriske ferdigheter kan det også være lurt å vente med bokstaver som kan være vanskelige å forme.

1. - 4. trinn bør vektlegge:

HØYTLESING

- elevene skal lese høyt daglig for læringsvenn, for lærer eller i form av korlesing
- de voksne bør lese minimum 45 minutter fra ei skjønn-litterær/fagbok hver uke (eventuelt lydbok) på skolen, gjerne i matpausen

MENGDELESING

(sikre at elevene leser nok)

- elevene har stillelesing i fag- og skjønnlitteratur hver dag
- elevene skal lese hjemme i selvvalgt litteratur (skjønn- og faglitteratur, aviser, tegneserier, digitale tekster)
- leseleksene skal være fra andre fag enn bare norskfaget

TILGANG TIL BØKER/BIBLIOTEK

- ukentlige skolebibliotekbesøk - timeplanlagt
- elevene har tilgang til ulik litteratur og tids-skrifter i klasserommet og bokkasser fra biblioteket
- benytte biblioteket i Tønsberg eller ha jevnlig besøk på skolens eget bibliotek

LESEPROSJEKT

- bokanmeldelse og bokpresentasjon
- leseprosjekt

Mål og tiltak for 1. trinn

Det fonologiske året

God lese- og skriveopplæring begynner samme dag som barna begynner på skolen! Tidligere sa konvensjonen i skriftspråkopplæringen at riktig rekkefølge var først å lese, så skrive. Men for svært mange barn er det annerledes. Først oppdager de bokstaver og skriving – og lærer seg slik å lese, rekkefølgen er SNAKK – SKRIV – LES. Gjennom varierte læringsaktiviteter er det lærerens oppgave å legge til rette for nysgjerrighet, fantasi og utforsking. Ta alltid utgangspunkt i eleven!

Hovedmål 1: MUNTLIGE FERDIGHETER

Utvikle muntlige ferdigheter som grunnlag for leseforståelse og lesestrategier

Kompetansemål etter 2. trinn	Innhold	Delmål
• Lytte, ta ordet etter tur og begrunne egne meninger i samtaler • Beskrive og fortelle muntlig • Samtale om egne og andres tekster • Samtale om og beskrive hvordan ord vi bruker, kan påvirke andre • Utforske eget talespråk • Utforske og samtale om oppbygningen av og betydningen til ord og uttrykk • Samtale om forskjeller og likheter mellom talespråk og skriftspråk • Lytte til og samtale om skjønnlitteratur og sakprosa på bokmål og nynorsk	• Samhandle med andre gjennom å lytte, fortelle og samtale • Uttrykke seg hensiktsmessig og sammenhengende i ulike spontane og forberedte kommunikasjonssituasjoner • Presentere og fortelle på hensiktsmessige måter foran et publikum • Øve sammen om å framføre ulike typer muntlige presentasjoner tilpasset mottakerne • Lytte til og bygge på andres innspill i samtaler • Utforske eget talespråk og skriftspråk	• Kunne "lese" illustrasjoner (forutsi noe av handlingen ved å lese illustrasjoner) • Kunne gjenfortelle en tekst • Kunne bruke et situasjons-uavhengig språk • Kunne muntlig tekstskaping som grunnlag for det skriftlige (med og uten bildestøtte) • Kunne fantasere videre i en opplest tekst • Kunne lese og tolke enkle diagram • Lære om tekststrukturelle virkemidler (illustrasjoner, titler, overskrifter og enkle diagrammer) • Lære om språklige virkemidler • Aktivere førkunnskaper • Muntlig gjenfortelling og felles tankekart • Utnytte naturlige situasjoner til språk og erfaringsstimulering daglig • Innføre strategier; kunne aktivere førkunnskap, bruke tankekart, kunne bruke enkle begrepskart (over- og underbegreper)

Hovedmål 2: Å KUNNE LESE

Utvikle språklig bevissthet

(Sette inn tiltak umiddelbart for elever som ikke mestrer leseopplæringen etter klassens progresjon: tilpasset opplegg en-til-en, liten gruppe, lesekurs)

Kompetansemål etter 2. trinn	Innhold	Delmål
• Trekke bokstavlyder sammen til ord under lesing • Ha automatisert bokstav-lyd og lyd-bokstav • Ha automatisert de mest alminnelige ikke-lydrette ord • Leke med rim og rytme • Lytte ut språklyder og stavelser i ord, lese ord med enkelte konsonantforbindelser (bokstavkombinasjoner som ikke uttales slik de skrives) • Låne og lese bøker fra biblioteket • Lese med sammenheng og forståelse på papir • Bruke enkle strategier for leseforståelse	• Jobbe med grunnleggende avkoding (syntaktisk metode - mest fokus på avkodingsferdighet) og staving gjennom lek, sang, tegning og andre kreative aktiviteter, få automatisere bokstavkunnskapen • Systematisk bruk av ulike strategier og språkaktiviteter for avkoding og staving: lytte ut språklyder og stavelser, trekke bokstavlyder sammen til ord, ordlesing, silhuetter, ordfamilier, høyfrekvente ord, rim og rytme m.m • Anvende analytisk metode - tar utgangspunkt i helhet og forståelse • Øve leseflyt: veiledet lesing (lese sammenhengende tekst raskt og flytende), • Lese enkle bøker fra biblioteket • Lese enkle sammensatte tekster som kan inneholde skrift, bilder, tegninger, tall og andre uttrykksformer • Utforske eget talespråk • Samtale om forskjeller og likheter mellom talespråk og skriftspråk	• Kunne finne ord som rimer, og kunne rime på egen hånd. • Kunne klappe rytmen i rim og regler. • Kunne klappe stavelser i ord. • Kunne dele opp ord i stavelser. • Forstå hva en setning, et ord, en stavelse og en lyd er. • Kunne leseretningen. • Kunne navnet og lyden på bokstavene. • Kunne trekke sammen lyder til ord. • Ha kunnskap om grunnstammen av ord (morfemer). • Kunne gjenkjenne og produsere sammensatte ord. • Kunne telle ord i en setning og lyder i ord. • Kunne uttale ord langsomt med kontrollert artikulasjon. • Kunne forstå at ord i talespråket lydmessig skal stemme med bokstaver i skriftspråket. • Kunne finne første, siste og midterste lyd i ord. • Kunne lytte ut lydene i min. to- til tre- lydsord. • Automatisere de små bokstavene og kjenne igjen de store. • Kunne forskjell på vokaler og konsonanter. • Lære grunnleggende begreper. • Utvikle ordforrådet. • Organisere ord i kategorier. • Gjenkjenne høyfrekvente ord som: jeg, meg, deg, er, og, det. • Bruke pekefinger ved lesing

Hovedmål 3: Å KUNNE SKRIVE

Utforske og utvikle skriftspråket

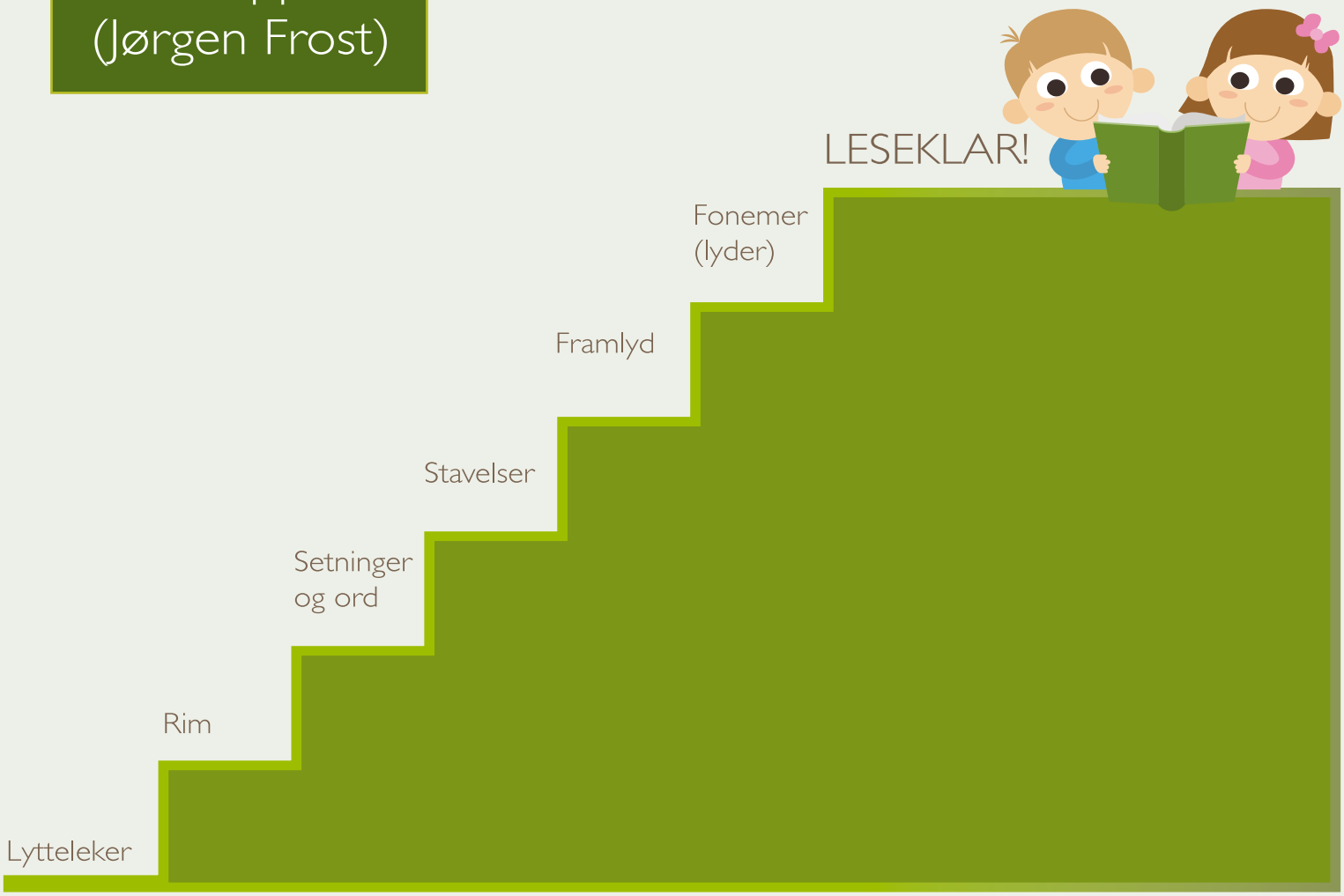
Kompetansemål etter 2. trinn	Innhold	Delmål
• Uttrykke tekstopplevelser gjennom lek, sang, tegning, skriving og andre kreative aktiviteter • Trekke bokstavlyder sammen til ord under skriving • Beskrive og fortelle skriftlig • Skrive tekster for hånd • Bruke store og små bokstaver, punktum, spørsmålstegn og utropstegn i tekster	• Jobbe med grunnleggende skriveopplæring fra 1. klasse gjennom lek, sang, tegning, skriving og andre kreative aktiviteter: begynnende bokstavkunnskap, trekke bokstavlyder etter hvert sammen til ord under skriving, lære hvordan små bokstavers grunnform skrives • Møte ulike tekster: fortellinger, sangtekster, dikt, viser, replikker til skuespill • Samtale om egne og andres tekster • Lage små enkle tekster som kombinerer skrift med bilder • Øke skriveglede og formidlingsglede	• Ha riktig blyantgrep • Kunne riktig skriveretning • Kunne skrive navnet sitt • Skrive seg til lesing (med blyant) • Fra utforskende skriving til å skrive ord, setninger og små fortellinger • Kunne forme små og store bokstaver, med vekt på å skrive de små riktig

Hovedmål 4: DIGITALE FERDIGHETER

Begynneropplæring på digitale flater som forsterker, beriker og utvider språk, lesing og skriving

Kompetansemål etter 2. trinn	Innhold	Delmål
• Lese med sammenheng og forståelse digitalt • Bruke enkle strategier for leseforståelse • Lage tekster som kombinerer skrift med bilder • Skrive tekster med tastatur	• Presentere, fortelle og diskutere på hensiktsmessige måter både spontant og planlagt, foran et publikum og med bruk av digitale ressurser • Bruke: spill, apper, bøker, musikkvideoer, animasjonsfilmer, dyrefilmer, fortellinger • Lage enkle sammensatte tekster som kombinerer skrift med bilder • Kunne finne, vurdere og bruke digitale kilder i arbeid med tekst	• Skrive seg til lesing (digitalt) • Utforskende skriving ved å produsere egne tekster, sette inn bilde, lyd og egne tegninger i digitale bøker med egen tekstproduksjon • Lese enkle lesetekster

Lesetrappa (Jørgen Frost)

Mål og tiltak for 2. trinn

Mot ortografisk lesing og skriving

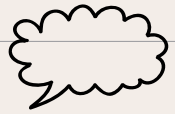
I begynnelsen av 2. skoleår er variasjonen stor når det gjelder elevenes lese- og skriveferdigheter. Noen leser tilnærmet ortografisk, mens andre fremdeles vil være fonologisk usikre. Dette innebærer mindre fellesundervisning og mer individuelle tilpasninger med målrettet arbeid i barnets «nærmeste utviklingssone».

Denne individualiseringen er avgjørende for at den enkelte skal oppleve mestring, selvtillit og motivasjon. Samspill og kommunikasjon må gjennomsyre skoledagen slik at alle naturlige situasjoner brukes til samtaler, ordforklaringer, skriving og lesing på elevenes nivå. På 2. trinn må lesing og skriving i større grad enn tidligere bli en naturlig del av alle timer uansett fag.

Hovedaktivitetsområde

Elevene videreutvikler tale- og skriftspråket ved å skrive og lese tilpasse¬de tekster. Denne tilpasningen er helt avgjørende for at den enkelte elev skal oppleve mestring og gis de beste forutsetninger for en god lese- og skriveutvikling.

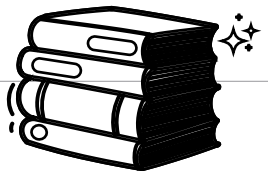
Etter hvert som elevene har knekt lesekoden, og har kommet godt i gang med å lese og skrive, må fokuset bli å videreutvikle skriftspråket, lesesikkerheten og leseflyten. Lese- og skriveaktivitetene må gi rom for den enkeltes krav til tilpasning.

Hovedmål 1: MUNTLIGE FERDIGHETER

Utvikle muntlige ferdigheter som grunnlag for leseforståelse og lesestrategier

Kompetansemål etter 2. trinn	Innhold	Delmål
• Lytte, ta ordet etter tur og begrunne egne meninger i samtaler • Beskrive og fortelle muntlig • Samtale om egne og andres tekster • Samtale om og beskrive hvordan ord vi bruker, kan påvirke andre • Utforske eget talespråk • Utforske og samtale om oppbygningen av og betydningen til ord og uttrykk • Samtale om forskjeller og likheter mellom talespråk og skriftspråk • Lytte til og samtale om skjønnlitteratur og sakprosa på bokmål og nynorsk	• Samhandle med andre gjennom å lytte, fortelle og samtale • Uttrykke seg hensiktsmessig i ulike spontane og forberedte kommunikasjonssituasjoner • Presentere, beskrive, fortelle og diskutere på hensiktsmessige måter både spontant og planlagt, også foran et publikum • Planlegge og framføre ulike typer muntlige presentasjoner tilpasset mottakerne • Lytte til og bygge på andres innspill i faglige samtaler • Utforske eget talespråk og skriftspråk	• Kunne utføre handlinger basert på informasjon gitt i muntlige beskjeder. • Kunne (med støtte) skille mellom meninger og fakta. • Kunne fortelle en historie – og understreke handlingen ved hjelp av stemmebruk og intonasjon. • Kunne fortelle om egne opplevelser og følelser. • Kunne uttrykke egne meninger. • Kunne ta ordet etter tur. • Kunne gjenfortelle innhold med egne ord. • Kunne stille spørsmål til innhold. • Kunne gi en tilbakemelding. • Muntlig gjenfortelling og felles tankekart. • Utnytte naturlige situasjoner til språk- og erfaringsstimulering daglig. • La elever få presentere diverse temaer for hverandre/for klassen. • Trene muntlig fremstilling av kjente temaer i et situasjonsuavhengig språk. • Øve seg på å gi konstruktive tilbakemeldinger på andres muntlige presentasjoner.

Hovedmål 2: Å KUNNE LESE

Utvikle språklig bevissthet

(Sette inn tiltak umiddelbart for elever som ikke mestrer leseopplæringen etter klassens progresjon: tilpasset opplegg en-til-en, liten gruppe, lesekurs)

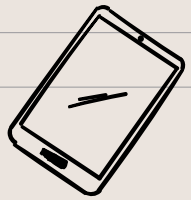
Kompetansemål etter 2. trinn	Innhold	Delmål
• Trekke bokstav-lyder sammen til ord under lesing • Ha automatisert bokstav-lyd og lyd-bokstav • Ha automatisert de mest alminne-lige ikke-lydrette ord • Leke med rim og rytme • Lytte ut språkly-der og stavelser i ord, lese ord med enkelte konso-nantforbindelser (bokstavkom-binasjoner som ikke uttales slik de skrives) • Låne og lese bø-ker fra biblioteket • Lese med sam-menheng og forståelse på papir • Bruke enkle strategier for leseforståelse	• Jobbe videre med grunnleggende avkoding (syntaktisk metode - mest fokus på avkodingsfer-dighet) og staving fra 1. klasse gjennom lek, sang, tegning og andre kreative aktiviteter, få automatisere bokstavkunnskapen • Systematisk bruk av ulike strategier og språkakti-viteter for avkoding og staving: lytte ut språkly-der og stavelser, trekke bokstavlyder sammen til ord, ordlesing, silhuetter, ordfamilier, høyfrekvente ord, rim og rytme m.m • Ulike måter å lese på: re-petert lesing (øve opp fart, smidighet og automatise-ring), høytlesing, korlesing, parlesing, stillelesing, bruk av innlagte lesestopp m.m • Anvende analytisk metode - tar utgangspunkt i helhet og forståelse • Øve leseflyt: veiledet lesing (lese sammen-hengende tekst raskt og flytende), • Lese bøker fra biblioteket – gjerne ha et utvalg av bøker med ulik vanske-grad tilgjengelig, bruke «Knyttneveregelen» • Lese sammensatte tekster som kan inneholde skrift, bilder, tegninger, tall og andre uttrykksformer • Utforske eget talespråk • Samtale om forskjeller og likheter mellom talespråk og skriftspråk	• Kunne alfabetet utenat • Videreutvikle språklig bevissthet • Kunne gjenkjenne, skrive og benevne alle bokstavene, små og store • Kunne koble bokstav til lyd og omvendt • Kunne ulike bokstavkombinasjoner som ikke uttales slik de skrives (-ng-, skj-, -rt, osv.) • Kunne lese de fleste ord ved å stave seg gjennom dem (fonologisk strategi) • Kunne skrive enkle lydrette ord • Ha automatisert de mest alminnelige ikke-lydrette ord som jeg, og, men osv. • Ha kjennskap til diftongene • Kunne dele ord i stavelser ved å klappe dem • Kunne dele ord i stavelser ved å prikke under vokaler og sette delestreker mellom stavelsene (2-3- stavelsesord) • Kunne "lese" illustrasjoner og modeller (utnytte tekstens ressurser). • Kunne flere grunnleggende begreper • Videreutvikle ordforrådet *Nødvendig repetisjon fra 1. trinn:* • Læreren bruker systematisk ulike strategier for avkoding og staving, eks. lydstaving, stavelsesdeling, ordfamilier, silhuetter osv. • Anvende både syntetisk og analytisk metode (En syntetisk metode har mest fokus på avkodingsferdigheten, mens en analytisk metode tar utgangspunkt i helhet og forståelse.) - • Ha tilgjengelig et utvalg av bøker med ulik vanskegrad. Bruke nivåtilpasset lesebok og lekse. Eleven skal beherske 90-95 % av teksten • Knyttneveregelen • Sette av fast tid til høytlesing, korlesing, par-lesing og stillelesing • Øve høyfrekvente ord med repetert lesing av ordlister • Daglig leselekse (lese høyt for foresatte) (Leselogg) • Drive erfaringsbasert begrepsutvikling • Bruke mye samtale om språk og innhold • Umiddelbare tiltak for elever som ikke mestrer leseopplæringen etter klas-sens progresjon, må få undervisning en-til-en evt. liten gruppe (lesekurs). Nært samarbeid med hjemmet med eget tilpasset opplegg. Videreutvikle tidligere innlærte læringsstrategier; kunne aktivisere forkunnska-per, kunne bruke enkle begrepskart, kunne strategien tankekart, få kjennskap til BISON overblikk. Øve strategier før, under og etter lesing. • Dialog om tekst og tekstens innhold.

Hovedmål 3: Å KUNNE SKRIVE

Utforske og utvikle skriftspråket

Kompetansemål etter 2. trinn	Innhold	Delmål
• Uttrykke tekstopplevelser gjennom lek, sang, tegning, skriving og andre kreative aktiviteter • Trekke bokstavlyder sammen til ord under skriving • Beskrive og fortelle skriftlig • Skrive tekster for hånd • Bruke store og små bokstaver, punktum, spørsmålstegn og utropstegn i tekster	• Jobbe videre med grunnleggende skriveopplæring fra 1. klasse gjennom lek, sang, tegning, skriving og andre kreative aktiviteter: automatisert bokstavkunnskap, trekke bokstavlyder sammen til ord under skriving, hvordan bokstavenes grunnform skrives • Jobbe med ulike tekster: fortellinger, sangtekster, dikt, viser, replikker til skuespill • Samtale om egne og andres tekster • Lage tekster som kombinerer skrift med bilder • Jobbe med skrivestrategier, rettskriving og oppbygging av tekster • Jobbe med oppbygningen av og betydningen til ord og uttrykk	• Øve hensiktsmessig håndskrift. • Kunne skrive lydrette ord og noen enkle ikke-lydrette ord. • Kunne skrive korte setninger. • Kunne skrive setninger med sammenheng. • Kunne skrive små fortellinger. • Kunne variere oppbyggingen av en setning på to måter. • Ha kunnskaper om forskjellen mellom å skrive en fag¬tekst og en skjønnlitterær tekst. • Kunne formulere spørsmål til setninger. • Eksplisitt skriveundervisning i de ulike fagene. • Bruke skriving knyttet til funksjon, f.eks. lister, beskjeder osv. • Bruke skriving etter fagenes premisser. • Kunne skrive enkle fagtekster (veiledet skriving/eksempeltekster). • Skrive seg til lesing, bruk av PC/nett-brett til å jobbe innenfor eleve¬nes nærmeste utviklingssone. • Øve på ordbilder. • Arbeide med ord i ord, silhuett-staving, puslebokstaver ord/setninger.

Hovedmål 4: DIGITALE FERDIGHETER

Begynneropplæring på digitale flater som forsterker, beriker og utvider språk, lesing og skriving

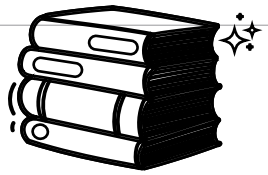
Kompetansemål etter 2. trinn	Innhold	Delmål
• Lese med sammenheng og forståelse digitalt • Bruke enkle strategier for leseforståelse • Lage tekster som kombinerer skrift med bilder • Skrive tekster med tastatur	• Presentere, fortelle og diskutere på hensiktsmessige måter både spontant og planlagt, foran et publikum og med bruk av digitale ressurser • Bruke: spill, apper, bøker, musikkvideoer, animasjonsfilmer, dyrefilmer, fortellinger • Lage enkle sammensatte tekster som kombinerer skrift med bilder • Kunne finne, vurdere og bruke digitale kilder i arbeid med tekst	• Skrive seg til lesing (digitalt) • Utforskende skriving ved å produsere egne tekster, sette inn bilde, lyd og egne tegninger i digitale bøker med egen tekstproduksjon • Lese enkle lesetekster digitalt • Bruke iPad/PC i språkopplæringen • Bruk av egnede apper til øvelse • Bruk av egnede iPad/PC-program til øvelse.

Mål og tiltak for 3. og 4. trinn

Hovedmål 1: MUNTLIGE FERDIGHETER

Utvikle muntlig fremstillimgsferdighet

Kompetansemål etter 4. trinn	Innhold	Delmål
• Lytte til fortellinger, eventyr, sangtekster, faktabøker og andre tekster på bokmål og nynorsk og i oversettelse fra samiske og andre språk • Samtale om hva tekster betyr for eleven • Utforske og formidle tekster gjennom samtale • Samtale om forskjellen mellom meninger og fakta i tekster • Holde muntlige presentasjoner • Følge opp innspill fra andre i faglige samtaler • Stille oppklarende og utdypende spørsmål i faglige samtaler • Beskrive, fortelle og argumentere muntlig • Bruke språket muntlig på kreative måter • Reflektere over hvordan språkbruken vår påvirker andre • Reflektere over hvordan vi tilpasser og endrer språket i ulike situasjoner • Sammenligne ord og uttrykk i norsk og andre språk • Utforske og samtale om språklig variasjon og mangfold i nærmiljøet	• Samhandle med andre gjennom å lytte, fortelle og samtale • Uttrykke seg hensiktsmessig i ulike spontane og forberedte kommunikasjonssituasjoner • Presentere, beskrive, fortelle og diskutere på hensiktsmessige måter både spontant og planlagt, også foran et publikum • Planlegge og framføre ulike typer muntlige presentasjoner tilpasset mottakerne • Lytte til og bygge på andres innspill i faglige samtaler • Utforske eget talespråk og skriftspråk	• Kunne lytte etter og gjenkjenne informasjon og argumentasjon. • Kunne forklare forskjellen mellom fakta og meninger. • Kunne planlegge, utforme og gjennomføre muntlige presentasjoner. • Kunne bruke digitale ressurser som støtte. • Kunne si hva som er formålet med presentasjonen. • Kunne velge virkemidler og ressurser som passer til situasjon og tilhørere. • Kunne fortelle om et faglig emne ved hjelp av relevante ord og begrep. • Kunne uttrykke og argumentere for egne meninger. • Kunne ta ordet etter tur i samtaler. • Kunne gjengi innhold med egne ord og stille oppklarende og utdypende spørsmål. • Dialogbasert undervisning med vekt på språklige ferdigheter. • Mediert læring i alle læringsprosesser. • Muntlig gjenfortelling og felles tankekart. • Utnytte naturlige situasjoner til språk og erfaringsstimulering daglig. • La elever få presentere diverse temaer for hverandre og for klassen. • Trene muntlig fremstilling av kjente temaer i et situasjonsuavhengig språk. • Øve seg på å gi konstruktive tilbakemeldinger/fremover-meldinger på andres muntlige presentasjoner. • Øve seg i å argumentere for sitt standpunkt i en diskusjon.

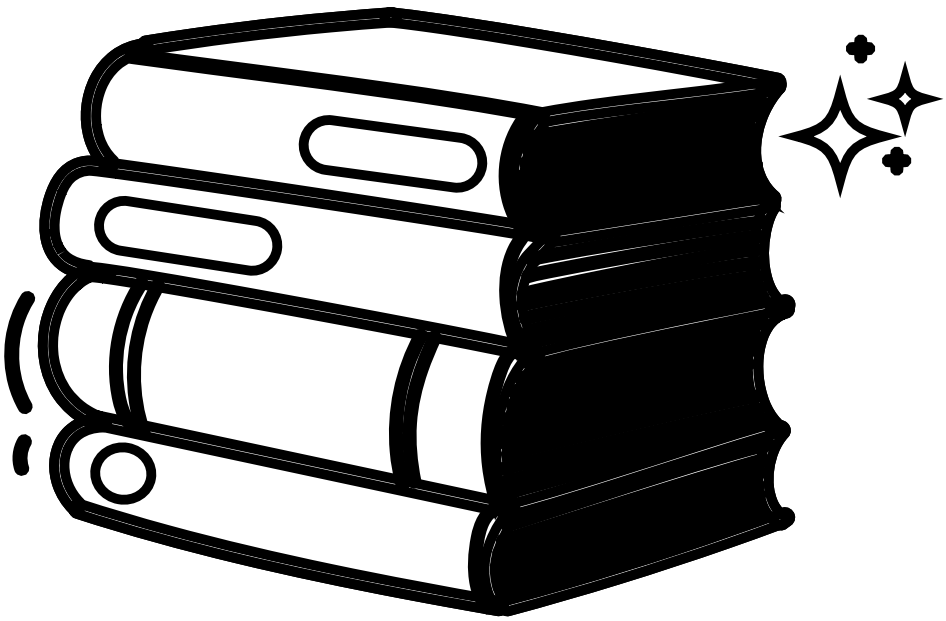
Hovedmål 2: Å KUNNE LESE

Utvikle flytende og automatisert lesing
Øke leseerfaring og leseforståelse
Utvikle læringsstrategier

(Sette inn tiltak umiddelbart for elever som ikke mestrer leseopplæringen etter klassens progresjon: tilpasset opplegg en-til-en, liten gruppe, lesekurs)

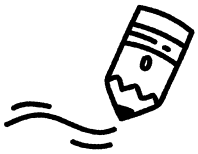
Kompetansemål etter 4. trinn	Innhold	Delmål
• Lese fortellinger, eventyr, sangtekster, faktabøker og andre tekster på bokmål og nynorsk og i oversettelse fra samiske og andre språk • Velge bøker fra bibliotek ut fra egne interesser og leseferdigheter • Lese tekster med flyt • Lese tekster med forståelse • Bruke lesestrategier målrettet for å lære	• Jobbe videre med avkoding og staving gjennom lek, sang, tegning og andre kreative aktiviteter • Systematisk bruk av ulike strategier og språkaktiviteter • Ulike måter å lese på: repetert lesing (øve opp fart, smidighet og automatisering), høytlesing, korlesing, parlesing, stillelesing, bruk av innlagte lesestopp m.m • Anvende analytisk metode - tar utgangspunkt i helhet og forståelse • Øve leseflyt: veiledet lesing (lese sammenhengende tekst raskt og flytende), • Lese bøker fra biblioteket – gjerne ha et utvalg av bøker med ulik vanskegrad tilgjengelig, bruke «Knyttneveregelen» • Lese sammensatte tekster som kan inneholde skrift, bilder, tegninger, tall og andre uttrykksformer • Utforske eget talespråk	• Kunne alfabetet utenat. • Kunne de ulike språklydene. • Bruke gode strategier for å lese vanskelige ord. • Utvikle begrepsforståelsen. • Lese og forstå vanskelige ord ved å finne grunnmorfemet. • Ha automatisert de hundre mest høyfrekvente ordene. • Kunne lese tilpassede tekster flytende. • Kunne lese lengre tekster (utholdenhet). • Øke lesehastigheten uten at det går ut over avkoding, sikkerhet og forståelse. • NB! Sikkerhet og forståelse kommer før hastighet!! • Etter 3. trinn bør elevene kunne lese min. 85 ord i minuttet (høytlesing). • Etter 4. trinn bør elevene kunne lese min. 115 ord i minuttet (høytlesing). • Kunne lese en tekst på ulike måter. • Kunne lese med innlevelse. • Nødvendig repetisjon fra 1. og 2. trinn. • Fortsette å arbeide med fonologisk trening. • Arbeid med alfabetisering. • Arbeide med stavelser, bokstav- og lydkombinasjon og grunnmorfemer. • Arbeid med ukas fokusord. • Gruppere ord i ordfamilier. • Felles lesing av fagtekster og skjønnlitterære tekster der man jobber med begreper og betydningen av ord. • Bruke ulike lesemåter (høytlesing, korlesing, stillelesing, parlesing og repetert lesing). • Knyttneveregelen. • Sørge for at tekster og leselekser er tilpasset barnets lesenivå (skal forstå 90-95 % av ordene). • Samtaler rundt ord, begreper og sammensatte ord, lage ordforklaringer. • Systematisk begrepsundervisning i alle fag. • Arbeide med ordkjeder. • Umiddelbare tiltak for elever som ikke mestrer leseopplæringen etter klassens progresjon. • Lese for å lære.

Kompetansemål etter 4. trinn	Innhold	Delmål
		• Kunne gjenfortelle en tekst. • Finne svar på spørsmål i en tekst (finne, tolke, reflektere). • Kjenne til noen språklige virkemidler; gjentakelser, enkle språklige bilder i skjønnlitteratur og faglitteratur, eventyr, rim, dikt, gåter, vitser, fakta, lister, brev, aviser, enkle intervju og fortelling. • Kunnskap om ikke-kontinuerlige tekster; kunne lese og tolke enkle tabeller, diagrammer statistikker og bruksanvisninger. • Kunne variere språket og utvikle bedre ordforråd og setningskonstruksjon. • Kunne vurdere hensikt og mål for lesingen. • Modell læring. • Arbeid med førforståelse, hypoteser og oppsummering (VØL-skjema). • Lærersamtalen; fellesundervisning, modellering, dialog. • Veiledet lesing: Lese fagtekster med veiledning fra lærer. • Systematisk bruk av skolebibliotek, nettressurser og oppmuntring til bruk av folkebibliotek. • Tiltak for de elever som skårer nær eller under kritisk grense på kartleggingsprøver (eksempelvis lesekurs og leseverksted). • Repetert lesing for å oppøve flyt. • Lese digitale og sammensatte tekster

Hovedmål 3: Å KUNNE SKRIVE

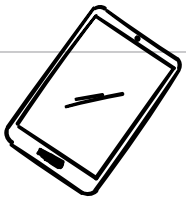
Utvikle skriftspråket
Utvikle læringsstrategier

Kompetansemål etter 4. trinn	Innhold	Delmål
• Utforske og formidle tekster gjennom skriving, lek, bevegelse og andre kreative uttrykk • Bruke lesestrategier målrettet for å lære • Kombinere ulike uttrykksformer i skriving av sammensatte tekster • Beskrive, fortelle og argumentere skriftlig • Bruke språket skriftlig på kreative måter • Skrive tekster med funksjonell håndskrift • Bruke komma og andre skilletegn i tekster • Utforske forskjeller og likheter mellom skriving på hovedmål og sidemål	• Jobbe videre med grunnleggende skriveopplæring gjennom lek, sang, tegning, skriving og andre kreative aktiviteter • Jobbe med ulike tekster: fortellinger, sangtekster, dikt, viser, replikker til skuespill • Samtale om egne og andres tekster • Lage tekster som kombinerer skrift med bilder • Jobbe med skrivestrategier, rettskriving og oppbygging av tekster • Jobbe med oppbygningen av og betydningen til ord og uttrykk	• Få økt skriveglede og skriveferdighet. • Utvikle funksjonell skrift i sin egen takt (eks. stavskrift). • Kunne skrive en tekst med struktur (med begynnelse, handling og avslutning). • Kunne rettskrivingsregler og bruke dem i egne tekster. • Videreutvikle skriveferdigheter innenfor de ulike fagene og kunne skrive på fagenes premisser. • Kunne oppsummere lest tekst og skrive et sammendrag. • Kunne bruke læringsstrategier som utgangspunkt for tekstskaping. • Skrive egne bøker, fellesbøker og tekster. • Eksplisitt skriveundervisning i fagene. • Prosessorientert skriving. • Systematisk arbeid med rettskrivning. • Systematisk arbeid med begrepsforståelse i de ulike fagene. • Systematisk arbeid med ord og ordforståelse. • Faglærere modellerer tekstskriving i de ulike fag. • Kunne anvende tidligere innlærte læringsstrategier. • Aktivere forkunnskaper. • Forstå hensikten med å bruke nøkkelord. • Kunne utføre selvstendig arbeid og vurdere egen innsats i forhold til oppsatte mål. • Velge hensiktsmessig lesestrategi med tanke på teksttype. • Kunne vurdere egen læring. • Arbeide med enkle begrepskart, tankekart, utvidet tankekart, VØL-skjema, nøkkelord og bruke BISON-overblikk eller SALTO som strategi. • Idémyldring og ordassosiasjoner. • Arbeide med sammensatte tekster, både papirbaserte og digitale (øve seg i å utnytte informasjonen i illustrasjoner, diagram, tabeller, grafer). • Formulere læringsmål som formidles til elevene både på klassenivå og individnivå. • Elevene må øve seg i å evaluere egen innsats og læring ved å overvåke sin læringsprosess. • Grunnleggende ferdigheter: Digitale ferdigheter • Tiltak • Skrive seg til lesing (digitalt)

Kompetansemål etter 4. trinn	Innhold	Delmål
		• Utforskende skriving ved å produsere egne tekster, sette inn bilde, lyd og egne tegninger i digitale bøker med egen tekstproduksjon • Lese enkle lesetekster digitalt • Bruke iPad/PC i språkopplæringen • Bruk av egnede apper til øvelse • Bruk av egnede iPad/PC-program til øvelse.

Hovedmål 4: DIGITALE FERDIGHETER

Kompetansemål etter 4. trinn	Innhold	Delmål
• Utforske og formidle tekster gjennom kreative uttrykk digitalt • Holde presentasjoner med digitale ressurser • Kombinere ulike uttrykksformer i sammensatte digitale tekster • Beskrive, fortelle og argumentere digitalt • Bruke språket digitalt på kreative måter • Skrive tekster med tastatur	• Presentere, fortelle og diskutere på hensiktsmessige måter både spontant og planlagt, foran et publikum og med bruk av digitale ressurser • Bruke: spill, apper, bøker, musikkvideoer, dyrefilmer, animasjonsfilmer, fortellinger • Lage sammensatte tekster som kombinerer skrift med bilder • Kunne finne, vurdere og bruke digitale kilder i arbeid med tekst	• Skrive seg til lesing (digitalt) • Utforskende skriving ved å produsere egne tekster, sette inn bilde, lyd og egne tegninger i digitale bøker med egen tekstproduksjon • Lese enkle lesetekster digitalt • Bruke iPad/PC i språkopplæringen • Bruk av egnede apper til øvelse • Bruk av egnede iPad/PC-program til øvelse.

5.-7. trinn

“Den andre leseopplæringen”
- fra å lære å lese til å lese for å lære

Overgangen fra 4. til 5. trinn oppleves som vanskelig for mange elever. Nå møter de fagtekster som krever abstrakt tenkning i større grad enn tidligere. Tekstene i lærebøkene oppleves som utilgjengelige for mange pga. form, lengde og innhold. Elever med gode avkodingsferdigheter opplever kanskje for første gang at lesingen byr på problemer, og at lesemotivasjonen blir satt på prøve.

Sikker og rask avkoding er ikke alene tilstrekkelig for å oppnå god leseforståelse. Elevene møter tekster som omhandler emner de ikke har etablerte forkunnskaper om. Dette påvirker mulighetene til å få med seg innholdet (Bråten 2007). De dyktigste leserne igangsetter kognitive og metakognitive prosesser for å kompensere for dette. Elever som viser middels eller lavere leseferdigheter på småskoletrinnet blir ofte hengende etter på mellomtrinnet.
Disse elevene må lære seg strategier for å lære, hvis ikke vil avstanden til de flinke elevene bli større i takt med at de faglige kravene øker. Det er avgjørende for elevenes leseutvikling at det jobbes systematisk med veiledet lesing, tekstsamtaler, begrepsinnlæring og strategier. I tillegg er det viktig å fortsette arbeidet med å styrke muntlige språkferdigheter og språkforståelse.

Særlig viktig er det å stadig ha et fokus på fonologiske ferdigheter. (Det er overraskende mange elever på mellomtrinnet som ikke kan klappe stavelser, eller som i det hele tatt vet hva stavelser er!).

Hvert trinn bør vektlegge:

HØYTLESING

- elevene skal lese høyt daglig for læringsvenn, for lærer eller i form av korlesing
- de voksne bør lese minimum 45 minutter fra ei skjønnlitterær/fagbok hver uke (eventuelt lydbok) på skolen, gjerne i matpausen.

MENGDELESING

- elevene har stillelesing i alle fag-/leser skjønn-litteratur med lesebestilling.
- elevene skal lese hjemme i selvvalgt litteratur (skjønn-/faglitteratur, aviser, tegneserier, digi-tale tekster)
- leseleksene skal være fra andre fag enn bare norskfaget

TILGANG TIL BØKER / BIBLIOTEK

- ukentlige skolebibliotekbesøk - timeplanlagt
- elevene har tilgang til ulik litteratur og tids-skrifter i klasserommet– bokkasser

LESEPROSJEKT

- bokanmeldelse og bokpresentasjon
- bokuke
- forfatterbesøk

Mål og tiltak for 5.-7. trinn

Gode lesestrategier

Gode lesestrategier har betydning for at eleven vet hvorfor han/hun leser. Strategiene gir eleven verktøy til å tolke, organisere og gjennomføre sin lesing med hensikt slik at han/hun kan hente innholdet i teksten for så å bruke den på en adekvat måte. Gode lesestrategier fremmer elevenes motivasjon for læring og evne til å løse oppgaver også i videre utdanning, arbeid og fritid.

Læringsstrategier

Læringsstrategier er framgangsmåter elevene bruker for å organisere sin egen læring. Det er strategier for å planlegge, gjennomføre og vurdere eget arbeid for å nå læringsmål. Det innebærer også refleksjon over nyervervet kunnskap og anvendelse i nye situasjoner.

Hovedmål 1: MUNTLIGE FERDIGHETER

Utvikle muntlig fremstillimgsferdighet

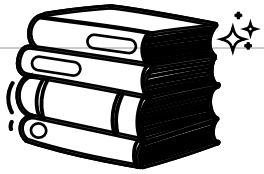
Kompetansemål etter 7. trinn	Innhold	Delmål
• Lytte til og videreutvikle innspill fra andre og begrunne egne standpunkter i samtaler • Presentere faglige emner muntlig med og uten digitale ressurser • Leke med språket og prøve ut ulike virkemidler og framstillingsmåter i muntlige og skriftlige tekster • Beskrive, fortelle, argumentere og reflektere i ulike muntlige og skriftlige sjangre og for ulike formål • Gi tilbakemelding på medelevers tekster ut fra kriterier og bruke • tilbakemeldinger i bearbeiding av egne tekster • Utforske og beskrive • samspillet mellom skrift, bilder og andre uttrykksformer og lage egne sammensatte tekster • Sammenligne talespråk i nærmiljøet med andre talespråkvarianter i Norge og med nabospråk • Utforske og reflektere • over sammenhengen mellom språk og identitet	• Lese tekster for å oppleve, bli engasjert, undre seg, lære og få innsikt i andre menneskers tanker og livsbetingelser. • Lese og oppleve tekster som kombinerer ulike uttrykksformer. • Utforske og reflektere over skjønnlitteratur og sakprosa på bokmål og nynorsk, på svensk og dansk, og i oversatte tekster fra samiske og andre språk. • Knytte tekster både til kulturhistorisk kontekst og til elevenes egen samtid. • Få positive opplevelser ved å uttrykke og utfolde seg muntlig. • Lytte til og bygge på andres innspill i faglige samtaler. • Presentere, fortelle og diskutere på hensiktsmessige måter både spontant og planlagt, foran et publikum og med bruk av digitale ressurser	• Kunne lytte etter og gjenkjenne info og argumentasjon. • Kunne forklare forskjellen mellom fakta og meninger. • Kunne planlegge, utforme og gjennomføre muntlige prestasjoner. • Kunne bruke digitale ressurser som støtte. • Kunne si hva som er formålet med presentasjonen. • Kunne velge virkemidler og ressurser som passer situa¬sjon og tilhørere. • Kunne fortelle om et faglig emne ved hjelp av relevante ord og begrep. • Kunne uttrykke og argumentere for egne meninger. • Kunne ta ordet etter tur i samtaler. • Kunne gjengi innhold med egne ord og stille oppklaren¬de og utdypende spørsmål. • Kunne muntlig gjenfortelle ved å benytte egen eller felles tankekart. • Kunne utnytte naturlige situasjoner til språk og erfaringsstimulering daglig. • Kunne presentere diverse temaer for hverandre og for klassen. • Kunne muntlig fremstille kjente temaer i et situasjonsuavhengig språk. • Kunne gi konstruktive tilbakemeldinger/fremover-meldinger på andres muntlige presentasjoner. • Kunne argumentere for sitt standpunkt i en diskusjon.

Hovedmål 2: SKRIFTLIGE FERDIGHETER

Videreutvikle skrift og skriftspråket

Kompetansemål etter 7. trinn	Innhold	Delmål
• Skrive tekster med funksjonell håndskrift og med flyt på tastatur • Leke med språket og prøve ut ulike virkemidler og framstillingsmåter i muntlige og skriftlige tekster • Beskrive, fortelle, argumentere og reflektere • i ulike muntlige og skriftlige sjangre og for ulike formål • Skrive tekster med tydelig struktur og mestre sentrale regler for rettskriving, ordbøying og tegnsetting • Gi tilbakemelding på medelevers tekster ut fra kriterier og • Bruke tilbakemeldinger i bearbeiding av egne tekster • Utforske og beskrive • samspillet mellom skrift, bilder og andre uttrykksformer og lage egne sammensatte tekster • Prøve ut skriving av tekster på sidemål	• Oppleve skriveopplæringen som meningsfull. Elevene skal kunne skrive på hovedmål og sidemål i ulike sjangre og for ulike formål, og de skal kunne kombinere skrift med andre uttrykksformer. • Vurdere andres tekster og bearbeide egne tekster ut fra tilbakemeldinger. • Skrive på hovedmål og sidemål i ulike sjangre og for ulike formål, og de skal kunne kombinere skrift med andre uttrykksformer. • Utvikle personlige skriftlige uttrykksmåter og å beherske skrivestrategier, rettskriving og oppbygging av tekster. • Planlegge, utforme og bearbeide tekster i ulike sjangre og tilpasset formål, medium og mottaker. • Uttrykke seg med en stadig større språklig sikkerhet på både hovedmål og sidemål.	• Mestre en tydelig og funksjonell håndskrift (sammenhengende skrift). • Kunne omsette tanker, følelser og kunnskap til god skriftlig formidling. • Kunne bruke egnede strategier som utgangspunkt for tekstskaping, og som verktøy i skriveprosessen i de ulike fagene. • Mestre rettskriving og grammatikk. • Kunne bruke digitale verktøy til skriftlige fremstillinger. • Kunne skrive alle høyfrekvente ord riktig. • Kunne gi og motta konstruktive tilbakemeldinger fra elever (prosessorientert skriving med oppfølging av lærer). • Kunne anvende tenkeskriving og presentasjonsskriving som redskap for læring i de ulike fagene.

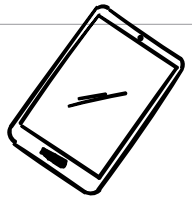
Hovedmål 3: LESEFERDIGHETER

Mestre flytende og automatisert lesing
Styrke leseforståelsen og videreutvikle lesestrategier

Kompetansemål etter 7. trinn	Innhold	Delmål
• Lese lyrikk, noveller, fagtekster og annen skjønnlitteratur og sakprosa på bokmål og nynorsk, svensk og dansk og samtale om formål, form og innhold • Lese samiske tekster på norsk og samtale om verdiene som kommer til uttrykk, og hvordan stedsnavn og personnavn som inneholder de samiske bokstavene, uttales • Orientere seg i faglige kilder på bibliotek og digitalt, • Vurdere hvor pålitelige kildene er, og vise til kilder i egne tekster • Bruke lesestrategier tilpasset formålet med lesingen • Utforske og beskrive • samspillet mellom skrift, bilder og andre uttrykksformer og lage egne sammensatte tekster	• Lese tekster for å oppleve, bli engasjert, undre seg, lære og få innsikt i andre menneskers tanker og livsbetingelser. • Lese og oppleve tekster som kombinerer ulike uttrykksformer. • Utforske og reflektere over skjønnlitteratur og sakprosa på bokmål og nynorsk, på svensk og dansk, og i oversatte tekster fra samiske og andre språk. • Knytte tekstene både til kulturhistorisk kontekst og til elevenes egen samtid. • Bruke og variere språklige og retoriske virkemidler hensiktsmessig i egne muntlige og skriftlige tekster. • Kunne reflektere kritisk over hva slags påvirkningskraft og troverdighet tekster har. • Utvikle kunnskaper om og et begrepsapparat for å beskrive grammatiske og estetiske sider ved språket. • Beherske etablerte språk- og sjangernormer, og kunne leke, utforske og eksperimentere med språket på kreative måter. • Kunnskap om dagens språksituasjon i Norge og utforske dens historiske bakgrunn. • Ha innsikt i sammenhengen mellom språk, kultur og identitet og kunne forstå egen og andres språklige situasjon i Norge.	• Kunne lese tekster med rask og sikker avkoding. • Kunne bruke strategier for lesing av vanskelige ord. • Kunne velge passende lesestoff/bøker- utfra egne leseferdigheter. • Kunne lese lengre tekster (utholdenhet). • Utvikle et stadig mer situasjonsuavhengig språk. • Mestre de ulike fagenes språk og terminologi. • Utvide ordforrådet. • Kunne bruke leksikon/synonymordbok til ordavklaringer (i bok og på nett). • Øve automatisering av høyfrekvente ord. • Kunne velge hensiktsmessig lesestrategi i forhold til tekst. • Videreutvikle evnen til selvkorrigering. • Kunne vurdere hensikt og mål med lesingen. • Kunne gjenfortelle en tekst. • Kunne stille relevante spørsmål til en tekst. • Finne svar og informasjon i tekst (lete, finne, sammenfatte, reflektere). • Kunne bruke tekststrukturerende virkemidler som støtte i lesingen (illustrasjoner, tabeller, grafer og diagrammer). • Kunne de fem lesestrategiene: Bison, skanning, fotolesing, hurtiglesing og nærlesing (reflekterende lesing). • Kunne aktivere egne kunnskaper og erfaringer i forhold til et emne eller tekst. • Forholde seg aktiv til teksten - overvåke egen forståelse: stille dybdespørsmål utvikle hypoteser underveis oppsummere, trekke slutninger fortolke og utprøve hypoteser. • Kunne bruke varierte lesestrategier i forhold til ulike tekster og ulike formål. • Fortsette å trene fonologiske ferdigheter. • Kunne språklige detaljer som; stavelser, sammensatte ord, morfemer (ordenes minste meningsbærende enhet), bøying av ord, høyfrekvente ord, ikke-regelrette ord, komplekse ord, m.m.). • Øve mengdelesing. Anvende tekster som er tilpasset eleven: Selvstendig lesenivå hvor eleven leser med 90- 95 % sikkerhet • Øve repetert lesing for å oppøve flyt (hel klasse, grupper, en-til-en). • Øve veiledet lesing. • Bruk av bibliotek. • Øve høytlesing/felleslesing i alle fag, der man samtaler og reflekterer over innhold, ord og begreper, både fagspesifikke ord og akademiske ord som anvendes i tekster på tvers av fag.

Kompetansemål etter 7. trinn	Innhold	Delmål
		• Arbeide med å finne synonymer, antonymer og kategorisere ord • Øve seg i å overvåke egen læring i alle fag. • Videreutvikle tidligere lærte strategier og kunne anvende disse. Bruke skolens/læreverkets lesestrategi for eksempel OBI eller BISON. Bruke tankekart, kolonnenotat, nøkkelord og lignende. • Systematisk arbeid med læringsstrategier i alle fag.

Hovedmål 4: DIGITALE FERDIGHETER

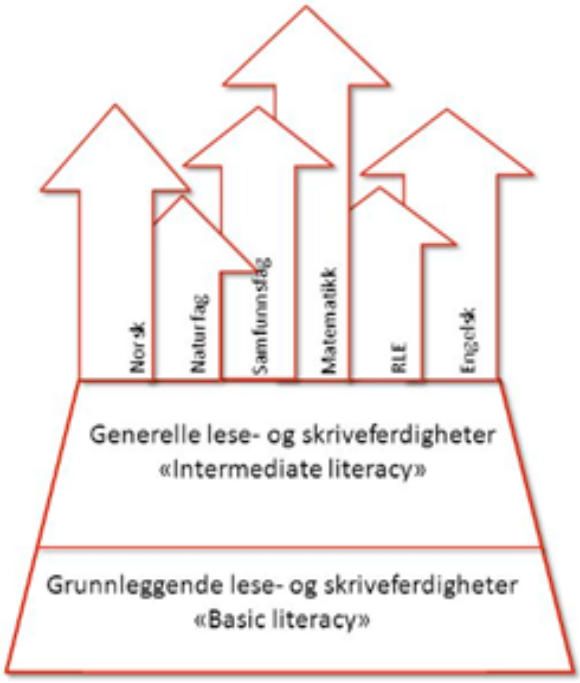

Kompetansemål etter 7. trinn	Innhold	Delmål
• Orientere seg i faglige kilder på bibliotek og digitalt, • Vurdere hvor pålitelige kildene er, og vise til kilder i egne tekster • Skrive tekster med funksjonell håndskrift og med flyt på tastatur • Reflektere etisk over hvordan eleven framstiller seg selv og andre i digitale medier • Presentere faglige emner muntlig med og uten digitale ressurser • Utforske og beskrive • samspillet mellom skrift, bilder og andre uttrykksformer og lage egne sammensatte tekster	• Vise digital dømmekraft og opptre etisk og reflektert i kommunikasjon med andre. • Finne, vurdere og bruke digitale kilder i arbeid med tekst. • Bruke digitale ressurser kreativt til å skape sammensatte tekster og å utvikle kritisk og etisk bevissthet om det å framstille seg selv og andre digitalt. • Lage enkle sammensatte tekster til å planlegge, utvikle og redigere sammensatte tekster basert på kunnskap om hvordan de forskjellige uttrykksformene virker sammen. • Vise en stadig større grad av selvstendighet og dømmekraft i valg og bruk av digitale kilder.	• Bruke PC i arbeid med strategier; • Kunne skrive i Word, OneNote og i PowerPoint. • Kunne lage tankekart og for eksempel kolonnenotat i disse.

8.-10. trinn

Å utvikle lese- og skriveferdigheter på et komplekst nivå er avgjørende i dagens skriftbaserte samfunn. Det innebærer også å delta i demokratisk arbeid, for eksempel å kunne skrive et debattinnlegg og det å ta ordet i en forsamling. I tillegg utgjør de grunnleggende lese- og skriveferdighetene nødvendig tilgangskompetanse til utdanning og deltakelse i yrkes- og samfunnsliv. UNESCO (2004) bruker begrepet «literacy» om denne tilgangskompetansen og definerer literacy som en av menneskerettighetene. Begrepet er nå tatt uoversatt inn i det norske språket. Snevert er literacy definert som evnen til å lese og skrive, men i en videre betydning omfatter begrepet et sett av skriftspråklige ferdigheter som gjør at man kan forstå, skape, kommunisere, orientere seg og delta i samfunn som er i endring (Blikstad-Balas, 2021.) Kritisk literacy innebærer dermed å kunne møte tekster med motstand og kritikk, og å kunne gjenkjenne underliggende holdninger, motiver og ideologier (Blikstad-Balas, 2016).

Inspirert av Buehl har Hoem et al (2015, s. 63) illustrert utviklingen i literacyferdigheter på denne måten:

Modellen har en oppadgående retning, fra det grunnleggende og opp mot det fagspesifikke. De tre nivåene bør allikevel foregå samtidig, gjennom hele læringsløpet, men med forskjellig tyngdepunkt.

Å lære seg et fag handler om å lære seg kodene som må knekkes for å skjønne fullt ut hvordan en leser og hvordan en forstår fagspesifikke tekster. Det handler samtidig om hvordan en tenker og hvordan tanker formidles i faget. Det er altså faglærers ansvar å formidle literacypraksiser i sitt fag. En historiker leser sine fagtekster annerledes enn en matematiker. Når en historiker leser fagtekster, vil han for eksempel være interessert i når, av hvem og hvorfor en tekst ble skrevet. En matematiker derimot vil lese langsomt, kanskje flere ganger, og passe på at han har fått med seg alle detaljer i teksten (Nasjonalt senter for skriveopplæring og skriveforskning, 2012).

Tilgang til skolebibliotek: Elevene bør ha tilgang til bibliotekar og skolebibliotek med et variert utvalg av litteratur.

Alle lærere er leselærere og har ansvar for å trene/øve lesekondis med elevene:

1. Elevene skal lese fagtekster på papir i alle fag i hvert tema.
2. Papirlesing må prioriteres når de skal lese for å forstå, finne informasjon og oppleve i fagene.
3. Viktig at elever har tilgang til papirbøker.
4. Lærer må være bevisst på hvordan elevene skal lese digitalt på en hensiktsmessig måte.
5. Bevissthet når det er hensiktsmessig å lese på papir og/eller lese på skjer.

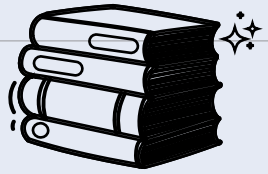

Hovedmål 1: MUNTLIG FERDIGHET

Ferdighetsområder i muntlige ferdigheter

1. Forstå og vurdere	Innebærer å lytte, tolke og vurdere muntlig tekst og vise respekt for den som taler.
2. Utforme	Både spontan og forberedt tale.
3. Kommunisere	Omfatter det å utrykke meninger, drøfte problemstillinger og strukturere og tilpasse egen muntlig tekst til mottakere, innhold og formål.
4. Reflektere og vurdere	Omfatter å lytte til, gi respons, videreutvikle innspill fra andre og fremme egne meninger i spontane og forberedte samtaler.

Rammeverk for grunnleggende ferdigheter muntlig (udir.no)

Hovedmål 2: LESING

Ferdighetsområder i det å kunne lese

1. Forberede, utføre og bearbeide	Innebærer å ta i bruk ulike strategier for å forstå tekster av stadig større vanskegrad. Dette forutsetter avkodingsstrategier der lyder trekkes sammen til ord, ord til setninger og setninger til tekst.
2. Finne	Innebærer å finne fram til informasjon som er eksplisitt eller implisitt uttrykt i tekster.
3. Tolke og sammenholde	Innebærer å kunne trekke slutninger på bakgrunn av innholdet i én eller flere tekster.
4. Reflektere og vurdere	Innebærer å forholde seg selvstendig til tekster. Dette spenner fra å kommentere innholdet i tekster med utgangspunkt i egne meninger til å forholde seg kritisk til en tekst som en helhet og begrunne egne synspunkter, analyser eller vurderinger.

Rammeverk for grunnleggende ferdigheter i lesing (udir.no)

Hovedmål 3: SKRIVING

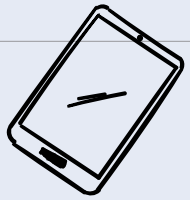
Ferdighetsområder i det å kunne skrive

1. Planlegge og bearbeide	Innebærer å kunne ta i bruk ulike strategier og kilder som forberedelse til skriving, og å være i stand til å revidere tekster på bakgrunn av egen vurdering og andres tilbakemeldinger.
2. Å utforme	Innebærer å kunne beherske og ta i bruk rettskriving, grammatikk, setningsoppbygging og tekstbinding på papir og skjerm sammen med andre uttrykksmidler som bilder, figurer og symboler på en hensiktsmessig måte.
3. Kommunisere	Innebærer å kunne uttrykke meninger, drøfte problemstillinger, dele kunnskap og erfaringer gjennom å tilpasse egne tekster til mottaker, innhold og formål.
4. Reflektere og vurdere	Innebærer å bruke skriving som redskap for å kunne følge med på og å utvikle bevissthet om egen læring.

Rammeverk for grunnleggende ferdigheter i skriving (udir.no)

Hovedmål 4: DIGITALE FERDIGHETER

Ferdighetsområder i digitale ferdigheter

1. Bruke og forstå	Innebærer å kunne bruke og navigere på digitale ressurser i og utenfor nettverk og ivareta informasjons- og datasikkerhet. Digitale ressurser kan bl. a. være digitalt utstyr, programvare og digitale måleinstrumenter. Videre innebærer det å følge digitale formkrav for å understreke og formidle budskap ved bruk av effekter, bilder, lyd, illustrasjoner, tabeller, overskrifter og punkter.
2. Finne og behandle	Innebærer å tilegne seg, behandle, tolke og vurdere informasjon fra digitale kilder, utøve kildekritikk og bruke kildehenvisning. Informasjon fra digitale kilder kan være informasjon fra tekst, lyd, bilde, video, symboler, interaktive elementer eller rådata fra registreringer og observasjoner.
3. Produsere og bearbeide	Innebærer å være kreativ og skapende med bruk av digitale ressurser. Dette innebærer å lage digitale produkter ved hjelp av digitale ressurser, enten ved nyskaping eller videreutvikling og gjenbruk.
4. Kommunisere og samhandle	Innebærer å kunne bruke digitale ressurser for kommunikasjon og samhandling. Digital samhandling innebærer bruk av digitale ressurser til planlegging, organisering og gjennomføring av læringsarbeid sammen med andre, for eksempel gjennom samskriving og deling.
5. Utøve digital dømmekraft	Innebærer å følge regler for personvern og vise hensyn til andre på nett. Det handler om å bruke strategier for å unngå uønskede hendelser og å vise evne til etisk refleksjon og vurdering av egen rolle på nett og i sosiale medier.

Rammeverk for grunnleggende ferdigheter i digitale ferdigheter (udir.no)

FORSLAG TIL METODER	Lenker
Eksplisitt skriveundervisning	https://skrivesenteret.no/ressurs/sirkelen-for-undervisning-og-laering-3
Utforskende samtaler	https://www.uv.uio.no/forskning/satsinger/fiks/kunnskapsbase/elevaktive-arbeidsformer/dialog-i-klasserommet/index.html
Tenkeskriving	https://skrivesenteret.no/ressurs/tenkeskriving-pa-ungdomstrinnet/
Underveisvurdering	https://www.udir.no/laring-og-trivsel/vurdering/om-vurdering/underveisvurdering/
Egen- og hverandrevurdering	https://www.udir.no/laring-og-trivsel/vurdering/underveisvurdering/involvering/
Utforskende og elevaktive undervisningsmetoder	https://www.uv.uio.no/forskning/satsinger/fiks/kunnskapsbase/elevaktive-arbeidsformer/elevaktive-arbeidsformer---en-innledning/

ANDRE RESSURSER	Lenker
Ressurser for skriveundervisning	https://skrivesenteret.no/ressurser/?trinn=Ungdomstrinn
Ressurser for leseundervisning	https://www.uis.no/nb/finn/tags/lesesenteret-22/tags/ungdomstrinn-2794
Nasjonale prøver i lesing	Roe, A., Ryen, J. A. & Weyergang, C. (2018). God leseopplæring med nasjonale prøver. Om elevers leseutfordringer i et mangfold av tekster. Universitetsforlaget.
Kritisk literacy	Skovholt, K. & Veum, A. (2020). Kritisk literacy i (Blikstad-Balas, 2021) klasserommet. Universitetsforlaget.
Språkløyper	https://sprakloyper.uis.no/ungdomstrinn

4. Lesestrategier

Lesing i alle fag – lesing av fagtekster

	LESESTRATEGI	LÆRINGSSTRATEGI – et lite utvalg av **muligheter**:
FØR-LESEFASEN: Planlegge og klargjøre	Målretting	• Formål med lesingen • Lesemåte utfra formålet • Læringsmål og kriterier (forstå hva de skal lære og hva som er forventet av dem)
	Gjøre seg kjent i teksten	• Bla igjennom teksten - hva slags tekst? Hvor lang? • Ta et BISON-overblikk - se på Bilder/Innledning/Siste avsnitt eller sammendrag/ Overskrifter/ NB!-ord
	Hente fram bakgrunnskunnskapen	• Samtalerunde med startere - når jeg ser dette, så tenker jeg på…Dette minner meg om. • Lage tankekart - Hva kan du om dette fra før? • Bruke VØL-skjema (V: vet fra før, Ø: ønsker å lære) • Skrive logg
	Sortere teksten – lage en skriftlig oversikt	• Tankekart med overskrifter på ulike nivå (ulike farger) • Styrkenotat - innholdsliste delt opp med nivåforskjeller og fargekoder
	Nye ord – og deres betydning	• Samtale om nye ord • Skjema/liste over nye ord og betydningen • Strukturert tankekart/ ordkart

	LESESTRATEGI	LÆRINGSSTRATEGI – et lite utvalg av muligheter:
LESEFASEN: Omforme og bearbeide	Lese hele kapitlet i sammenheng	• Korlesing (felles høytlesing) • Høytlesing fra lærer med lesestopp
	Les avsnitt for avsnitt Omforming og bearbeiding av informasjon i teksten	• Læresamtale • Lesegruppe med roller - bruke rollekort • Startere • Lese med blyant i hånda • Merketusj • Tankekart • Nøkkelord og nøkkelsetninger • Jeg vet-setninger og Jeg vet-tekst • Lage spørsmål - FOSS strategien • Nye ord - ordkart/ordkort/to eller tre kolonneskjema • Skrive logg

	LESESTRATEGI	LÆRINGSSTRATEGI – et lite utvalg av muligheter:
ETTER-LESEFASEN: Kontrollere og vurdere	Oppsummering muntlig – hva har jeg lest og lært?	• Samtale 2 og 2/grupper/felles • Læresamtale • Dramatisere • Holde foredrag/ presentasjon
	Oppsummering skriftlig – hva har jeg lest og lært?	• Sammendrag • Styrkenotat • Strukturert tankekart • Veggavis/powerpointframvisning/photostory… • Skrive fagtekst
	Refleksjon – hvordan her jeg jobbet? Hva har jeg lært??	• Refleksjonssamtaler/egenvurdering/kameratvurdering • Læresamtale • Refleksjonslogg - VØL (L: lært)

Lese- og læringsstrategier - for leseforståelse i alle fag

Ved lesing av alle typer tekst fokuseres det på bruk av lese- og læringsstrategier FØR, UNDER og ETTER lesingen.
Det blågrå feltet viser hvilke strategier det skal jobbes med i hele opplæringsløpet.
De nevnte strategier er et minimum av hva elevene skal lære.

Læringsstrategier	BH	1. trinn	2. trinn	3. trinn	4. trinn	5. trinn	6. trinn	7. trinn	8. trinn	9. trinn	10. trinn
B I S O N (Bilde og Overskrifter)											
Tegne fra teksten, tegnekart, friformkart/tankekart											
Spørreord for å strukturere teksten (hvem, når, hva)											
Tankekart – fra enkel til vanskeligere struktur											
F0SS (forholdet spørsmål og svar – se vedlegg)											
Kolonnenotat											
VØL- skjema											
Nøkkelord og nøkkelsetninger											
Begrepskart/Ordkart											
B I S O N											
Strukturert tankekart											
Læresamtale											
VENN-diagram											
Sammendrag											
Repetisjon og videreutvikling av innlærte strategier											
Elevene finner «sine» strategier											
Videreutvikle innlærte strategier											
Tema og kommentarsetninger											
Bruke strategier variert og fleksibelt											

Kilde: Farsund kommunes leseplan

Læringsstrategier = den strategien en velger for å strukturere, organisere og bearbeide innholdet i det en leser for at læringsutbyttet skal bli best mulig.

Skumlesing

trenes når en gjør elevene oppmerksomme på meningsbærende enheter i Læringsstrategi er den strategien en velger for å strukturere, organisere og bearbeide innholdet i det en leser for at læringsutbytte skal bli best mulig teksten, overskrifter, enkeltord, setningsdeler, første setning i avsnittene osv. Målet er å skaffe seg oversikt over en tekst (BISON).

Skimming

brukes gjerne i forbindelse med lesing av nettekster. Målet er det samme som med skumlesing – å skaffe oversikt over en nettekst og hva som er viktig å se nærmere på og hva en like gjerne kan navigere vekk fra.

Fotolesing

er en metode en bruker for å få et kjapt og grovt overblikk over en tekst. Fotolesing er å kaste et fort blikk på sidene mens man blar gjennom boka. Med dette får du en oversikt over hvordan teksten er bygget opp og over en del av innholdet.

Hurtiglesing

er å lese alle ordene hurtig og oppfatte det meste av innholdet.

Letelesing/skanning

brukes når en er på jakt etter detaljer i en tekst. Letelesing leder sjelden til en helhetlig forståelse, men kan være hensiktsmessig når formålet med lesingen er å finne svar på konkrete spørsmål.

Nærlesing eller dybdelesing

vil si å lese og bearbeide teksten på ulike måter for å lære. Den som nærleser bruker strategier i før-, under- og etter lesefasen.

Surfing

er lesing på nett der leseren flyter med teksten og lar produsenten av teksten bestemme ruten eller at leseren følger den «veien» som han fanges av i øyeblikket.

Ikke-lineær lesing

eller diskontinuerlig lesing, er lesing av tekster som ikke har en klar begynnelse eller slutt. Lesemåten trenes gjerne ved å lese nettekster, men også - boktekster kan benyttes for å lære elevene å skape sammenheng i sammensatte eller multimodale tekster. Elevene må lære seg å utnytte informasjonen fra bilder, grafer, tabeller, illustrasjoner, lydfiler osv. og gå opp egen «lesesti» gjennom nettekster så vel som læreboktekster.

Stillelesing

er å lese stille for seg selv, og er trolig den vanligste lesemåte i både fritidslesing og lesing i skolesammenheng.

Lesemåten brukes mye, men er ikke alltid like effektivt. I ethvert klasserom sitter elever som ikke får med seg innholdet når de leser stille. Lærer må alltid følge opp forståelsen med samtaler, logger eller arbeid der de får anledning til å vise det de har lært.

Lineær lesing

er å lese en tekst fra en klart definert begynnelse og til en like definert slutt. Romaner, noveller og de fleste læreboktekster leses som regel lineært.

Sentrallesing

er lesing der oppmerksomheten orienteres mot midten av skjermen (nettekster).

Høytlesing

er når læreren leser høyt for elevene, eller når elevene leser høyt for seg selv. Læreren modellerer god lesing og alle elevene får samme tilgang til stoffet. Mange elever har stort utbytte av å lese enkelte tekster på denne måten fordi det gjør det enklere å tilpasse lesefarten til innholdet og at de lærer bedre når de hører teksten samtidig som de leser den.

Opplevelseslesing

er lesemåten elevene oftest bruker i frilesing på skolen eller hjemme. Opplevelseslesing – av både faglitteratur og skjønnlitteratur – gir elevene leseerfaringer. De etablerer egne leseroller og lesevaner, og de kan bevisst og/eller intuitivt prøve ut ulike forståelsesstrategier.

Periferlesing

er lesing der oppmerksomheten ledes mot skjermens periferi – ut mot sidene og menyer og lenker.

Korlesing

er å lese høyt sammen med andre. Lesemåten egner seg spesielt godt når målet er å styrke leseflyt (uttale og intonasjon) og skape liv i teksten. Metoden brukes også for å gi lesestøtte når tekstene er utfordrende og vanskelige. Alle elevene får samme erfaring med teksten, lest like mye, like fort og samtidig.

Lesestrategier = den måten en velger å lese en tekst på. Det handler om å velge riktig lesemåte til de ulike tekstene.

vector/symboler fra freepik.com

– LESE –
PLAKATEN

Alle lærere er leselærere.

Lesekompetanse omfatter leseglede, leseferdighet, lese- og læringsstrategier og informasjonskompetanse.

Å velge den riktige teksten er avgjørende for elevens engasjement og læringsutbytte. Høytlesing er vel anvendt tid.

Å snakke om tekster og bilder utvikler leseforståelse.

Effektive lese- og læringsstrategier kan læres. Å snakke om leseprosessen er første skritt.

Det eleven får til med veiledning og støtte i dag, kan han få til alene i morgen – gradert støtte.

Lesing og skriving henger sammen. Undervisning i skriveprosessen støtter leseprosessen.

Innbydende omgivelser og lett tilgang på bøker er god lesestøtte.

Positive forventninger og tilbakemeldinger er drivkraft i leseopplæringen.

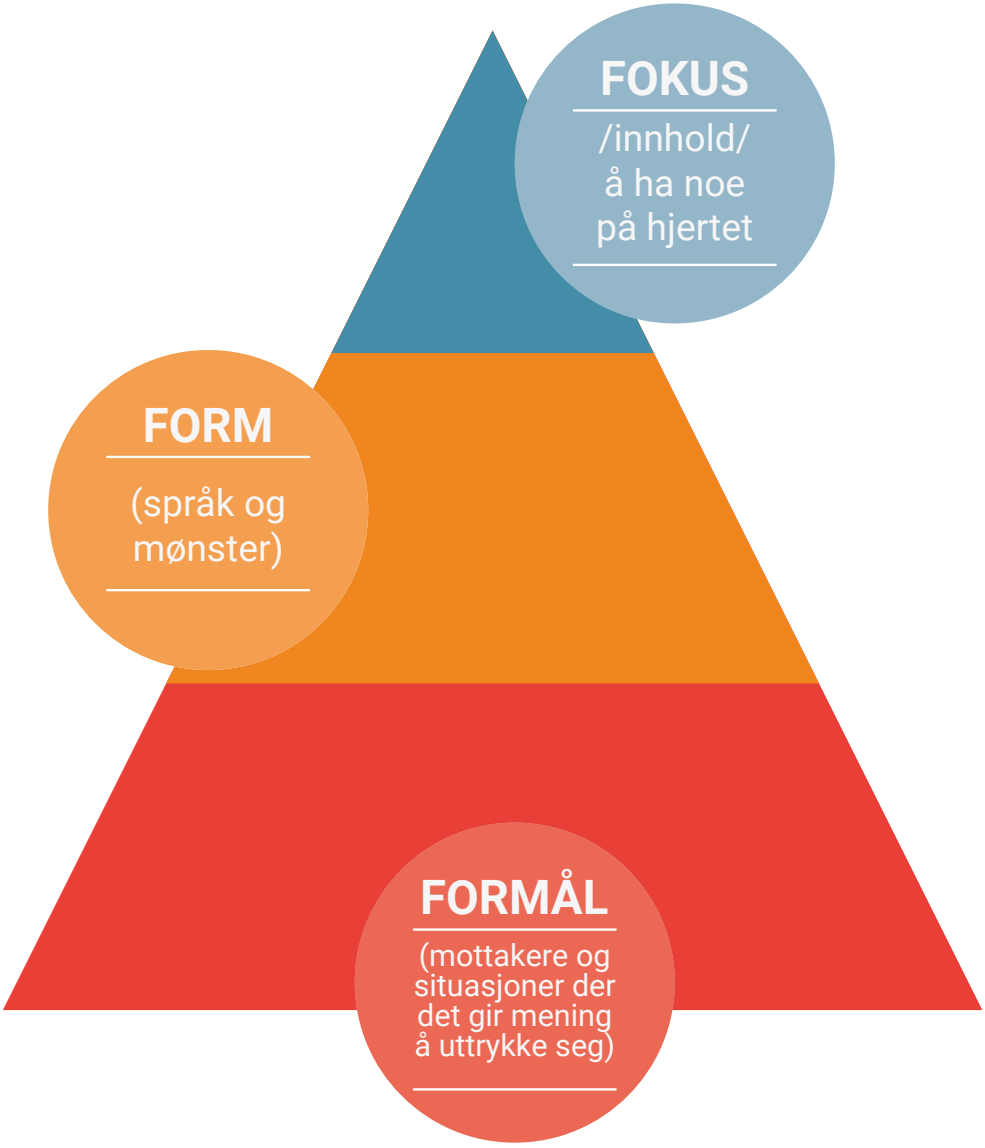
Skrivehjulet

Se www.skrivesenteret.no for mer informasjon

Meningsfylte skrivesituasjoner

jf Jon Smidts skrivetrekant

www.skrivesenteret.no

HVA – INNHOLD

Innholdet er det teksten din handler om. Når du skriver, kan innholdet være et svar på en skrivebestilling/oppgave, eller du ønsker selv å formidle noe.

HVORDAN – FORM

En tekst kan inneholde én eller flere skrivehandlinger, og disse kan overlappe hverandre. Vi kan uttrykke dem ved hjelp av verb.

Språket hører også med til formen du gir en tekst, og sjangrene kan være nyttige mønstre du kan bruke i din egen skriving.

HVORFOR – FORMÅL

Du bør være kjent med *formålet* med å skrive – hvorfor du skal skrive en tekst, hva den skal brukes til, hvem som skal lese den, og hvordan den vil bli vurdert.

Foss-strategien

FoSS = Forholdet Spørsmål – Svar
Foss er en strategi for å lære elevene å stille gode spørsmål til tekster, og den trener elevene i lesing på 4 nivåer.

Strategien utvikler elevenes evne til å tolke og reflektere over tilgjengelig informasjon. Elever som er gode på å lage spørsmål til tekst, er også bedre til å svare på spørsmål. Spørsmålstyper deles i to store hovedkategorier som igjen er delt i to underkategorier hver:

I BOKASPØRSMÅL:

- Akkurat der-spørsmål
- Tenk og let-spørsmål

I HODET MITT-SPØRSMÅL:

- Forfatteren og jeg-spørsmål
- På egen hånd-spørsmål

I boka (reproduksjonsspørsmål)

- Akkurat der

  Svaret er i teksten (enfingerspørsmål)
  Tenk og let

  Svar er flere steder i teksten, du må lete (flerfingerspørsmål)

I hodet (refleksjonsspørsmål)

- Forfatteren og jeg

  Svaret er ikke direkte i teksten.
  Du må tenke deg om

- På egenhånd -

  Du må bruke din egen kunnskap

Eksempeltekst:

Anne må ha bilen i dag, fordi hun har det så travelt. Først skal hun på arbeid, så må hun handle. Dessuten skal hun hente ungene i barnehagen

Eksempler på spørsmål:

Type 1: hvem har bilen?
Type 2: hvorfor har Anne det travelt?
Type 3: hvor gammel er Anne?
Type 4: hva kan skje når en kjører bil og har det travelt?

Strategi for arbeid med å utforske meningen i ord

- Hvis det dukker opp et ord jeg ikke forstår, kan jeg…
  ...lese ordet en gang til og sjekke om jeg har lest det rett
- Hvis ikke det hjelper, kan jeg…
  …lese setningen en gang til
- Hvis ikke det hjelper, kan jeg…
  …lese videre, kanskje ordet blir forklart senere
- Hvis ordet ikke blir forklart i teksten, kan jeg…
  …slå opp i ordboka og/eller spørre medelever
- Hvis jeg fremdeles ikke har funnet noen forklaring, kan jeg spørre lærer

Knyttneveprøven

1. Velg en bok
2. Les på en av sidene i boka
3. Bøy en finger!
    a. Når et ord er vanskelig å lese
    b. Når et ord er vanskelig å forstå
4. Har du bøyd hele hånda før siden er lest ferdig kan du:
    a. Prøve en side til
    b. Finne ei lettere bok
    c. Si fra til lærer

Litteraturhenvisninger

Austad, I. (2003): Lesing som forståelse. I: Austad, I. (red): Mening i tekst. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag 2003).

Blikstad-Balas, Marte (2016): Literacy i skolen - en innføring. Universitetsforlaget

Bloom og Laheys språkmodell (1978)

Bråten, I. (2007) Leseforståelse—om betydningen av forkunnskaper, forståelsesstrategier og lesemotivasjon i: Tidsskriftet Viden om Læring, nr. 2, 2007

Den Norske CDI- undersøkelsen, 2008-2009: "Tidlig språkutvikling hos norske barn"

Flugstad, Rygg Reidun (2017). Bedre skole; **https://utdanningsforskning.no/artikler/2016/funksjonell-bokstavlaring/**

Gough, P. and Tunmer, W. (1986). Decoding, reading, and reading disability. Remedial and Special Education, 7, 6–10.

Gjems, Liv (2018), Dette vet vi om barnehagen: Språkstimulerende læringsmiljøer, Gyldendal akademiske forlag.

Hagen, Å.M.M., Melby-Lervåg, M. og Lervåg, A. (2014): Barn som strever med språk- og leseferdigheter: Hvilke tiltak virker? Norsk Tidsskrift for Logopedi 4/2014

Hagtvedt (2013), Skriveutvikling

Høigård, A (4. utgave. 2019). Barns språkutvikling muntlig og skriftlig.

Høien, T. og Lundberg, I. (1991) Dysleksi – Fra teori til praksis

Klingenberg, J.E. (2005): Å bedre barns leseflyt, Aschehoug

Kristoffersen, K. E et al. (2021). Terminologi for vansker med språk hos barn og unge - en konsensusstudie. Hentet 21.10.2021 fra:
Bishop, et al, 2017, gjengitt i Kristoffersen et al. (2021).
https://www.catalisenorge.no/resultater

Kunnskapsløftet (2020)

Lervåg, A. og Aukrust, V. (2010). Vocabulary knowledge is a critical determinant of the difference in reading comprehension growth between first and second language learners. Journal of Child Psychology and Psychiatry (fritt etter James Law, i Udir, 2017)

Leseplan for Elverum kommune (2020)

Lesesenteret, Universitet i Stavanger

Lyon, G.R., Shaywitz, S.E. & Shaywitz, B.A.(2003) A definition of dyslexia. Annals of Dyslexia, Vol 53, 2003, 1-14

McKeown, M.G., Beck, I. & Blake, R.G.K. (2009) " Rethinking Reading Comprehension Instruction: A Comparison of Instruction for Strategies and Content Approaches" I: Reading Research Quartely 44 (3) 2009, s. 218-253.

Nyborg, M. (1994) : BU-modellen, Inap-forlaget, Asker

Ord som Gror - Veiledningsdokument for Lørenskog kommune (2014)

Palinscar, A.S. (2003) Collaborartive Approaches to Comprehension Instruction. I: Sweet, A.P. og Snow, C. (red.) Rethinking Reading Comprehension. (s. 99-114). New York: The Guilford Press

Rammeplan for barnehager - Kunnskapsdepartementet

Salmerón, Ladislao, Strømsø, Helge Ivar, Kammerer, Yvonne, Stadtler, Marc & van den Broek, Paul (2018). Comprehension processes in digital reading. I Mirit Barzillai, Jenny Thomson, Sascha Schroeder, & Paul van den Broek (red.). Learning to read in a digital world (s. 91–120). Amsterdam: John Benjamins
Spear-Swerling og Sternberg (1994), Språkutvikling; gjengitt i Frost, 2013

Språkløyper, barns språkutvikling UIS og rammeplan for barnehagen (kommunikasjon språk og tekst)

Språkspor – Leseplan for Kristiansund kommune (2015)

Nettressurser:

https://dysleksinorge.no/

https://sprakloyper.uis.no/

https://www.statped.no/

Udir (2020) grunnleggende ferdigheter, 16. mai 2022
https://www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeverk/rammeverk-for-grunnleggende-ferdigheter/2.2-muntlige-ferdigheter/

FÆRDER KOMMUNE
– med vind i seilene

Telefon: 33 39 00 00
postmottak@faerder.kommune.no
www.færder.kommune.no

Kommune nr.: 3811 | Org.nr 817 263 992

